Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

GEORG BRANDES

JULIUS LANGE

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET:
ERNST BOJESEN

JULIUS LANGE

21 AAR

GEORG BRANDES

JULIUS LANGE

BREVE FRA HANS UNGDOM

MED EN INDLEDNING OG EN RAMME

KJØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN
1898

Il est rare qu'un artiste soit connu sous son premier et charmant aspect; la réputation ne lui vient que plus tard lorsque déjà les fatigues de la vie, la lutte et les tortures des passions ont altéré sa physiognomie primitive. Il ne laisse de lui qu'un masque usé, flétri, où chaque douleur a mis pour stigmate une meurtrissure ou une ride. C'est de cette dernière image, qui a sa beauté aussi, dont on se souvient.

Théophile Gautier.

Oplag i alt: 1500 Ekspl. — 800 Ekspl. trykt paa rent fransk Kludepapir.

KJØBENHAVN — GYLDENDALSKE BOGTRYKKERI

I

«Du sysselsætter dig altsaa for Alvor med disse Sager, læser Edda og Niebelungenlied med Nutzhorn, og Sagaer og den Slags. Hvad skal det til? Hvad kommer det os ved, at vi har saadan en gammel Oldemoer siddende paa Island? Der er jo ingen Form i de Guder. I al bildende Kunst stod de desuden paa Hottentotternes Standpunkt . . . De rager mig ikke . . . *Jeg har engang til uvis Tid og paa uvist Sted faaet et Kys af den græske Muse . . .*»

Ordene faldt en smuk Søndagaften i Slutningen af Maj 1861 paa en af Amagervolds Bastioner. Vi havde paa Galleriet studeret hollandsk Kunst om Formiddagen, samt hver for sig arbejdet med vort Pensum Græsk, dernæst sent paa Eftermiddagen i Fællesskab læst en god Del af Plautus' *Amphitruo* og paa Julius Lange's Værelse set paa Stik efter Teniers.

Landskabet rundtomkring var yndigt. Det var ganske stille, ingen Vind; Alt laa i Halvmørke. Kun en Række Lygter langs Søen kastede sex store blanke Ildsøjler ned i Vandet. Saa blev Stilheden forstyrret

af den disharmoniske og larmende Musik fra Tivoli. Til den anden Side ned over Vandet var Alt mere dæmpet og tyst, og Havet tabte sig ude i det hemmelighedsfulde Fjerne. Der var en uendelig Mængde svage Lyd i Luften.

Vi gik et langt Stykke rundt om Volden. Det var blevet ganske mørkt; en Stjerne hist og her. Da skingrede pludseligt, dog forunderligt hørende med til det Hele, et Lokomotivs Piben gjennem Luften, og kort efter knaldede fra to Sider, fra Tivoli og Alhambra, Fyrværkeriet løs; det skrattede og sprudede; Raketter og Sværmere susede i Vejret og faldt ned i en broget Ildregn. Efter et Kvarters Forløb standsede Spektaklet, de sidste Gnister var slukte, og Alt blev meget stillere end før. Paa den anden Side laa nu Masserne af Træer og Huse og spejlede sig i Vandet saa klart, at Skygge- og Legem-Verden syntes lige legemlige og lige meget Taagebilleder. Det Tiltrækkende ved Skuet beroede imidlertid paa Bevidstheden om, at disse luftige Omrids af jordiske Ting ikke var hvad de lignede, Laternamagica-Billeder, men lutter Virkelighed, og at Skumringen her dækkede over noget saa reelt og hemmelighedsrigt som hele Christianshavns By, der laa dèr idealiseret og forvandlet.

Men Julius Lange havde endnu Fyrværkeriernes Knitren i sine Øren og deres Raketters Fald for Øje. Hvor forunderligt, sagde han, at dette er en ganske almindelig Søndag, under hvilken Kjøbenhavn udfolder saa megen Festlighed; man skulde tro, det var en

Kroningsdag. — Det glæder mig, lød Svaret, at der er Sans nok for det Uvirkelige tilbage til at Folk kan more sig med Fyrværkeriers Glans og Knald eller staa tidligt op første Pintsedag for at se Solen danse. Dette sidste kan endda neppe kaldes Øjenlyst. Menigmand har den grovere Øjenlyst, vi den finere.

Han betragtede Landskabet, nød Freden i Naturen og udbrød: Føler Du Dig ikke under saadanne Omstændigheder opfordret til at opgive Omgangen med dine interessante, farlige Venner og din altfor redebonne Latter og Søren Kierkegaard?

Jeg blev forundret, dels fordi Søren Kierkegaard slet ikke kom den Sag ved, dels fordi jeg ikke havde ventet en saa personligt nærgaaende Udtalelse; men jeg følte mig desuden ikke ramt; de Bekjendte, som Repliken sigtede til, havde aldrig havt nogensomhelst Indflydelse paa mig, og den mig selv ret pinlige, næsten Ørvaroddsagtige Lattermildhed kunde jeg ikke ved et Forsæt lægge af. Jeg gav da et afbøjende Svar. Men han vendte tilbage til mine Ord om den finere Øjenlyst, vi i Aften og i Reglen nød, og sagde: Føler Du ikke, at det er pinegalt, som vi to her og ellers stadigt bærer os ad, at se paa Alt fra den æsthetiske Side, kun agte paa, hvordan det tager sig ud? — Jeg følte det ikke, og det ramte mig ikke, fordi jeg netop havde mange andre Synsmaader til daglig Brug; jeg bøjede atter af. Men han kom igjen tilbage til, hvor ugudelig vor Livsbetragtning var, denne blotte Skjønhedssøgen og Skjønhedsglæde.

«Jeg staar jo ikke i den; jeg stræber dog imod Sandhed; vil gjøre den og tale den.» Han: Aa, kunde jeg blot gjøre et Fnug Sandhed! Hvor let kunde jeg f. Ex. blive en rigtig god Lærer, hvor meget mere tilfredsstillende var det ikke for mig selv; men jeg gjør det ikke.

Jeg svarte: Opgaven er vel at tale Sandhed og derved lide for Sandhed.

Han: Er da virkelig al Sandhed ilde hørt? Kan man ikke sige Sandheden, hvor den er vel hørt?

«Den gaar da vist bort over de Enkeltes Hoveder. Den, der ikke vover, vinder heller intet. At præke i Ornat er ingen Kunst.»

Han: Hvem siger, det skal være en Kunst? Man skal ikke tale, men gjøre det Sande.

«Undertiden er den allernærmeste Maade til at gjøre det Sande den at tale Sandhed. Det er mig selv vanskeligt nok; jeg ligger i stadig Konflikt med mine Omgivelser og har slet ingen Berøringspunkter med dem.»

Han leende: Og jeg kan ikke røre mig for lutter Berøringspunkter. Det kan være godt nok; men det gaar ud over hvad man kalder Sommerfuglestøvet. Jeg føler forøvrigt ingen Trang til at isolere mig gjennem Kritik.

«Jeg har nu engang givet mig Tanken i Vold; jeg maa ad den Vej, ad hvilken den fører mig, hvor den saa fører mig hen; jeg vil helt igjennem Reflexionens Skjærsild og ud paa den anden Side; som Sigurd, da han red igjennem Ilden.»

Han: Det er vistnok den højeste Fordring, maaske en uafviselig, at man skal have organisk Sammenhæng og Enhed i sit Væsen. Men jeg føler, at saavidt kan jeg ikke komme. Mit Hoveds Verden og mit Hjertes Verden er i indbyrdes Splid. Jeg vil ikke give mig Tanken i Vold for ikke at tabe Alt. Hvis en Forsoning af Tro og Viden er umulig, som Rasmus Nielsen siger, saa begriber jeg ikke, hvorledes man kan være paa en Gang en Tænker og et kristent Menneske. Det at holde sin Kristendom borte fra sin Filosofi og omvendt, er jo dog et latterligt Husraad. Bedst var det ogsaa for dig, om du opgav Kierkegaard og al den lede tyske Filosofi, overhovedet alle de Bøger. Jeg *hader* alle Bøger. O gid, o gid jeg havde et Fag! Véd du hvad jeg allerhelst vilde studere? *Kunsthistorie;* nu er det sagt. Og véd du hvorfor? For at blive fri for at stirre mig blind paa alle de Bogstaver. — — Jeg kan ikke lade mig spalte af Grubleri. Den Student Bødtcher, der skjød sig for nylig, efterlod sig et Papir, hvorpaa der stod, at han havde følt, et Menneske maatte være enten en eller tre, men han var to og derfor skjød han sig. Det at have nok saa mange Jeg'er, som Poul Møllers Licentiat, gjør slet ikke noget, men at være to, det er sandelig en tilstrækkelig Dødsaarsag. Folk finder Ideen i Heibergs *De Nygifte* saa rædselsfuld; den er netop uendeligt human og den Tanke mildt dybsindig, at den, hvis Skyld og Straf vejer op mod hinanden, maa leve sit Liv om igjen. Det Forfærdelige er ikke

den Fornemmelse, at man havde levet *før* paa Jorden eller kunde komme til at leve *igjen* f. Ex. paa en anden Klode; det eneste sande Rædselsfulde er Dobbeltgjængeri. Derfor har Greven i *Wilhelm Meister*, der troer at se sig selv, en lovlig Grund til at blive vanvittig.

Da vi omtrent var ved hans Hjem, sagde han: Aarsagen til at vi saa daarligt forstaar hinanden, eller at vi angaaende dette Punkt egentlig kun hver for sig kan fortælle eller tale, men ikke samtale, er dog den, at vi begge er saa ganske blottede for Erfaring og Menneskekundskab. Hertil kom nu den smukke Aften, der har forledt os til at gaa ind paa Omraader, man maaske aldrig burde berøre, og dog hvem véd, maaske er det godt, engang at faa talt ud og fejet ud.

II

Der fremtræder i denne tilfældige Samtale, gjengivet blandt hundreder, nogle betegnende Egenheder ved Julius Lange's Væsen som Yngling. Han er sig den græske Kjerne i sit Naturel bevidst; han betoner under sin Ligegyldighed for oldnordisk Arkæologi med en vis stolt Selvfølelse at hans Liv har faaet sin Indvielse af den græske Muse. Men det er dog saare langt fra, at hans Hellenisme er fuldstændig eller følgerigtig. Lige op ad den ligger — uden at han ret selv føler den Dobbelthed, hvori han under

sin Angst for at spaltes lever — en kristelig Skrupuløsitet, der atter og atter opkaster Spørgsmaalet om den kunstneriske Livsopfattelses Retsgrund, atter og atter underkjender og miskjender den, og en Sky for Tanken som kritisk opløsende Element, for Tvivlen, Grubleriet, Reflexionen, som momentvis afføder Had til alt Bogligt, Afsky for Bogstavernes døde Sort paa Hvidt, der ingen Tilfredsstillelse volder Synet, og en Tyen ind til den bildende Kunst som det Farverige, Fyldige, Uopløste, det som skues paa én Gang og virker med ét Slag. Det var først mange Aar senere, at det helleniske Element i hans Væsen virkelig naaede til at gjennemtrænge det helt, saa han blev den klare og helstøbte Aand, han var anlagt til at være.

Men som han i hine Aar var — ufærdig og i mange Maader paa Vildspor — var han for den adskilligt yngre Ven, der aldrig lod sig forvirre af hans Ufuldkommenheder, men havde den mest levende Følelse for hans Væsens Ejendommelighed og Sundhed, en Gjenstand for Beundring og en stadigt rindende Kilde til Glæde.

For en syttenaarig Yngling, der kommer til et Universitet og skal begynde sit selvstændige Liv, er Intet vigtigere end de Tilskyndelser og Paavirkninger, han modtager fra tilnærmelsesvis jævnaldrende Studiefæller. Han slutter sig i Regelen let og hurtigt til ikke faa; han søger ubevidst eller bevidst efter Væsener, der kan virke fremmende paa ham. Jo stærkere Livet pulserer i ham, jo lidenskabeligere

han føler Kundskabstrang, Lærelyst, Længselen efter at forstaa sig selv og Andre, med des større Iver og Forventning vil han kaste sig ind i det aandelige Samliv og Tanke-Udvexlingen med Kammerater. Uerfaren som han er, vil han i Begyndelsen ikke sjældent tro at have fundet hvad han søger. Hvor han møder nysgjerrig Høflighed, vil han indbilde sig at møde Forstaaelse og Velvilje. Hvor han møder Velvilje, vil han tro ogsaa at møde Intelligens. Hvor han træffer Intelligens, forstandstør, ufrugtbar Intelligens, vil han maaske juble i Troen paa at have mødt den virkelige, lærerige Overlegenhed. Og imedens trænger de sig om ham, de ganske tomme, hvem hans Indfald morer og fylder for nogle Øjeblik, de kloge og lade, som pumper ham for hvad han véd og har tænkt, de forfængelige, som er paa Jagt efter en Beundrer og hvem det lykkes at blænde og indfange ham en Stund for atter at slippe ham, ør af Skuffelse og Lede, og de i alskens Daarlighed Forfarne, der vil hverve en Rekrut, og den livlige Vrøvler, der attraar en Tilhører, og Pahlen-Typen, der søger sig sin Adam, og Mefisto-Typen, den smittende, der vil gjøre ogsaa ham til en *Spottgeburt von Dreck und Feuer,* alle disse som udsuger, kjeder, fordummer, fordærver, forvirrer den Uerfarne, de som spilder hans Tid, de som stjæler hans Mod, de som pletter hans Sind, de som raner hans Friskhed, de som slaar Vand paa hans Ild, de som saarer ham ved Raahed, de som sløver ham ved Pedanteri eller Spids-

borgerlighed, de, som smitter hans Tanker med deres Sofisteri, de som hidser hans Drifter ved deres Exempel, de som leder hans famlende Jeg ind paa Veje, der ikke fører nogensteds hen. De møder ham en for en eller i Flok, hele denne Hærskare af Individer, mod hvem den Yngling, der træder ud i Livet med en spirende Mandsvilje og en Intelligens, der trænger til des mere Næring, jo flersidigere og stærkere den er anlagt, har at værge sig paa Liv og Død, alle disse, han maa ryste af sig og kaste fra sig for at blive sig selv. Hvor mange er der ikke af dem, og hvor faa, hvor sjældne er de berigende Individualiteter!

Julius Lange var allerede som 22- 23- 24-aarig ung Mand en saadan berigende Individualitet. Det blotte Samkvem med ham berigede. Der var saa megen Substans i hans Væsen. I Sammenligning med ham syntes andre Mennesker hvad hvislende Seddelpenge er i Sammenligning med en klangfuld Gulddaler. De andre unge Studerende var ufriske af den megen Sysselsættelse med det Skrevne og Skriveri. Hans Væsen var Mundtlighed. Selv de bedste blandt Kammeraterne var der slidt paa ved den megen Sysselsættelse med Læsning og Bøger. Hans Væsen var Anskuelse, Syn.

Han sad inde med den fineste nedarvede Dannelse. Hans Fader var en stille, gjennemdannet Tænker, en Tænker for Livet som Sibbern. Hans Moder tilhørte og ikke blot ved Fødselen men ved det hele Anlæg en af Danmarks aller ypperste Slægter, og Forældrene, «den blinde Mand og den døve

Kone», der saa rørende understøttede hinanden i et Ægteskab, der kunde kaldes idealt, udmærkede sig ikke mindre ved sjælelig Finhed end ved aandelig Kultur. Hans Morfader, den gamle Biskop, hans to ypperlige Morbrødre, Digteren Paludan-Müller og Historikeren, alle havde de meddelt ham nogle Gran af deres Væsen. Men skjønt han saaledes havde en Dannelsesarv som faa eller ingen af hans Jævnaldrende kunde rose sig af, var han en ganske primitiv Natur. Uden nogensomhelst Selvtilfredshed var han tilfreds. Aldrig kunde han som misfornøjede Kammerater jamre over Mangel paa Sans eller Mangel paa Evne. Han havde Sans og Evne nok og savnede ikke synderligt hvad der fattedes ham. Han havde bl. A. dette de Oprindeliges Særkjende, at hans Dannelses Kilder var faa, undertiden pudsigt tilfældige eller dog sært valgte, men saa grundigt udnyttede, at de traadte istedenfor andre rigere Kilder til Kundskab eller Udvikling. Selv ejendommelig opsøgte han og fastholdt han det Individuelt-Ejendommelige hos Enhver, der interesserede ham, brugte gjerne f. Ex. Udtrykket: «saaledes som han saa udmærket kan» og søgte af Instinkt, saasnart det gjaldt Opdragelse eller Paavirkning, altid til de Ypperste, til Menneskehedens allerstørste Aander. Han omgikkes, kan man sige, alt som tyveaarig, stadigt og uden at lade sig forvirre, de største Aander som Æschylos, Shakespeare, Goethe, Fidias, Praxiteles, Rafael, Michelangelo, Rembrandt, omgikkes dem naturligvis ikke som Ligemand, men

i al Ydmyghed uden sygelig Selvringeagt som en langt ude Beslægtet, og under hans Forhold til dem udviklede der sig den Humor, som var og blev hans Naturs Existensform. Det var en Humor, der beroede paa den medfødte Ligevægt i hans Væsen og paa den Sikkerhed i Optræden, der var en Følge af den, paa en fuldkommen Frihed for Selvbespejling og Forfængelighed, paa den selvsikre Naturs Egenskab, tilgavns at turde stille sig polemisk, paa det Blik for det Karakteristiske, der bragte ham til i Grunden at elske Menneskene og i Virkeligheden at se det Tomme og Dumme hos dem, paa hans eget Menneskevæsens Sundhed, Vittighed, Langsomhed og Ro. Da jeg første Gang saa Julius Lange — det var om Aftenen den 29. November 1859 paa Ehlers' Kollegium — efterlod han det ene Indtryk paa mig, at han var en Humorist.

III

Skjønt da kun 21aarig saa han lidt ældre ud end sine Aar; han var stærk og skulderbred; Udtrykket i Hovedet med den kraftige, betydelige, meget smukke Profil, de skjønne blaa Øjne, det mørke tætte Haar og det yppige brune Fuldskjæg var en Mands. Ret høj som han var og uden nogensomhelst Tilbøjelighed til Fedme syntes hans Skikkelse dog snarere svær end let. Soliditeten i hans Væsen afprægede sig i den.

Han gik den Gang klædt i tykke, grove Stoffer, ved hvilke man sparede paa Overfrakken. Han havde nylig været i Murerlære (det var Meningen, derefter at lade ham blive Arkitekt) han var fuld af humoristiske Historier om hans tidligere Fæller, Murersvendene og Lærlingene, og havde maaske, saa kortvarig hans Haandværkertid havde været og saa distingveret han i alle Henseender var, en Smule af Haandværkerens Holdning over sig endnu. Ingen af os Unge dengang lagde Vægt paa ydre Elegance; vi gik i Regelen tarveligt klædte. Julius Lange, der helt maatte sørge for sig selv, ernærede sig som Lærer i Borgerdydskolen paa Christianshavn og i den Spang'ske Pigeskole i Kjøbenhavn, gav desuden private Undervisningstimer, og maatte beflitte sig paa en streng Økonomi. Men selv paaklædt uden al Elegance gjorde hans Skikkelse det fordelagtigste Indtryk. Han stod fast paa sine Ben; hans smukke Smil var i højeste Grad hjertevindende; hans Stemme havde den varmeste, fuldeste Klang, og hans Aande var ikke blot altid fuldstændig ren — en sjælden og herlig Ting — men den havde en egen, tiltrækkende Duft, en endnu langt sjældnere Ting, saa det var En fysisk som aandelig kjært at være i hans Nærhed.

Han boede dengang saare beskedent, havde et Værelse i det grimme Baghus ved Nørrevold Nr. 28. (Det staar endnu.). Men til en Kammerat, der beklagede ham, at han boede saa knapt, sagde han muntert: Har Du set min Udenomslejlighed? gik til

Vinduet og viste ham den frie Udsigt til Træerne paa Volden og et stort Stykke Himmel.

Under Forsæde af Frederik Nutzhorn, en ung filologisk Kandidat, dengang Inspektør paa Ehlers' Kollegium, var der blevet stiftet et lille Selskab af neppe en halv Snes unge Studerende, der kom sammen hver anden Tirsdag Aften, læste et og andet højt og samtalede. Man stillede ikke store Fordringer til Underholdningen og man forlangte ikke Nyhed af det, der læstes højt. Vistnok henlededes Opmærksomheden en enkelt Gang paa det Nye af Aaret, som Bjørnsons *Arne* f. Ex., der hørtes med Bifald, men ellers læstes mest gamle Ting. Nutzhorn oplæste f. Ex. en Del gamle plattyske, højst komiske Prædikener, han havde oversat. Man læste *Don Quixote*, Reisers *Ildebrandshistorie*, Ewalds *Balders Død*, Bødtchers *Digte*, som var ny for Tilhørerne; saa liden Opsigt havde de ved deres Fremkomst vakt. En enkelt Gang læste et af Medlemmerne noget højt, han selv havde skrevet; jeg husker dog kun ét Tilfælde af den Art, hvor jeg selv meget genert foredrog en Afhandling om Symbol og Allegori med to i den indflettede poetiske Forsøg, der fik megen Ros, mens Afhandlingen selv blev gjort til Gjenstand for voldsom Kritik. Ikke sjældent, især ved alle festlige Lejligheder, afløstes Læsningen af et *Sold*, det vil sige et Drikkegilde med Taler og Sange, hvilke Medlemmerne medbragte skrevne i 6, 7 Exemplarer for at de kunde blive sungne af alle de Tilstedeværende. Her en Prøve paa en af disse Sange, der vist-

nok skriver sig fra Julius Lange's Haand. Vore Viser var nemlig ikke undertegnede:

Gjæve Venner! Tager Sæde
her om dette brede Bord!
Nok af Æde, nok af Væde,
nok af Vrøvl og Gammensord!
Aabner Munden! Lader glide
Punschen gjennem Halsens Tragt!
Aabn den atter, lad os vide
hvad til Live den har vakt!

Ak! hvormangen Tirsdag Aften
sad vi her med Bog i Haand!
Hvor var Glæden, hvor var Kraften,
hvad gav Vinger til vor Aand?
Nogle læste, Andre skjændtes,
Somme sov i Sofakrog —
Ak, hvad Trøst kan der vel hentes
af en gammel, skimlet Bog!

Ja, hvor skjændigt spildtes Tiden
her paa dette Værelse!
Ved vi ikke, megen Viden
er kun Aandsfortærelse.
Men vor Aand vil ej fortæres.
ikke visne, bleg og gold.
Den skal styrkes, den skal næres,
den skal gjødes ved et Sold.

Dristigt vi vort Maal forfægter,
stærk i Arm og fast paa Ben.
Kast Filisteriets Vægter
i hans Prosas Rendesten!
Løftet vil vi trofast holde
til vi fra en søvnig Old
ned i Evighedens Bolle
glide gjennem Tidens Sold.

I denne Kres var Julius Lange vel tilpas. Stor Agtelse og et oprigtigt Venskab forbandt ham med vor Chef, den livfulde, snaksomme, tænksomme, selvstændige og grundigt lærde Frederik Nutzhorn*). Fra Barndommen af havde han dernæst staaet i et nært og frugtbart Venskabsforhold til sin Fætter, den sære, dybtoriginale Jens Paludan-Müller, og i et hjerteligt Kammeratskab mødtes han med unge Mænd som Harald Paulsen (den nuværende Højesteretsassessor), Troels Lund (Historikeren, dengang en ung theologisk Student) og den stille Sværmer Emil Petersen (død i 1890 som Afdelingschef ved Statsbanerne). Her var han skjemtsom, kritisk, vittig, overgiven. Saa modne adskillige Medlemmer af Kresen end var, saa stak der dog meget af Drengen i Adskillige af os endnu, og vi kunde more os med rene Drengestreger. Skulde vi en Formiddag ordne en Spadseretur til Søndermarken og blev Jens Paludan-Müller sendt ud for at hente flere Medlemmer end der forud var forsamlede, fandt han, naar han kom tilbage, ingen; alle havde skjult sig og kom først frem, naar Ævret var opgivet. Julius Lange, der havde den gammeldags Vane jævnlig at opfriske sine Livsaander med en Pris, betragtede det i hine Dage som en Art Mission at faa Andre til at snuse, stak sin Snustobaksdaase frem til

---

*) Jeg har søgt at skildre ham i et Forord til hans Oversættelse af Apuleius's Amor og Psyche, Kjøbenhavn 1867.

enhver Nyankommende og nød det, naar den Paagjældende maatte nyse paa det Frygteligste. Med sin usædvanligt stærke Hukommelse kunde han næsten alt Morsomt eller Mærkeligt, han havde læst, udenad og havde derfor altid Citater ved Haanden, der stod paa den snurrigste Maade til Samtalens Gjenstand eller til Situationen; en Myg, der sugede hans Blod, tiltalte han med lange Citater af Shakespeare til Mordere eller af Bredahl til Blodsugere. En ubetydelig Spøg, som man aldrig vilde agtet paa, hvis den var bleven sagt af en Anden, fik i hans Mund en Vægt, saa den indprentede sig i Ens Sind for de næste 35 Aar. Det var et Intet, og det blev uforglemmeligt. Vi sad en Aften hos Nutzhorn og havde læst Græsk saa ivrigt, at vi glemte Tiden og forsømte at skaffe os Aftensmad. Værtens Madæske blev taget frem. Den er som Pandora's Æske, udbrød Julius, ikke mindste Bid Ost; kun Haabet er tilbage. Da en af Selskabet, en fortræffelig Filolog ved Navn Gjedde, som dengang endnu var Barnagtigheden selv, udbrød: Der er da ikke andet end Selvmord tilovers, replicerede Julius hurtigt: Du vilde for dit Vedkommende dog kun begaa Fostermord, Gjedde! — Slige Indfald, af hvilke ethvert godt Hoved har en Mængde hver Dag, lød som ualmindelige Vittigheder ved den overlegne. enhver Modsigelse afvisende Maade, hvorpaa de blev sagte. Ved Alt, hvad han udtalte, var der en vis Nyhed. Han paatrykte det et Præg, saa det var som hørte man det første Gang, selv om han havde for-

talt det før. Citerede han et Vers, forekom det En, at man havde aldrig hørt saa dejlig Poesi. En Dag sagde han f. Ex.: Balder var dog egentlig Oehlenschlägers Gud. Han er jo i Grunden kun det abstrakte Gode, derfor den vanskeligste at træffe af alle Guderne, og hvor ypperligt har Oehlenschläger ikke karakteriseret ham:

Han lignte den, som gjemmer en Hemmelighed stor,
Hvortil ej Støvet har Øre og ikke Verden Ord.

Havde han anført to saadanne Linier, glemte hans Tilhører dem aldrig. Det er om Poul Møller blevet skrevet, at selv saa ubetydelig en Ytring som den: «Det er smukt Vejr i Dag» i hans Mund klang, saa det var En, som fik man ved denne Sætning et ganske nyt Syn paa Sagen. Dette gjaldt nøjagtigt om Julius Lange, der i meget minder om ham. Han havde især i Skjemt en Maade at meddele sig paa, som gjorde, at man ikke glemte hans Ord. Vi havde oftere havt Disputer om højere og lavere Gejstlige, for hvem han i det Hele nærede Velvilje eller endog Pietet, og vi var navnlig tidt uenige om Martensen, mod hvem Kierkegaard havde bibragt mig megen Uvilje. En Aften, da jeg skulde i Selskab og klædte mig om, udbad Julius sig en af mine nye lakerede Støvler og skrev med Kridt under Fodsaalen: «Ovenstaaende hylder under Aandsfrihedens Maske betydelige Fordomme, endog Stands dito f. Ex. Præstehad». Jeg har aldrig glemt dette *Ovenstaaende.*

I Vinteren 1860—61 drejede hans Tanker sig mest

om Billedhugger-Kunst. Han kom og hentede En til en Vandring mellem Antikerne paa Charlottenborg eller i Antikkabinettet eller i Thorvaldsens Museums Kjælder, og allerede i denne unge Alder var Antiken i Kunst ikke mindre end i Poesi gaaet op for ham i dens hele Herlighed; han havde Blik for alle dens Sider, dens Skjønhedsverden, dens Virkelighedstroskab, dens Portrætkunst (Demosthenes), dens Benyttelse af det Stygge (Æsopskikkelsen). Al hans Sympathi gik nu til det Storladne og Simple; han var indtil Uretfærdighed kold overfor det Elegante, det Glimrende, Ovidiske (Apollo fra Belvedere, den medicæiske Venus, de Skikkelser, i hvilke Winckelmann endnu havde set Kunstens Fuldendelse). Det var dengang en Art Troesartikel i Æsthetiken, at en blomstrende Kunst gjennemløb tre Perioder, Storhedens, Skjønhedens og Finhedens. Æschylos, Sofokles, Euripides, dorisk, ionisk og korinthisk Søjleform, Corneille, Racine og Voltaire var Exempler. Julius Lange troede ikke paa denne Inddeling: Er Ovid da virkelig finere end Æschylos? spurgte han. Er det ikke et vrøvlevornt Udtryk for at han er mindre?

Overfor Hegels og Heibergs Opfattelse af Billedhuggerkunsten hævdede han først, at Skulpturens Medium ikke, som det sagdes, var Sten, men Farve, dernæst bekjæmpede han Paastanden, at Billedhuggerkunsten i Modsætning til Malerkunsten ikke forholdt sig til Illusion. Han vilde hævde, at Illusionen ogsaa her havde afgjørende Betydning. Man forstaar bedst,

hvad han mente, naar man i *Fædrelandet* opsøger en gammel Afhandling af ham om Thorvaldsens Christus, der skjønt skrevet med dybeste Beundring for Kunstværket er et Angreb paa det som gaaende udover Kunstens Grænser, fordi Statuen direkte henvender sig til Tilskueren med sit «Kommer til mig, alle I osv.» da den dog som blot Sten ikke er i Stand til at holde, hvad den lover. Ogsaa den Paastand af Hegel, at den antike Billedhuggerkunst havde givet Afkald paa Gjengivelse af Blikket, saa Statuen var blikløs, var Gjenstand for heftig Polemik fra hans Side. Han henviste træffende til Parthenons-Frontispicen, hvor Athene viser sig for Guderne og alle rette Blikket mod et eneste Punkt. Han mente, den hele Paastand beroede paa Uvidenhed om de mange Tilfælde, hvor en indsat Øjesten er udfalden.

Efter sit Naturel tog han aldrig Kunsten fra den rent artistiske Side alene, men ligesaa fuldt fra Indholdssiden. Et saadant Spørgsmaal interesserede ham, som om Astrologerne paa Thorvaldsens Alexandertogs-Frise ikke snarere spaaede Alexanders Død dèr i Babylon end, som det almindeligt opfattedes, hans tilkommende Storhed. Saa stærk hans Kjærlighed til Thorvaldsen end var, havde han dog allerede da opdaget hans Grænser, dels hans Sneverhed i Sammenligning med Antiken — han kom oftere tilbage til, hvor sirlige de fire Christiansborgske Reliefer var i Sammenligning med Parthenonsmetoperne —, dels hans Mangel paa Idefylde, der var tydelig, hvis man

f. Ex. sammenlignede hans Gratier med Rafaels. Disse Gratier blev af os Unge dyrkede med en egen Andagt. Det Spørgsmaal blev drøftet, om de Kugler, de har i Hænderne, er Tryllekugler eller Æbler, indtil vi naaede det Resultat, at Kuglerne her har symbolsk Betydning. Kuglen blev paa Rafaels Tid anset for det fuldkomneste Legeme, og Meningen med dens Anbringelse er denne: Kuglen har ingen Kanter og det har Gratierne heller ikke. En af de Thorvaldsen'ske Figurer, Lange tidligt beundrede mest, var *Haabet,* især det saa overordentlig geniale Blik hos Kunstneren, der havde evnet at skue denne Skikkelse ud af de to smaa pudserlige Figurer paa Parthenons-Gavlen. Lange elskede denne Statue. Han sagde: Det er, naar man længe har siddet og arbejdet, saa kommer hun med de højtidelige, stille Skridt, med Frugtblomsten i Haanden, og siger: Nu skal du bare se!

IV

En Novemberaften, da jeg under Vægterpibernes Hvinen var gaaet ud for at se paa en Ildløs — hvad dengang hørte til Folkeforlystelserne — traf jeg i Flammernes Skjær Julius Lange, der opfordrede mig til at læse Ovids *Metamorphoser* sammen med ham, eller rettere brugte den diplomatiske Vending, at det forekom ham, jeg havde udtalt det Ønske at have En, i Forening med hvem jeg kunde læse Ovid. Det

havde jeg vel ikke, men jeg greb med Glæde en Lejlighed til hyppigere Samkvem.

Disse Timer førte saa til et Fællesskab i Studier, der i de nærmest følgende Aar strakte sig over en ikke ganske ringe Del af den latinske og græske Literatur. Ikke sjældent endte hin første Vinter Timerne med at Julius Lange fik sin Studiefælle med sig paa en umaadelig Spadseretur til Charlottenlund i Maaneskin og høj Sne, under hvilken han efter sin Sædvane mest talte om Kunst og Poesi. Han omgikkes af Malerne især Roed og Marstrand, af Digterne især Christian Winther og Paludan-Müller og fik en Mængde Impulser fra disse Kunstnerhjem. Det var mit Ønske som attenaarig, at alt saakaldt «Venskab«, hvorved jeg forstod al daarlig Fortrolighed og al Trivialitet skulde holdes ude fra vort Forhold, og Julius, som var ældre og visere, havde lige saa ringe Trang til uskjøn eller vammel Fortrolighed; han plejede at indtage en meget satirisk Holdning overfor dem af vore grundtvigianske Bekjendte, der bar deres Hjerter dinglende i Knaphullet som Dekoration. Efterhaanden kom det dog i Kraft af selve vor Ungdom dertil, at vi ikke havde nogen Hemmelighed for hinanden.

Kort efterat vi var begyndt paa i Fællesskab at læse Oldtidsliteratur, fik Lange den Ide, at vi burde forene os nogle Stykker og spille Sofokles's *Filoktetes* paa Græsk for om muligt ad denne Vej ret at trænge ind i den antike Tragedies Aand. Rollerne blev fordelte, Julius spillede Helten, Neoptolemos blev mig

overdraget, Nutzhorn var Koret, Tritagonistens Rolle blev delt mellem forskjellige, deriblandt en norsk Filolog. Der blev hele Vinteren igjennem holdt først en Række Læseprøver, saa en temmelig lang Række virkelige Prøver, og naar det lykkedes at faa Bugt med de ungdommelige Latteranfald, der undertiden forstyrrede Andagten, lærte Deltagerne virkelig ikke lidet af disse Forsøg. Der prøvedes uden Sufflør, uden Kulisser, uden Kostymer og uden Theater hos den af os, der havde det største Værelse, indtil i Marts Maaned alle kunde deres Roller paa Fingrene. Om at indbyde Tilskuere var der ikke Tale. De Optrædende spillede af ren Enthusiasme for Antiken og for deres egen Skyld alene. Sidst i Marts fandt den endelige Opførelse Sted. Julius Lange var den eneste, der virkelig spillede. Men han gjorde det saa mesterligt, saa overbevisende, at Illusionen indfandt sig og alle var lidt betagne. Naar Filoktetes sad alene og klagede over Pinen i sin syge Fod, mens Koret forgjæves vilde trøste ham, var Virkningen gribende. Paa Tragedien fulgte et overmaade lystigt Gilde, der varede til langt ud paa Morgenstunden og under hvilket der blev sunget en Vise, hvis første Strofer lød:

Vi midt paa Scenen os satte kjækt
paa Lemnos' Strand, paa vor Bag i Sandet,
og hilse dig, Punsch, som en Støvleknægt
mod Kothurnen, der trykker vor Fod forbandet.
Saa ville vi solde
og glemme vor Rolle.
Forresten tænker jeg, vi beholde
Kostymet paa.

Nu den, som er edderspændt Mester for os
og den, som en Brok af en Tritagonist er,
og Halvgude-Ætlingen Nōptolemos
og den i hvis Krop tre, fire Korister
Tilværelsen frister,
sin Værdighed mister.
Dionys Melpomene af Haanden vrister
den blanke Dolk.

V

Lange var endnu paa dette Tidspunkt filologisk Student og skjønt han mere studerede Oldtiden fra den kunstneriske end fra den sproglige, særligt grammatiske, Side, som Sæd og Skik var i Madvigs Skole, havde han ingenlunde endnu taget nogen Beslutning om at vælge Studiet af Kunstens Historie som egentligt Fag. Overhovedet var selve Begrebet Fagstudium ham fremmed og imod. En Gjenstand for hans stadige Forundring var de Mennesker, som uden nogen aldeles udpræget Kaldelse næsten paa Slump griber et vist Fag og med Overseen af det almindeligt Menneskelige arbejder løs deri. Humanist, som han var, saa han med en Art Medynk paa deres Færd. Han plejede at sige: Der gives sikkert mange dygtige Fagmænd, som skylder den Omstændighed deres Navn og Anseelse, at de har solgt deres Ungdom for Arbejdsaar. Disse første Ungdomsaar er rimeligvis ypperlige Arbejdsaar; men den Pris er for dyr. Han var vel ikke sjældent urolig over, at han selv arbejdede saa helt

uden Hensyn til Examensfordringer og Sligt, men ogsaa stolt deraf; han talte med Lune og uden Vemod om sin Mangel paa Evne til at blive et nævenyttigt Medlem af Samfundet.

Naar han saaledes protesterede mod at gjøre Ungdomstid til Arbejdstid, saa var det først og fremmest hans Væsens sunde Flegma, der protesterede mod al ufrugtbar Gransken. Han vilde ikke spænde sig for Arbejdsvognen.

J. L. Heiberg har et Steds (Pros. Skr. X 520) skrevet de fortræffelige Ord, at *som bekjendt* inddeles Menneskene i Soldater, Barnepiger og Skorstensfejere, en Sætning, der jo lader sig fortolke paa mange Maader. Den blev hyppigt anvendt i Langes nærmeste Kres. Han selv regnede sig til Barnepigernes godmodige og pædagogiske Klasse, og man var i Kresen slem imod Skorstensfejerne, de rastløse, støjende, der rumstere og rense og kaste en Mængde Snavs ned oppe fra deres Højde. De symboliserede for os de egentlige Arbejdsføre, der aldrig kom ud over Arbejdet. Jul. Lange vilde ikke være nogen Skorstensfejer. Og naar Menneskeslægten — ved en Frokost paa Holte Kro — ikke uden Henblik til Retterne paa Bordet inddeltes i Kalvesteg, Ræddiker og Portvin, saa vilde han heller ikke være nogen Ræddike. Han hørte ikke til de pirrende, men til de nærende Aander.

Arbejdets Slid laa ikke for ham. Hans Energi ytrede sig ikke i Slid. Den røbede sig derimod bl. A. i den Magt, hvormed han tvang alle sine Omgangs-

fæller til at interessere sig for det, som netop i Øjeblikket sysselsatte ham. Man kom sjældent til at raadspørge ham med Hensyn til Ens egne Studier. Han tog Ens Opmærksomhed fangen ved sin fuldstændige Hengivelse i den Sag, han nu havde for; man sad som Tilhører næsten overflødig, men sjældent eller aldrig uden Udbytte.

Han hørte f. Ex. i den Vinter Hauchs Forelæsninger over *Hamlet*. De var følte og varme, men ikke gode. Hauch kunde komme med Spidsfindigheder som den, at Polonius, hvor han giver Sønnen Raad før Bortrejsen, ingenlunde vil advare ham mod almindelige Ungdomsgalskaber, men med overlegen Forstand har gjennemskuet den Slethed hos ham, der i Stykkets Slutning lægger sig for Dagen ved Mordet paa Hamlet. Hovedtiltrækningen ved Hauchs Foredrag var for mig de dybsindige og originale Betragtninger, som de gav Lange Anledning til at anstille over Hamlet. Han talte her som altid om det Enkelte, Konkrete; han trængte maaske sjældnere ind i det, som var fælles for mange Fænomener; men han dømte stadigt ud fra sit eget Naturel, sit hele Naturel.

Som han elskede *Hamlet,* saaledes afskyede han f. Ex. af hele sit Sind *Forførerens Dagbog*, hvilken han paa mange Steder fandt ligefrem modbydelig. Den oprørte ham moralsk, medens «Forføreren» nutildags ved sin Unatur og sine Pralerier nærmest forekommer En komisk. («Mit Sideblik glemmer man ikke saa let.»)

Kort sagt Langes Selvstændighed beroede ikke paa Arbejde, var uafhængig af Arbejdet.

Hans Protest mod at anvende Ungdomsaarene som rene Arbejdsaar beroede dernæst paa, at hans Drift til Forskning, til fri videnskabelig Tænkning og især til Kundskabsindsamling, forsaavidt Talen var om boglig Kundskab, dengang var ringe. Han satte Pris paa Indsigt, men endnu slet ingen, eller en alt for ringe, paa Oversigt. Han kjendte ikke til sin daglige Omgangsvens glubende, aandelige Appetit, nærede ikke hans lidenskabelige Attraa efter Kundskaber og Tanker, hørte til med Forundring og Misbilligelse, naar han talte om sin formelige Hungersnød efter Filosofi, efter en Grundanskuelse af Livet, efter Klarhed over det Religiøse. Substantiel og sky for Selvoptrævling som han var, kunde han overfor saadanne Udbrud ivre mod at «den Principløshed at kritisere Alting igjennem skulde kunne betragtes som et forstandigt Princip.»

Fra først af havde hverken han eller jeg følt nogen synderlig Forskjel i vort Grundsyn paa Mennesker og Ting. Man brugte dengang med Forkjærlighed det filosofiske Udtryk *Livsanskuelse*, troede nøjagtigt at vide, hvad man mente dermed, og den (maaske fra Kierkegaard stammende) Sætning, at Enhed i Livsanskuelse var den afgjørende Betingelse for Venskab, var gaaet over i en stor Del af Ungdommens Sind som en utvivlsom Sandhed. Saavel Lange som jeg fandt oprindeligt denne Sætning bekræftet ved vort gode Forhold. Men efter mindre end et Aars Tids

nærmere Bekjendtskab, blev det klart, at Livsanskuelserne — for at bruge det gjængse Udtryk — var højst uensartede, og der dukkede nu hos Lange af og til en vis Uro op overfor den haardnakkede Spørgetrang, den stadige Tagen Afstand fra enhver Autoritetstro, den Selvhengivelse til den ubundne Tanke, som han saaledes havde faaet lige opad sig ved sin Side og som han ikke ret kunde forklare sig. Det at ville bruge sin Forstand til at ransage og prøve Alt, selv det Helligste, stod for ham som Udslag af en hedensk Drift, et udøbt Instinkt, hvis Berettigelse forekom ham dunkel. Fin og hensynsfuld som han var, sparede han ikke i Venskab paa anerkjendende og hjertelige Ord; han kunde humoristisk udbryde: Hvad var jeg uden G. B.! Men det generede ham undertiden ikke desmindre at have en Repræsentant for Tvivlen saa nær sig, og han kunde, naar en eller anden Aftale skulde træffes, paa sin lunefulde, men heftige Maade udbryde: ifald jeg ellers ikke myrder dig forinden. Saa lidet han endnu havde oplevet og saa lidet man skulde tro at han følte sig hindret i Selvfordybelse ved de faa og ikke nærgaaende verdslige Forhold, hvori han befandt sig, saa led han dog under dem og havde ikke sjældent det Ønske, helt at kunne trække sig tilbage fra Verden. Han sværmede for Oprettelsen af protestantiske Klostre, hvortil man skulde kunne ty en Tid lang, en tre eller fire Aar igjennem, for at bevare sig mod Forfjamskning — og det mens mange af hans Venner kun længtes ud efter

Indtryk af Livet og fordybede sig i verdslig Visdoms Grublerier over Livet. Dog den, der stod ham nærmest, havde i sin Følelse noget med hans Beslægtet, idet han led af Trang til Ensomhed og gjerne havde aflagt Taushedsløfte af Lede ved de Folk, der forstaar at lokke alt Usandfærdigt frem af de Unge, og saa at sige spinde dem ind i Løgn. Men Vennen vidste af tidlig Erfaring, at man kunde leve ensomt selv under Samkvem med Mange, og at hvad man i Ensomhed erhvervede sig af Aandens ægte Guld, det vilde de, der levede i det verdslige Samliv med Andre, dog ikke modtage som lødig Mynt; det betegnedes i Reglen af dem som falsk. Det var da ingen Nytte til i sine Læreaar at drage bort fra Bylivet og menneskeligt Samkvem anderledes end til kortvarig Rekreation. Man kunde endog meget godt foretage Rejser i Fællesskab uden at forstyrre hinanden med megen Tale og behøvede ingenlunde at bære sig ad som de ti Konferensraader og elleve Kancelliraader, der rejste sammen udenlands og var saaledes i Snak med hverandre paa hele Turen, at det Eneste, de af Omgivelserne iagttog, var hvormange Tallerkener en Opvarter i Berlin paa en Gang kunde bære paa sine Fingre.

Vi foretog stadigt større og mindre Ture sammen. Lange havde Ungdommens Trang til stærk og megen Motion, og hans Originalitet viste sig ogsaa i Maaden, hvorpaa han ordnede sine Spadsereture. Han tog intet Hensyn til Dagstiden og lidet til Føret. En sildig Vinteraften foreslog han en rask Gang til Slukefter eller

Ordrup Kro. Han drog En med sig paa en Spadseretur over Lyngby til Frederiksdal og tilbage over Charlottenlund. Efter en Formiddag tilbragt i Moltkes Malerisamling og en Eftermiddag optaget af trættende Veje maatte jeg en Aften i Maj følge ham paa en Vandring til og gjennem Dyrehaven, der varede fra Kl. 7 Aften til Kl. 9 næste Morgen. Der gaves jo dengang ikke Cycler, ikke engang Jernbane, og til Vogne havde vi sjældent Raad. Om Sommeren foretoges større Fodvandringer i Nord- eller Sydsjælland, paa Møen osv. Lange gik gjerne sine syv, otte Mil om Dagen.

I Juli 1861 foreslog han mig en Tur gjennem Sjælland til Møen, der som alle de andre foretoges i fuld Harmoni, men paa hvilken den berørte Modsætning mellem Livsanskuelserne tilsidst foranledigede et fra hans Side overraskende Udbrud. Vi gjennemgik Roeskilde Domkirke, stod i Ringsted Kirke ved Dagmars og Berengaria's Grave, overnattede i Holmekro, saa Gisselfeldt og Bregentved, var til Bondegilde i Allerslev i Anledning af en Aftægtsmands Død, gik fra det smukke Præstø ned til Nysø, hvor vi beskuede Thorvaldsens Værksted med enkelte Arbejder, der fattedes i Museet, gik saa til Kallehave og løb med et lille Dampskib, der gjorde sin Prøvetur og tog os gratis med, ind i Stege Havn. I Kirken gjorde Bissens Frihedsgudinde over Johannes Hage et mægtigt Indtryk. Vi gik i Vandet og Jul. Lange var efter sin Vane ret ængstelig for mig, saasnart jeg blot svømmede lidt

længere ud, følte ganske samme Uro, som naar jeg aandeligt gjorde det. Dagen derefter gik vi til Budsene, hvor vi søgte en Bondemand op, ved Navn Jørgen Thisted, om hvem vi havde erfaret, at han skulde være villig til at give rejsende Folk uden store Midler et billigt Herberg. Vi fik en Stue med Lergulv og god landlig Kost, saa' dernæst i de følgende Dage for første Gang Møens skjønne Natur. Da vi fra store Klint skuede ud over det umaadelige dejlige Hav med Skumstænk paa dets Flade over hele dets Bredde, følte vi os meget lykkelige. Skoven paa Klinten, hvis Løv holder sig saa lysegrønt selv sent paa Sommeren, gjorde det mest forfriskende Indtryk. Og det lyse Løv tog sig, set nede fra, saa dejligt ud mod den hvide Klint. Den anden Dag gik vi til Korsbjærg, besteg det højeste Punkt paa Møen, hvorfra der var en Udsigt, som var os ny: det aldeles bølgeformede Land, Havet til alle Sider, Markerne, der saa ud som det bløde Filt paa en Hat, strøget mod Haarene. Vi steg op paa en Sten, der stod deroppe, og mindedes Billedet af Kongesønnen og den fattige Dreng i Andersens Eventyr og spurgte hinanden, hvem af os der var Kongesønnen og hvem den fattige Dreng eller om vi hver for sig var begge. Den følgende Dag gik vi til Lilleklint og derpaa ad en meget anstrengende men smuk Vej til Liselund, derfra op paa Aborrebjerget og om Aftenen til en af Langes Bekjendte, der for Sommeren var bosat paa Øen i en smuk Bondegaard.

Da vi ud paa Natten var komne hjem, skete der

noget, som berørte mig saa pinligt, at Ubehaget derved er levende hos mig, næsten som da det hændte. Uden at nogen indledende Samtale var gaaet forud, kom Julius Lange pludselig frem med den Fordring til mig, at jeg maatte og skulde blive en Kristen, skulde dele hans Tro. Hans Udbrud rørte mig, og jeg forstod, at dette for ham var en Sag af saadan Vigtighed, at han mente sig berettiget til at sætte sig ud over alle Hensyn. Derimod følte jeg mig saaret af den Motivering, han strax derefter gav sin Opfordring: jeg dyrkede ingen anden Gud end Intelligensen, savnede det ene Fornødne, vilde tænke mig til Troen o. s. v. Det var min stolte Hellener. Hele hans theologiske Opfostring var kommet op i ham, steget ham til Hovedet, og han talte som en Missionær. Jeg svarte intet, men harmedes. Vi pakkede vort Tøj sammen til Opbrud næste Morgen og gik i Seng. Der var ikke Tale om at sove. Ud paa Natten hørte jeg Julius Lange's Stemme. Han bad med høj Røst sit Fadervor. Det var højtideligt og pinligt. Kl. 4 stod vi op og gik til Stege, begge tause og ilde tilpas.

VI

«Et Engagement som Valkyrje kan faas Kronprinsensgade Nr. 9, første Sal. Det bemærkes, at der ikke ses saa meget paa gode Anbefalinger som paa at den Paagjældende ikke er af nogen blid Karakter og har en passende Bredde over Vingerne.» — Det

var en Kammerat, der stod i Julius Lange's Værelse og i disse Udtryk fremstilte sin Længsel efter et ualmindeligt Exemplar af det kvindelige Kjøn. Og han udviklede sit Sværmeri for den unge Dronning af Neapel i Gaeta. Da han var gaaet, fremtog Lange en Tegning, han havde udført efter en ung norsk Dame, han i nogen Tid forgjæves havde dyrket, og opfordrede mig til at konstruere den unge Piges Karakter efter Fysiognomiet. Han nævnte hendes Navn, skildrede med Enthusiasme hendes Væsen, og nogle Dage efter, da vi om Aftenen stod paa Kastelsbroen og saa Stjernerne spejle sig i Kastelsgravens Vand, sagde han: Saadan var hun; som naar man ser Stjerner spejle sig dybt nede i en Brønd. — Iøvrigt stillede han sig kun sjældent og i ringe Grad i Forhold til Kvinder og tilregnede sig som en Selvplager den ringeste Tilnærmelse som Brøde. En Tid lang led han af stærke Samvittighedsnag, fordi han som Tegnelærer i et Institut for unge Piger, havde set langt og ømt til en enkelt ung Pige, der skjønt fuldvoxen var bleven i Skolen for at lære Tegning til større Fuldkommenhed og for at opnaa større Dygtighed i enkelte andre Fag. Hendes sky, undselige Væsen fængslede ham. Skjønt han i Skolen aldrig tiltalte hende, havde han dog ikke kunnet lade være en Tid lang næsten daglig at møde og hilse hende paa Gaden. Ud over dette var aldeles Intet sket. Men da den unge Pige en Dag gik fra Skolen før hans Time og derefter blev nogen Tid borte, frygtede han for at have jaget en saadan

Angst i Pigebarnet, at hun hovedkulds havde trukket sig tilbage.

Jeg var længe om at forstaa, hvad det drejede sig om, forstod bestandig fejl. Han gjorde sig de heftigste Bebrejdelser, kaldte sig for en Slyngel og en ussel Karl, dels fordi han havde forvirret og forskrækket Pigen ved sin Holdning, dels fordi han som Lærer havde forsyndet sig mod Skolens Bestyrerinder og, som han udtrykte sig, sprængt dens moralske Baand. Det Hele var paa en Maade saa fint, at det forsvandt mellem Hænderne, naar man vilde tage paa det; men det var betegnende for Langes Skrupuløsitet.

I August 1861 udførte han under flere Dages Arbejde en Tegning af mig, som han fandt lignende og under hvilken han skrev Heines skjelmske Vers:

O wie ist es hoch erfreulich,
Solchen Jüngling noch zu finden,
Jetzt in unsrer Zeit, wo täglich
Mehr und mehr die Bessern schwinden.

En stor Del af vort Samliv bestod i at se paa Kunstværker og Afbildninger efter Kunstværker sammen. Dels besøgte vi uafladeligt vore Samlinger, dels saa vi Kobberstik i Forening, og endelig aabenbaredes en Fylde af de ypperste arkitektoniske og andre Mesterværker for os ved Opdagelsen af Fotografien og dens Anvendelighed til Gjengivelse af Kunst. Hvilket Indtryk gjorde det ikke, da Reproduktioner af alle de ypperste Maleres Billeder kunde faas og studeres

for en ringe Penge! For to unge Kunstelskere i en fjern nordisk By var Indtrykket rent ud overvældende. Lange brugte om Gjengivelserne af visse ypperlige, Fantasien sysselsættende Kunstværker, han erhvervede sig, det Udtryk, at han næsten ikke kunde være i sin Stue; saadant et Spektakel gjorde de derinde. Jeg har andensteds berørt, med hvilket Sværmeri Rafaels «Skolen i Athen» og de herlige Mosaikbilleder af Planeterne i Capella Chigi's Loft i Kirken Santa Maria del Popolo første Gang blev beskuede og tilegnede af os. Men over alt det Sete og meget Andet theoretiserede Julius Lange.

Naar han som tre og tyveaarig skulde betegne et af sin tidligere Ungdoms nu forladte Standpunkter, sagde han gjerne: «Dengang havde jeg Theorier om alt Muligt». Han havde det endnu. Som tænkende Ungdom i Reglen gjør, tumlede han stadigt med de vanskelige filosofiske Problemer: Frihed, Nødvendighed, Vilkaarlighed, om hvilke der i dette Aarhundrede havde staaet en Debat i dansk Literatur og som var blevne behandlede satirisk og traditionelt i *Adam Homo*. Han betegnede Viljens Frihed som et Paradox, men et uundværligt.

Han behandlede dernæst gjerne rent æsthetiske Kategorier, og altid oprindeligt. Han søgte f. Ex. at redegjøre sig Modsætningen Klassisk—Romantisk. Klassicitet beroede for ham paa Enhed i Kultur. Kun Enhed i Kultur skabte det Formfuldendte. Den klassiske Kunst saa ogsaa det Fremmede i hjemlig Be-

lysning, medens den romantiske omvendt saa selv det Hjemlige i fremmed Belysning. Alexander og Aristoteles var de sidste Klassikere; Aristoteles var den sidste, der i sig indbefattede den hele Kultur. Efter begge deltes Riget. Hjemveen var en saa romantisk Følelse, fordi i den Hjemmet sættes som det Fjerne (Oehlenschlägers *Hjemve*, Poul Møllers *Glæde over Danmark*), men ogsaa Længselen efter det Fremmede var romantisk («Kennst du das Land?» «Over de høje Fjælde»). — Eller han søgte at forklare sig Modsætningen mellem det Kolossale og det Storstilede. Det Kolossale fremkom efter hans Definition ved en planlagt, detaillerende Optaarnen, der stræbte at udtrykke noget Aandeligt; Udtrykket kunde derfor ikke godt bruges uden om det Uorganiske, f. Ex. Kirken i Rouen. Det Storstilede fremkom ved Forbigaaen og Overspringen af Detaillen, tilkom derfor det Organiske, der fra først af havde et aandeligt Indhold. Man kunde gjøre en Bordplade kolossal ved Inddeling; Kolossen paa Rhodos var slet ikke kolossal.

Trods ikke ringe Beundring for Heiberg som Digter og Aand var han en heftig Modstander og Bekjæmper af Heibergs Formalisme. Han studsede over Heibergs Tro paa det blot Formelles Frugtbarhed, over at Heiberg kunde mene f. Ex. at vi nu fik et versificeret Lystspil, blot fordi Hertz skrev *Amors Genistreger*; han betragtede ogsaa hans Ægteskab med Fru Heiberg som Formalisme. Og han smilte over Heibergs Don-Quixoteri, hans Forsøg paa at indføre

Dyrkelsen af Calderon, hans Tog til Hveen med hvidklædte Damer for at fejre Mindet om Tycho Brahe.

Den Hegelske Æsthetik, som Heiberg havde indført, var ham i sin Grundanskuelse højligt imod. Hegels Fornægtelse af Individualiteten saarede ham. Hegel udelukkede jo i Virkeligheden Begrebet Originalitet. Thi hvad Gud skaber ved Mennesket var for ham guddommelig Skabning; Menneskets Særegenhed var som udbrændt. Det var da Julius Langes staaende Anke ogsaa mod Heiberg og hans Kritik, denne dens Overseen af at hvad der skal virke produktivt fordrer en rig menneskelig Personlighed ikke blot som Gjennemgangspunkt, men som Værksted. Lange kunde stille Sagen saaledes paa Spidsen, at han paastod, Literaturen var et Galleri ikke af Kunstværker, men af Kunstnere.

Ogsaa mere praktiske kunstnerisk-sociale Spørgsmaal sysselsatte ham. Han var f. Ex. meget opfyldt af det Problem, for hvem Monumenter skulde rejses og for hvem ikke, hvor de skulde rejses og hvorledes de skulde gjøres, og han udarbejdede sig efterhaanden en hel Theori derom.

Alt, hvad han tænkte og udtalte, var frembragt paa første Haand, og Intet deraf var søgt eller villet. Han gik ikke frem, han dreves frem, saa at sige uden selv at gjøre en Bevægelse dertil; hans Fremskridt beroede paa, at hans Drømme- og Tankeliv bar ham.

Et enkelt humant Omraade var der, paa hvilket han ikke lagde nogen Selvstændighed for Dagen; det

var det politiske. Det eneste politiske Spørgsmaal, der i hine Aar sysselsatte Hovedstadsungdommen, var det, naar den Krig, man betragtede som uundgaaeligt forestaaende, vilde komme. Man ventede den 1861 som 1862 til næste Aar; og man ansøgte Regeringen om Rifler for at øve sig i Skydning. Iøvrigt fulgte man Strømmen, betragtede med større eller mindre Utaalmodighed overfor de i Pressen ledende Personligheder den nationalliberale Politik som den af Forholdene dikterede, og havde kun det nationale Formaal for Øje. I høj Grad følte den bedre Ungdom sig frastødt af Frasologien og de fede Ord paa Grundlovsfester; men i Almindelighed betragtede Ungdommen den Smule indre Politik som noget den ret Uvedkommende. Lange, der mest havde levet i nationalliberale Krese, der var hjemme i Martin Hammerichs Hus, velset Gjæst i Christian Winthers og Hall's, indtaget i Hall og Beundrer af Monrad, saa paa vor Stilling til Udlandet og paa de Nationalliberales Stilling til Bondevennerne som det i den Verden, hvori han levede, var normeret. At han fjorten Aar senere naaede til et selvstændigt politisk Syn, viser hans fine Lystspil *Højere Politik*.

Kort før Jul 1861 indtraadte saa den Begivenhed i hans Liv, der blev afgjørende for hans Udvikling som Studerende; han modtog et Tilbud fra den gamle rige Grosserer Puggaard om at ledsage ham paa en Rejse til Italien og blive fem Maaneder borte. Skjønt den gamle Herre var kjendt som en saare vanskelig

Mand og skjønt Hvervet at være hans Ledsager ingenlunde vilde medføre lutter Fornøjelse, bragte dette Tilbud dog Lange Opfyldelsen af hans Sjæls lidenskabeligste Ønske. Den 19. December holdt hans Venner et Afskedsgilde for ham hos den fra Hostrups Lystspil bekjendte Lars Mathiesen. Det var i høj Grad stemningsfuldt; Taler og Sange havde et inderligt Præg. Man sang en Vise, som med Hentydning til Poul Møllers Studentersang begyndte: «Hvad er mod Julius Langes Kaar St. Peters Hat?» En Strofe lød:

Held ham, som uden Kamp og Kval
til Lykken kom,
skal Sydens Piger se, og skal
blandt Underværker uden Tal
staa midt i Kunstens lyse Hal
og se sig om!
Thi Puggaard med sin Pengesæk
ham lister over Elben væk
til Rom.

VII

Fra Tiden før Rejsen foreligger en Del Breve og Smaabilletter, der bedre end en Andens Ord kan gjøre det, giver en Forestilling om Julius Langes Væsen i denne tidligste Ungdomstid.

Det første, meget lange, her stærkt forkortede Brev drejer sig mest om Heibergs *Nye Digte*, Exemplaret og Indholdet, særligt om *En Sjæl efter Døden*.

Kjøbenhavn d. 2den Juli [1861] Nørrevold 28.

Hvis Du troer, der er noget egentlig Dydigt eller moralsk Fortjenstligt ved at ligge ude i Rungsted med det ene Ben i det blaa Sund og det andet i den grønne Skov, med det ene Øje stivt hæftet paa Odysseen og det andet paa Fiskerpigerne, med Næsen indsugende Blomsterduften, med Hjertet engageret paa Strandvejen og Hjernen i Videnskaben, med Munden indtagende Jordbær og med Maven fordøjende samme — saa er Du hildet i en beklagelig Vildfarelse. Jeg kunde nævne Dig efterlignelsesværdige Exemplarer paa en anden Levevis, en ufortrøden Arbejden *i* og Tjenen *for* Livets betydningsfulde Opgaver, som vilde bringe Dig til at rødme over din egen Uvirksomhed og din jegiske Beskjæftigelse, og jeg kunde navnlig fremhæve Dig ét *(quidam)*, som dog Beskedenheden forbyder mig nærmere at betegne. Forestil Dig et ungt Menneske i sine bedste Aar, med et ungdommeligt Skjæg paa sin Hage, som allerede har givet Afkald paa Livets Nydelser for med mandig Alvor at hellige sig til den opvoxende Slægts Optugtelse i latinsk Grammatik, som hver Morgen ses med en Paraply under den ene Arm — det er ogsaa et grusomt Regnvejr vi have, nu skyller det ned igjen — og en Pakke Stilebøger under den anden, at ile ud til det, som Filosoferne kalde den rette Frihed, den glade Pligtopfyldelse. Om ikke den urette Frihed, den glade Ikke-Pligtopfyldelse muligen kunde være at foretrække — et saadant Spørgsmaal opkaster denne ædle Yng-

ling aldrig. Hvis en ny Malling eller Diogenes Laertius skulde faa isinde at rejse omkring med et Voxkabinet af «store og gode Handelsmænd»*), da vil han sikkerlig faa en Plads deri, medens Du vil blive staaende udenfor og «glo paa Kassereren og gale».

Du skal ellers have Tak for Din Bog. Kaffepletten gjør den i mine Øjne endnu interessantere og giver Anledning til forskjellige sindrige Gisninger i Lighed med dem, som de Lærde anstiller om den Kugle, som dræbte Karl den Tolvte. Jeg antager nemlig, at den, som vælter sin Kaffekop under Læsningen af en Bog, maa faa et Indtryk af denne Bog, som forbyder ham en rolig Indsugen af Indholdet, der lader sig forene med en rolig Drikken Kaffe. . . . Hvad som dernæst er interessant, er at undersøge paa hvilket Sted i Læsningen Katastrofen er indtraadt. I saa Henseende er det paafaldende, at Pletten paa nogle Blade er lys med en mørk Rand, paa andre mørk uden nogen mørkere Rand. For at belyse dette Fænomen havde jeg først tænkt paa at gjøre vidtløftige Forsøg med mit Bibliotheks øvrige Indhold og at anvende en Fridag paa at vælte Kaffe over hvert Bind af mine Bøger. Men jeg indsaa desværre, at et saadant Forsøg vilde overstige mine pekuniære Kræfter, og den Karrighed, som i den senere Tid gjør sig gjældende ved Understøttelser til videnskabelige Formaal fra Statens Side,

---

*) Ove Mallings i sin Tid overmaade meget læste Bog hed: Store og gode Handlinger, udførte af Danske, Norske og Holstenere.

har afholdt mig fra at søge dens Hjælp. Forsaavidt man for Resten uden slige Experimenter kan danne sig en Forestilling om naar Ulykken skete, antager jeg efter alle Kjendemærker at dømme, at den er indtraadt ved Læsningen af de Ord:

Kunde Mennesket kun fatte!
Kunde Mennesket forstaa!

Denne Bemærkning har da pludselig med sin hele Vægt væltet sig ind over den grublende Læser, og blandede Følelser af Haabløshed, Længsel efter at «fatte» og Energi for at «forstaa» har udtalt sig i en kraftig mimisk Bevægelse, som har havt Væltningen til Følge. Forøvrigt synes det, som om der ingen Fløde har været i Kaffen.

Gud véd, om ikke den, der giver sig af med at revse Spidsborgerlighed, til en vis Grad selv maa være en Spidsborger. Den, som slet ikke har et lille Anstrøg af Spidsborgerlighed, har vist bedre at gjøre end at stille saadan en arm Synder, eller, om Du vil, saadan en miserabel Livsretning i Gabestokken. Noget helt Andet er det at le deraf; det kan kun den gjøre, som føler sin egen Samvittighed ren, saaledes som Holberg og Shakespeare, især den sidste. Le, det gjør man for sin egen Skyld, uden Tanke om at ville skræmme, opdrage og belære andre. Naar man ler, forudsætter man umiddelbart Latterligheden hos det, som man ler af, og man gaar ikke ud paa at vise, endsige deducere, sit Offers Afstand fra Idealet. Det

er det som Heiberg her gjør, men idet han bruger en hel Bog til at godtgjøre sit Offers Intethed, viser denne stakkels Sjæl sig dog umiddelbart som Noget, i alt Fald som Noget der gjøres Væsen af. En Mand af en streng Idealitet havde ikke indladt sig paa denne Opgave, eller man vilde dog hos ham have følt Bruddet, det gabende Svælg mellem den strenge Idealitet og den spidsborgerlige Intethed paa en saadan Maade, at Digtets Ro var bleven forstyrret. Heiberg gjør sit Ideal saa nedladende, saa lidet stolt; det gaar ganske ind paa Tidens Fordringer, og han gjør stadigt opmærksom paa den fine, men ikke paa den store Forskjel imellem Sjælen og Idealet. Men hvad Digtet vinder i Ro derved, det taber Idealet, hvilket fra en anden Side er Aanden i Bogen, i Værdighed. Han ler ikke, han harmes heller ikke, han bevarer hele Tiden det fine Smil, som vi kjender fra Bissens Byste; men dette Smil har et lille Anstrøg af Indifferentisme, for saa vidt det antyder, at han kun bryder sig om at *se* Forskjellen, der iøvrigt gjerne maa faa Lov til at existere for ham.

Ja, den maa ikke alene faa Lov at existere for ham, menden er jo endogsaa for ham en Nødvendighed. Hans Helvede, baade det før Døden og det efter Døden, er en logisk Kategori, som vilde efterlade et Hul i Systemet, hvis det kunde tænkes, at Pladsen ved alle Menneskers forenede Dyd kom til at staa tom.... Hans Helvede er en begyndende Stat, stivnet i Begyndelse. Kristelig taget kan Helvede aldrig være

Andet end et *Frafald* og Helvedes Tilstand er den Frafaldnes Tilstand. Kristendommen kjender intet andet Ondt end Forræderiet mod Gud. Men . . . den Sjæl, som Heiberg skildrer, er egentlig aldrig traadt i noget Forhold til Gud; det er netop det, som han gjør Nar ad. . . . Dog *kan* et Menneske nogensinde undlade at sætte sig i Relation til Gud, til Aanden, til Ideen, eller hvad Heiberg, der er noget vaklende i hvad han skal benævne det, forøvrigt vil kalde det Højeste?

Den 19. Juli.

Saaledes er det da gaaet med dette Brev, som med alle de andre Breve, jeg har skrevet i mine sidste ti Aar, at jeg har vrøvlet mig saaledes ind i det, at jeg ikke har gidet fortsætte, før jeg har glemt hvad der stod i det Foregaaende. Hvis denne Advarsel ikke kommer for silde, saa lad hellere være at læse ovenstaaende Sludder, men tag det som beskrevet Papir, der kan tjene som Bevis paa min gode Vilje til at skrive dig et fornuftigt og filosofisk Brev til. *Nu* har jeg Sommerferie, komplet Sommerferie til engang midt i August. Herregud! Hvad skal jeg egentlig gjøre med den? Ja, Du maa da ikke tro, at jeg er et saa utaknemmeligt Skarn, at jeg ønsker den borte, eller at jeg Ingenting har i Sinde — tværtimod, jeg har saa meget i Sinde med den, at jeg er bange for, jeg paa Grund af min sædvanlige, Buridanske Asenagtighed ikke faar Noget gjort. Paa Landet vil jeg, men om

jeg vil ligge paa Landet eller gaa paa Landet, det vèd jeg ikke. Saa vil jeg ogsaa læse Noget — men hvad? . . . . . .

Mit Galleri er blevet forøget forleden Dag med to rigtig fine Ting. Glæder Du dig til at se dem? Det skulde jeg haabe!

Din evigt hengivne
Jul. Lange.

E. S. Hammerich har lavet et Program af nogle tyske Vers til at lære i Skolerne, med nogle velskrevne literaturhistoriske Bemærkninger til. Jeg er bleven i høj Grad forelsket i følgende Vers af Novalis, som Du maaske ikke kjender.

An einen Freund.

Was passt, das muss sich ründen,
Was sich versteht, sich finden,
Was gut ist, sich verbinden,
Was liebt, zusammen sein.
Was hindert, muss entweichen,
Was krumm ist, muss sich gleichen,
Was fern ist, sich erreichen,
Was keimt, das muss gedeihn.

Gieb treulich mir die Hände,
Sei Bruder mir, und wende
Den Blick vor deinem Ende
Nicht wieder weg von mir.
Ein Tempel, wo wir knien,
Ein Ort, wohin wir ziehen,
Ein Glück, für das wir glühen,
Ein Himmel mir und dir!

Er det ikke skjønt? Tjen mig i at lære det udenad og at tage det som Erstatning for Opskriften paa *Kennst du das Land?* som du aldrig fik. . . . . .

Det var da et elendigt Attentat, det paa Kongen af Preussen. Saadan Noget forstaar Tyskerne aldeles ikke, der maa s'gu en Italiener eller Franskmand til. Hvis der er nogen Forstand i Hans Majestæt Kong Wilhelm, saa lader han det stakkels Fæ lære at skyde, istedenfor at halshugge ham. Saa naar han næste Gang gjør et Attentat, kan det dog i alt Fald have Følger, om det end ikke har Grunde eller Hensigter — nu har det slet ikke Noget paa sig.

Kommer Du ikke ind den 28de for at hilse paa Marquis Torrearsa? Jeg antager at enten Høyen eller Ussing skal holde Talen, det er vel de to Eneste i Byen, som kan Italiensk. —

Nu har jeg da fortjent et Brev. Skriv bare til Kongens Nytorv Nr. 6 [Forældrenes Hjem], saa skal jeg nok faa det. —

Om et Angreb paa Heibergs Æsthetik drejer sig den følgende lille Billet fra den, der her betegner sig som Spisevært.

Tirsdag d. 26. Novbr. 1861.

Cand. Nutzhorn tager sig herved den Frihed at indbyde Dem til at overvære et Foredrag, som han agter at holde Onsdag Aften Kl. 8½ i den mindre Apollosal (Nørrevold 28, 1ste Sal over Gaarden hos Spisevært Lange).

NB. Lokalet bliver opvarmet. Hunde maa ikke medtages, heller ikke gjerne Damer, da Etatsraad Heiberg vil blive fremstilt i hele sin Nøgenhed.

VIII

Fire Dage efter at Tilbuddet om Rejsen til Rom var bleven gjort Julius Lange, var han allerede undervejs. Hans Breve giver en fyldig Forestilling om, hvad denne Rejse kom til at betyde for ham.

Nizza d. 1ste Januar 1862, Aften Kl. 11.

Kjære Georg! Glædeligt Nytaar! Du maa først og fremmest undskylde, at jeg skriver Dig til paa dette tykke Papir, hvilket vel vil have til Følge, at Du kommer til at betale flere Postpenge; thi i Følge vor Traktat skal jo Modtageren betale disse. Jeg har i dette Øjeblik ikke kunnet skaffe andet. Det skal blive bedre en anden Gang. Jeg er, som Du ser af Overskriften, endnu kun paa Grænsen af det forjættede Land, dog blot i politisk Henseende; thi omendskjønt Nizza hører under Hans Majestæt Kejser Napoleons Scepter, er det et helt italiensk Land, hvad Naturen angaar. Imorgen Eftermiddag tænker jeg at være paa den rigtige italienske Grænse, og vil blive modtaget af en Deputation af Toldbetjente istedenfor Muser og Gratier. Dog, Museme og Gratierne ville ogsaa nok underkaste mig en alvorlig Undersøgelse,

som jeg maaske ikke slipper saa let fra som fra Toldbetjentenes; thi jeg mærker vel, at jeg fører endnu nogen kjøbenhavnsk Contrabande med mig, som jeg maa skaffe mig af med, inden jeg for Alvor kan indlade mig med Italien. Nizza er ret en By for Nydelser, og den bedste Nydelse af dem alle er den, at jeg her har truffet Syden, det som I andre deroppe ikke véd hvad vil sige. Jeg kan nok vidt og bredt fortælle Jer, at jeg her gaar i Sommerdragt den hele Dag, saa længe Solen er paa Himlen, at Roserne her staar i Blomster og Orangetræerne bærer Frugter, at her voxer Palmer og Oliven, at her er Farver i Luften og over Jorden, som I slet ikke kjender deroppe, men hvorledes disse Farver er, og hvori «Syden» egentlig stikker, det er Noget, som jeg maa beholde for mig selv, omendskjønt jeg ved Gud gjerne vilde sige Dig det. Der er noget uendelig Lykkeligt og Glædeligt, Lystigt og Forførende, som svæver i Luften og kaster sit milde Lys over Haverne og Bjergene og som giver Middelhavet, det store, rolige Hav, der bruser lige udenfor mit Vindue, dets dejlige, lyseblaa Farve, som jeg saa gjerne vilde beskrive Dig og klare for mig selv, nu da jeg i denne Aften-Ensomhed har god Tid dertil. Det er det rigeste og gladeste Syn, Du kan tænke Dig, naar man staar f. Ex. ved en engelsk Villa (forøvrigt en Villa, saa vanvittig hvad Bygning angaar, som kun en Englænder kan falde paa at lave den), der ligger lige paa Spidsen af den Halvø, som begrænser Nizzabugten. Neden

for Dig i Dalen, en bred og mangfoldig Dal, ligger den smukke By i Sollyset; paa Udkanterne opløser den sig i Villaer, med Orangetræer og enkelte Palmetræer, hævende sig frem over Olivenskovene, og det Hele omkranset af en bred Ring af dejlige Bjerge, paa hvis Toppe alle skjønne Farver fejrer deres Fester, og mellem hvilke man hist og her øjner fjernere og højere Bjerge, endogsaa enkelte Snetoppe . . . Kommer Du om Morgenen derop, faar Du noget med, som gjør en katholsk By saa festlig, nemlig den bestandige fine Klokkekimen. Det egentlig Nye ved det Hele, det er dog Farverne. Jeg har tidt grebet i Baglommen efter min Tegnebog for i en Fart at tegne et lille Parti, som jeg kunde overkomme, men jeg har næsten altid følt, at det dog ikke vilde nytte noget, naar jeg ikke kunde tage Farverne med. At jeg er en Tramontaner, har jeg mærket tidt paa én Ting, nemlig at jeg endnu har den slemme Vane at glæde mig mest over det, som jeg ser mod Solen, i Transparentbelysning, det vil med andre Ord sige, at jeg ikke endnu har lært ret at skjønne paa og forstaa Farven ved fuldt Lys, men uvilkaarligt søger til det, som egentlig ikke er Farve. Her er, om jeg saa maa sige, noget saa selvstændigt og substantielt ved Farven, som en Nordbo i Begyndelsen næsten kun kan forundre sig over, men ikke ret nyde. Og saa en Varme og Mildhed i Luften! Jeg forsikrer dig, at her er, naar Solen skinner vel at mærke, varmere end der var i Sommer paa Møen . . . . Men jeg er dog ganske

glad ved, at vi snart (imorgen Formiddag) skal bortføres af en Vetturin ad Genua til. Det er altfor meget blot Nydelse. Her er ingen Kunst, ikke det mindste; og det længes jeg dog mest efter. Og det, at det er en saadan Nydelsens By, har ogsaa medført adskillige Ulemper og Grimheder, navnlig disse fæle Villaer, opførte af Engelskmænd, og dernæst har det medført Engelskmændene selv; og de maa rigtignok krænke et følende Hjerte. Allesammen uhyre store Næser, Mandfolkene uhyre store Bakkenbarter, Fruentimmerne uhyre store Krinoliner, og begge Kjøn ganske smaa bitte Hatte. Og saa ligger de bagud i en Karosse og véd neppe, om de gider set paa det Hele af bare Dovenskab; saa er dog Franskmændene meget bedre: mine Rejsekammerater traf en superb ung Mand (Bedstefader til en 14aars Dame) som gjorde myrderlig Kur til vore Damer, og gav os alle Champagne; det var et ældre Bekjendtskab. Man spiser og drikker ogsaa altfor godt her; saaledes fik vi idag en fabelagtig Middag — min Gamle holder nok af at spise godt — med Guldfasaner, serverede med Halen paa et Fad.

Kunst! Kunst! Det længes jeg efter; det er dog derfor, jeg er kommet herned. Det kan jeg sige uden Storsnudethed.

Men noget Kunst har jeg da ogsaa faaet, nemlig Kirkerne i Köln, Dijon og fremfor Alt Strassborg. Kjære Ven! Sælg din Skjorte og rejs til Strassborg! Vi var der hele første Juledag, og jeg fik den dog set

saa meget inden og uden, at jeg indsaa: hvis jeg skulde se den ordentlig, maatte jeg være et Par Aar derom. Da jeg allerede i et Brev til mit Hjem har sludret op ad Vægge og ned ad Stolper om denne Kirke, det Bedste, jeg endnu har faaet af min Rejse, saa vil jeg ikke mere forfuske det Indtryk, jeg har af den, som dog er mig for dunkelt og mægtigt, ved at tale mere for denne Gang om den Ting. Kun saa meget vil jeg sige, at jeg følte, jeg stod foran Kunst, som ikke alene jeg ikke havde set Magen til, men som der heller ikke kan være Magen til, paa dens Gebet naturligvis; jeg har endnu ikke set Rafaels Stanzer. Jeg haaber rigtignok, at det ikke skal have været sidste Gang, jeg kommer der. Kölner Dom saa jeg saa kort og ufordelagtigt; der var noget overordentlig Dejligt ved den; men jeg troer, at Strassborgeren véd bedre hvad den vil.

Den sidste Kunstnydelse, vi havde sammen i Kjøbenhavn, var nok en rejsende Englænder, som havde den Vane at fare Jorden rundt og kjede sig lige meget alle Steder, men som alligevel var en fortræffelig Mand, der fik Fru Heiberg tilsidst.*) Han sagde nok mange dybsindige Ting, om Mennesker, der aad hinanden ligesom Fisk o. desl., men jeg troer alligevel, at han har havt en bedærvet Mave, eller ogsaa været et Fæ. Hertz i Ære, men indrøm mig, at det var en letfærdig Skildring af et Menneske.

*) Opførelsen af Hertz's «En Kurmethode».

Om Forladelse, jeg tror Du sagde det eller noget Lignende strax af Dig selv. Men jeg kommer somme Tider til at tænke paa ham, og da staar han for mig som en af de væmmelige Englændere, der findes her. Gud véd om Strassborger-Münster ikke kunde hjælpe ham.

Du sagde, inden jeg rejste hjemmefra, at man skulde gjemme sin Sentimentalitet til Breve. Jeg bliver ogsaa undertiden sentimental her i min Fraværelse fra Dig og alle jer Andre, men det gaar snart over. Jeg er her kommet under saa forandrede Forhold som det vel er muligt og har netop faaet Mennesker nok til Selskab, til at jeg med mig selv kan opfatte alt dette Nye, jeg ser; thi dertil maa man have lidt Selskabelighed til Afleder. Det Eneste, som er aldeles uforandret, er Vorherre og hans Stjernehimmel, og hvad den sidste angaar, ser jeg dog, at Polarstjernen staar betydelig lavere end den stod i Kjøbenhavn. Men dette eneste uforandrede Samfund er ogsaa nødvendigt til virkelig Ensomhed; thi Gud fri mig fra at være ensom i min løsrevne stakkels Menneskelighed. Tilgiv, at jeg havde saa lidt Tro til Dig og til jer Andre, at jeg var bange for, I skulde slippe mig, mens jeg var borte. Tro mig, der er ikke en Fiber i mit Hjerte, som ikke kjender Dig og elsker Dig.

Jeg venter sikkert at træffe Dig *in effigie* og in litteris (s. v. v.) i Rom, adresseret til Consul Bravo...

Du maa endelig systematisk lægge Dig efter Lokalsans; det er mit ramme Alvor; jeg, som dog har

betydelig mere end Du, har alt mit Forraad Behov paa Rejse. Jeg troer ikke godt, Du vilde kunne rejse med det, som Du har. — Læser Du og Jens sammen? — Hvordan gaar det med Hegel og Brøchner? — Skidt, haaber jeg, det vil sige mit slette og ondskabsfulde Jeg. — Jeg traf Dagbladet idag hos en dansk Mand her i Nizza, og det første jeg saa var en Anmeldelse af Paludan-Müllers Digte. Den var yndig. I staar rigtignok paa et højt Kulturtrin i de nordlige Lande. — Min Gamle elsker Bille fremfor alle Mennesker; jeg tilstaar, at jeg kjender ham kun af Person, men finder samme uanselig; han svarer mig kort: Napoleon var ogsaa en lille Mand. — Med min ældre Dame skjændes jeg tappert; vi lider hinanden ellers godt. Min yngre Dame er meget rar, en rigtig god Pige. Naar hun sover i Diligencen, lægger hun, uden at ane det Ømme i Situationen, sit Hoved mod min Skulder. Omendskjønt jeg vel indser, at Situationen *kunde have været* (esse potuisset) øm, saa føler jeg dog slet ikke nogen Ømhed, undtagen lidt legemlig i Skulderen. Alle tre er de i Grunden meget ærlige og aldeles uaffekterede Mennesker, rene og renlige. At den Gamle har været en fiffig Kjøbmand i sin Tid, kommer slet ikke den Ting ved. Vi staar os godt sammen. Han generer mig naturligvis lidt engang imellem, dog meget mindre end jeg havde ventet . . .

Det er langt ud paa Natten. Middelhavet bruser bestandig derude. En ensom Hane galer.

Rom d. 8de Januar. [Samme Brev.]

Nu er jeg da i Rom!! siden Kl. 2 Middag. Paa den sidste Del af min Rejse fra Nizza langs Kysten til Genua og derfra med Dampskib til Livorno-Civita vecchia og hertil har jeg længtes meget efter Dig og navnlig din Latter. Jeg har trængt saa inderlig meget til en ret opløsende Latter, der virker paa Sjælen som — tilgiv mig — engelsk Salt paa Legemet. Jeg véd meget vel, at Du er i Besiddelse af meget attisk Salt, men det er ikke *det,* som jeg saa meget har trængt til som det engelske; thi jeg har lidt af aandelig Forstoppelse, min legemlige Mave befinder sig Gud ske Lov meget vel. Kjøreturen med Vetturin til Genua var overordentlig dejlig langs med det evig brusende Hav og de store Klipper, ofte gjennem yndige Dale, i det Hele højst vidunderlig. Jeg sad paa Bukken hos Vetturinen og gik undertiden meget langt forud for Vognen og var saaledes temmelig ensom med den tause Natur i de tre Dage. Tilsidst virkede Naturen i sin Taushed saa sympathetisk paa mig, at det var mig næsten en Umulighed at sige et eneste Ord til mit Rejseselskab, hvis samtlige Medlemmer jeg i Grunden paaskjønner meget, men med hvem der dog naturligvis ingen Fortrolighed og Frihed kan existere. Saa kom jeg til Genua, en dejlig mægtig og barok By, og tog saa megen Kunst ind, som jeg paa én Dag kunde — det staar for mig som en uhyre Mængde — men ogsaa næsten hele Tiden i Ensomhed. I Palazzo Brignole gjorde jeg for første

Gang Bekjendtskab med Tizian, Paul Veronese, Guercino, Guido Reni, Palma og saa' desuden herlige Billeder af Rubens, Van Dyck, Albrecht Dürer, Holbein o. m. a. Af Kirkerne er Domkirkens Ydre meget skjønt. Jeg var ogsaa inde i en Mængde Paladser med deres rolige, fornemme, af Søjler omgivne Gaarde. Det var mig næsten for Meget til én Dag. Paa Dampskibet vegeterede og spiste jeg; og i Livorno, hvor vi var i en halv Dag *for at vente*, hvilket i og for sig er en kjedsommelig Ting, kjedede jeg mig meget. Det er ogsaa en meget kjedelig By i og for sig. I Rom har jeg allerede truffet nogle Danske; først Richardt paa en Restauration; det var meget morsomt. Saa Ph. Weilbach og Henr. Scharling. Med Carl Bloch, Maleren, har jeg gjort Bekjendtskab allerede. Min Mund er kommet lidt paa Gang. Alting, Mennesker, Huse, Gader er vældigt stort, stille og værdigt her i Rom.

Det, som jeg skrev i Nizza og har gjemt, er vist noget Sludder. Jeg vil ikke forsikre mig om dets Beskaffenhed. Men jeg sender det alligevel, for at det kan staa for Dig som et Faktum, at jeg har skrevet Dig et *langt* Brev fra Rom, som fortjener et *langt* Svar. Skriv *mere* til mig end jeg skriver til Dig. Lev vel, bedste Ven. Bare jeg havde dig!

Man vil have bemærket, at Lange allerede i dette sit første Brev griber en Lejlighed til at fremhæve de gode Sider hos den gamle Rigmand, han ledsagede. Det Samme gjentog sig i alle hans Breve, netop fordi

han hos sin Læser forudsatte en Tvivl og fordi han var for stolt til at hjemsende Beklagelser. Alligevel kunde Stillingen til sine Tider være vanskelig nok. Den gamle Herre var en stædig og sær Karakter, stærk nok til at kunne kaldes en Original, men ogsaa smaalig i sin Paaholdenhed og ingenlunde utilbøjelig til at lade sin unge Rejseledsager føle dennes underordnede Stilling. Han havde det for hans Ledsagere ubekvemme Princip aldrig at give Drikkepenge i noget Hotel, saa de stadig forlod ethvert Stoppested paa Rejsen under en Skylle af fremmumlede Forbandelser fra Tjenerskabets Side. Han lærte sig aldrig Italiensk, talte det ikke desmindre bestandig paa den umuligste Maade, og dette i Forening med hans Sparsomhed afstedkom højst pudsige Scener. Saaledes gik han fra Haarskjærer til Haarskjærer i Rom, stak Hovedet ind ad Døren og spurgte: *Volete tagliarmi la testa per mezzo franco?* (Vil De skjære Hovedet af mig for en halv Franc?) Mere generende var det naar han gav Selskab, i Forvejen tallte de Cigarer, han ombød, en til hver Indbuden, og sørgede for, at der ingen blev tilovers til Lange, til hvem Rækken kom sidst.

Det følgende Brevfragment viser, at Smaavanskelighederne ikke tog paa Langes Humør.

Rom d. 27de Januar 1862.

Min rare Dreng! Jeg er dybt bedrøvet over din mentale Tilstand. Jeg skjænder ikke, jeg farer ikke voldsomt frem imod Dig, men jeg er dybt bedrøvet;

og jeg sætter mig til at skrive det andet Brev fra Rom til Dig uden at have modtaget det første fra Kjøbenhavn fra Dig. Jeg overlader til Dig selv at sige, at det er ædelt handlet af mig. Maaske vil Du finde det og sige det, maaske ikke! Jeg er resigneret. Hvis Du nu engang skulde gaa i Dig selv og skrive, tør jeg maaske haabe (jeg véd ikke om Du mærker, jeg er bitter), at Du vil opfylde dit Løfte og sende mig dit Fotografi. Det skal Du nu vide, at jeg vil have og ikke lade mig spise af med Sludder. Havde jeg Dig saasandt i Maaneskin paa Smedelinien, saa fik Du Bank. Forresten kan det nok være, at den Kardinal, som modtager Brevene paa Posthuset og skal bringe dem om i Byen, konfiskerer et Brev, adresseret til Mr. Lange og som indeslutter et Fotografi, menende, at det er Cavour. Du husker nok mit lille Fotografi af Cavour. Det blev mig frataget i Civita vecchia, og mit Navn blev omhyggeligt opskrevet. Dog antager jeg, at det hellige Concilium, naar de ser, at det ikke er andre end Dig, hvis de lukker Brevet op, alligevel lader mig faa Dig. Jeg har tænkt at skrive adskilligt til Dig om de Ting, som findes i i min Mappe, for at Du kan lære noget af mine Breve*). Jeg vilde helst begynde med det højst elskelige Kapel Chigi i Maria del Popolo, som ligger temmelig nær ved min Bolig og hvor jeg har været et

*) Lange havde givet mig sine Afbildninger af Kunstværker til Opbevaring under Rejsen.

et Par Gange, men da jeg først iforgaars har anskaffet mig en Kikkert (et meget nødvendigt Apparat hernede) vil jeg vente, til jeg nok engang faar det omhyggelig efterset. Stanzerne og Loggierne opsætter jeg af samme Grund og desuden fordi der er altfor forfærdelig meget at se der. Jeg har kun været der én Gang, og trods mine højtidelige Følelser ved at være i disse Rum, blev jeg dog tantaliseret saa meget, at jeg gik ganske ærgerlig derfra. Det var en mørk Dag, og der er ogsaa et daarligt Lys i Værelserne. Gud véd, hvad Rafael har tænkt paa, da han dekorerede saa lidet fremragende Rum paa en saadan Maade. Han har vel havt til Hensigt at blive saaledes ved med hele Vatikanet og hele Verden udenfor. Han har været gal. Det var virkelig godt, at Vorherre tog ham i Tide, inden han fik Alverden bedækket med Malerier. Det sixtinske Kapel vil jeg ikke skrive om, da der ikke findes noget derfra i min Mappe. I Vatikanets Museum har jeg truffet min Demosthenes og Euripides og naturligvis Apollo fra Belvedere, Kandelaberen, og meget mere, som jeg desværre ikke har. Jeg gik forleden med den gamle Bissen og fik ham ved at sige Ja og Amen til Alt, hvad han sagde, til at kritisere lystigt fra Leveren. Euripides fandt slet ikke Naade for hans Øjne. Da jeg ytrede, at jeg dog fandt en vis imponerende Storhed i denne Statue, sagde han, at han ikke kunde lide den højre Arms Stilling ind mod Brystet. Deri har han nok forresten Ret, hvad vi ogsaa før har været enige om. Demos-

thenes var han derimod højlig tilfreds med. Jeg troer, at jeg vil skrive Dig Noget til om mit Fotografi af Vestatemplet med Tilbehør. Det kan være ganske gavnligt. [Her følger en fortræffelig men vel omstændelig Skildring af hele den Egn, hvori Templet ligger, hvilken optager flere Sider.]

Jeg har gjort Bekjendtskab med Bjørnstjerne Bjørnson, dog ikke for meget. Maleren Bloch er den ubetinget bedste af de nye, jeg har truffet her. Det er en udmærket En og virkelig en udmærket Kunstner.

Rom d. 12te Februar (meget koldt, men klart).

Kjære Ven! jeg vil begynde paa et Brev, som formodentlig først vil blive færdigt om et Par Maaneder. Jeg vil nemlig skrive et meget langt Brev, eftersom jeg har meget at meddele Dig, men jeg vil ikke forskrive mine Øjne til Daarlighed, saaledes som jeg gjorde sidst, da jeg skrev hjem (hvilket Du, omendskjønt du ikke er vant til at lystre, nok er saa god at beholde for Dig selv, da Moder, hvis hun fik Nys derom, om ikke paa anden Maade saa ad diplomatisk Vej, vilde faa mig til at gaa med blaa Briller eller grøn Skjærm, hvilket jeg ikke vil). Jeg vil for det Første skrive om Dig og dit, for det Andet om mig og mit. — Altsaa: Hjertelig Tak for dit Brev, som var langt og godt. Dog var der Et og Andet at udsætte. 1) At dit Fotografi ikke fulgte med, 2) at det var skrevet paa Rhinocerosskind og følgelig var vel dyrt, 3) at Du hist og her talte om den Mulighed, at

jeg ikke skulde have Lyst til at læse det paa Grund af dets Længde, hvilken Sort Bemærkninger ikke er andet end Fyldekalk .... Det som var mig saa kjært ved dit Brev var din fuldstændige og ubeskaarne Tillid og Fortrolighed, som var mig til megen Gavn ved at holde et helt Gebet vaagent hos mig, som ingen anden end Du er delagtig med mig i .... Dine Ord lød for mig som kom de fra en dyb, underjordisk Grotte, fra hvis Vægge det spottende Ekko bestandig kastede Lyden tilbage til dit eget Øre, og det var som et Mirakel af en eller anden venlig Flyvepost, at jeg, der lever de hundrede Mile borte og færdes i den klare Dag, fik din Røst at høre ....

Nogle Enkeltheder vil jeg endnu berøre. For det Første Nutzhorn og hans Afhandling.*) Jeg finder din Følelse ligeoverfor denne meget naturlig og ideelt taget ganske berettiget; men praktisk og historisk troer jeg rigtignok, at alle Tiders Literatur vil give Dig Uret. Den, som holder sig paa Fagvidenskabens Grund, er fuldt berettiget til hvert Øjeblik at vise den spekulative Filosofi tilbage, naar denne grovt forsynder sig mod Fagvidenskabens Sandheder. Det forekommer mig rigtignok heller ikke, at det kan være «Theorien i dens abstrakte Højhed» saa ganske ligegyldigt, naar en Fagmand med uomstødelige Beviser belyser dens Fejltagelser (at dens Resultater ikke «stemmer») især

*) Er den antike Tragedies Charakteertegning væsentlig forskjellig fra Charakteertegningen i den moderne Tragedie? (Tidsskrift for Philologi og Pædagogik. 3. Bind.)

ikke, naar Spørgsmaalet har stort Omfang og behandles med Forkjærlighed af Filosofien (dette siger du jo selv om *Antigone*) . . . . Saalænge Nutzhorn staar paa sin Fagvidenskabs Grund og søger sin Competence i sin Begejstring for Oldtiden og dens rette Forstaaelse, saa har han Ret, objektivt og subjektivt. Men nu skal det villig indrømmes, at Nutzhorn er noget af en Kvaksalver-Natur, der har en vis Lyst til at give sig af med Ting, som han ikke forstaar tilgavns, og hans smaa Flankeangreb paa Hegels indvendige Dele kan vistnok gjøre En gal i Hovedet, som har en Livsinteresse for Hegel og i det Hele forholder sig noget inderligere til disse Spørgsmaal. Men jeg troer, at — (d. 13. Februar), at — at — (jeg blev afbrudt igaar ved et mageløst Besøg i Villa Pamphili, som ligger lidt udenfor Byen paa Højden af Janiculus. Nej, hvor der var dejligt!). Jeg troer, Du selv vil indrømme mig, at Du har (og Du maatte næsten være et Bæst, om Du ikke havde det) en Interesse for Hegels Subjektivitet, for ham, som den Herkules, han var, og ikke alene for hans Arbejder, det Tankeindhold, som han repræsenterer. Ikke sandt? Derfor ærgrer det Dig, at se ham undergaa alle Kjæmpers sørgelige Lod, at blive overvældet af Dværge (som Poul Møller siger). Nutzhorns Afhandling vil — og vilde endnu mere, hvis den helt igjennem var godt skrevet — tjene til at mistænkeliggjøre Hegel (Du synes maaske, at det er en lav og nedrig Tanke, og det er det paa en Maade ogsaa) og netop

Nutzhorn med sin Lettilbenshed og — naar Talen er om Filosofi — vistnok store Overfladiskhed og Letsindighed maa til for at recognoscere Terrainet, og for at andre Folk kan blive varede om, hvor Beviserne plumper igjennem eller glider af, og hvor de staar fast paa Benene. Slige halsbrækkende og paa en vis Maade naragtige Foretagender indlader ingen General sig paa uden en meget stor Letsindighed, en dygtig Portion Selvtillid, en vis Tapperhed, og endelig en overordentlig *Mængde* af Tanketropper, som han ikke bryder sig videre om, om de falder eller staar sig. Men saadan er jo Nutzhorn. At han tillige er en trofast og mandig og nobel Karakter, det kommer jo ikke det Smør ved.

. . . . . .

Jeg fik dit Brev desværre først Dagen efter din Fødselsdag, men dette forhindrede mig ikke i ved Middagsbordet at tømme et Glas Vin til din Ære og raabe et Hurra, det vil sige indvendigt. Men naar man indvendigt raaber Hurra og drikker Vin paa én Gang, saa faar man Vinen i den gale Hals, og saaledes blev den eneste kjendelige Hyldest, jeg bragte Dig, en lidenskabelig Hoste. Dog haaber jeg ikke, at den skal være noget ondt Omen. — Den Ytring i dit Brev, som jeg vil tage mest fat paa, og som jeg herved sender Dig tilbage for at Du kan tage den i Dig igjen, var, at «i Bibelen findes Theisme og Pantheisme sammenblandede». At jeg hvad Indholdet af denne Sætning angaar, aldeles ikke indser dens Sand-

hed . . . det vil jeg lade være, hvad det er, den stod jo kun som en henkastet Parenthes (men derfor ikke ubetydelig). Jeg vil blot sige saa meget, at for at Sætningen skal betyde noget, maa man have ordentlig klaret sig, hvad denne Sammenblanding eller Løben-i-hinanden (som der nok egentlig stod) vil sige. Saaledes som Du taler, skulde man tro, det var din Mening, at Bibelen bestod af to daarlig forbundne (sammenløbne) *filosofiske* Elementer. Men nu troede jeg rigtignok, at Du var enig med Dig selv og med mig om, at Filosofien vel kan anlægge saa mange af sine Bestemmelser, som den behager, paa Bibelen og Kristendommen, men at dens Domme om disse kun havde nogen Værdi og Gyldighed, naar det var in confesso, at dens Standpunkt var Bibelens overlegent, det vil sige havde overtaget Bibelens eget Standpunkt og ført dette videre til en højere, videre og dybere anskuende Sandhedserkjendelse. Men da dette Spørgsmaal ikke kan afgjøres af Filosofien, da det netop ligger udenfor den og har dens egen Realitet til Gjenstand, og da det i alt Fald for de fleste tænkende Hoveder i vor Tid netop er Existentialspørgsmaalet, Totalitetsspørgsmaalet, altsaa ikke længer er noget egentligt Spørgsmaal, som kan besvares, men rettere er en Livs-Overgang, et Livsspring . . . . saa bliver man, saalænge man udelukkende holder sig til den filosofiske Side af Sagen, nødt til at lade Afgjørelsen staa hen, indtil man oplever denne Afgjørelse, oplever, hvilket af de to Elementer, der kan magte det

andet. Alt naturligvis under Forudsætning af, at man ikke paa Forhaand har erklæret sig for Filosof i al Evighed.

Hvad mig selv angaar, saa lever jeg egentlig et overordentlig lykkeligt Liv. Jeg er kommet til at elske Rom over al Maade. Dertil hører der nogen Øvelse, og nogen god Vejledning er heller ikke at forsmaa, men jeg føler med mig selv, at jeg er kommet godt paa Gled, og rører mig i det Hele ret dygtigt for at se saa Meget som muligt og det saa godt som muligt. Dertil hører nu, foruden meget Geni og Udholdenhed, egentlig talt lige saa lang Tid, som der er gaaet til at bygge Rom. Det, som jeg holder mest af, er og bliver Forum med dets Ruiner. Naar jeg engang imellem er gal i Hovedet, saa er det altid det sikreste Middel derimod at gaa ud paa Forum. Min Levemaade er her, som Du ved lidt Eftertanke vil indse, saa forskjellig fra min tidligere derhjemme, at jeg somme Tider har ondt ved at tro, det var mig, som boede ved Nørrevold, informerede paa Christianshavn osv. Jeg har min Nød med ikke somme Tider at geraade ind i Fantasterier over, hvor meget bedre man kunde have det, hvis man var sin egen Herre. Saa vilde jeg blive et Aar endnu i Rom og blive fuldkommen, aldeles fuldkommen, ikke alene som Romer, men ogsaa som Menneske. Saa skulde Du komme herned, og saa skulde vi bo sammen om Vinteren nede i Nærheden af Forum og om Sommeren i Forpagtergaarden i Villa Pamphili. Da vilde Du, Barbar

som Du er, ogsaa efterhaanden blive næsten lige saa fuldkommen som jeg, og saa kunde vi af sær Naade tænke paa at meddele Medmenneskene lidt af vor Fuldkommenhed. . Tro nu ikke, at min Glæde over Rom er bare Fantasteri.

Om Italienerinderne er der det at mærke, at der er mange meget skjønne. Naar jeg gaar ned ad Corsoen henad Solnedgang, tænker jeg paa Dig, at det er godt, jeg ikke har Dig med, da Du, inden vi havde naaet *piazza del popolo*, vilde være geraadet fuldstændig i Brand. Dog kunde Du gaa ind i en Sidegade og faa en Potte over Hovedet for at slukke. Det risikerer man virkelig at faa; det var forleden Dag nær hændt mig.

Jeg sender Dig det, jeg har skrevet, ubeset. Det er vist noget væmmeligt Sludder. Jeg fraskriver mig alt Ansvar derfor.

P. S. Tjen mig i, ikke at forelske Dig formeget i den Sætning, at man skal gjennemleve sine Kriser med Energi. Husk paa, hvad der bliver En *givet* og hvad man maa opleve.

Netop som Julius Lange stærkest og i den bedste Sindsligevægt nød Lykken ved at være i Rom og tilegne sig de Kunstskatte, til hvilke hans Hu altid havde staaet, blev han ramt af den nedslaaende Efterretning om sin udmærkede Faders Død. Selv den, der kun har opnaaet et flygtigt Indblik i den gamle Lærdes Hjem, ser det for sig i et Lys af ualmindelig

Skjønhed. Julius Langes Forældre beboede en Etage i Baghuset til det Sted paa Kongens Nytorv, hvor nu *Standard*-Bygningen ligger, og deres Dagligstue var et stort lyst Rum med høje Træer. Fugle fløj frit omkring i Stuen og sad i Træernes Grene. I disse Omgivelser tog de to fine Gamle sig dobbelt værdige og smukke ud. Da den Ulykke ramte Prof. Lange, at han ikke mere kunde se at læse, havde hans Hustru lært sig saa meget Græsk, at hun kunde læse højt for ham af de græske Bøger. Som i Reglen Paludan-Müllerne var hun i høj Grad tunghør. Julius fik med Aarene denne Svaghed efter hende. I aandelig Udvikling var hun sin Mands Jævnbyrdige. Hun fulgte snart efter ham i Døden.

Som de følgende Breve viser, blev Sønnen strax som han erfor Faderens Død, greben af en besynderlig Angst for at Moderens og Søsterens Kaar skulde være saa vanskelige, at de trængte til en øjeblikkelig Hjælp, og under denne Uro pinte han sig med Tanken om hvorledes han hurtigst muligt skulde kunne tjene noget. Han grublede over literært Erhverv og ønskede at frugtbargjøre sin Fremstillingsgave, men nagedes saa umiddelbart derefter af Sky for Offentligheden og af en Uvilje mod alt Skriveri i Aviser, som var dybt grundfæstet i de bedre blandt de Unge dengang, men som maa forekomme højst besynderlig nutildags. Hans Angst for at se sin Anonymitet røbet gaar til det yderste.

Rom. Udateret (Poststempel fra Marseille 25. Februar 1862).

Kjære Georg! Jeg havde begyndt et langt Brev til Dig som Svar paa det mig højst kjærkomne lange Brev, Du sendte mig; men Du faar det vist ikke, eller i alt Fald ikke for det Første. Det er godt gjemt, men sandelig ikke glemt. Min Faders Død gjør mig det imidlertid umuligt at fortsætte det nu, eller at have andre Tanker end om ham og mit Hjem. . . . . Nu har dette ramt mig, som var i en saadan Grad uforberedt. I den bagbundne Tilstand hvori jeg er, med Hensyn paa at kunne tjene mit Hjem i Noget, har jeg udklækket besynderlige Tanker. Du har jo mit *Figentræ* i Forvaring. Kunde Du ikke gjøre det frugtbart ved at indlevere det til Ill. Tidende f. Ex., hvis de vil have det, eller et andet Sted (strængt anonymt naturligvis). Formaalet er alene det at tjene et Par Dalere, som Du, hvis Du kan naa Maalet, vil levere til min Broder Carl eller til Frits, efter at have fradraget Afskriverløn, som jeg, hvis Forsøget mislykkes, vil bede dig lægge ud til jeg kommer hjem. Du maa ikke sige Noget til Moder om Planen og forbyde de Andre at sige det. Hvis det gaar godt, saa tilbyd dem ogsaa paa Kontoret fra samme Pen at erholde højst interessante Breve fra Rom, strax, om det forlanges. Gider Du paatage Dig en saadan Tiggerforretning? Jo, jeg véd at Du gjør det. Læs først Figentræet igjennem, og ret Skjødesløsheder og Smagløsheder og hvad der ellers kan være at rette. Du har *carte blanche*. Vær blot rolig; da

det Hele jo er en Ubetydelighed, kan jeg, som er kommet godt over den Dag igaar, nok taale et Afslag.

Jeg har skrevet til Carl og sagt ham, at Du (og Nutzhorn og Jens) gjerne vilde være ham behjælpelige med at sørge for mit Tarv, hvad Stipendier og alt Sligt angaar. Det véd jeg ogsaa, at I vil. Farvel, kjære, kjære Ven! Det glæder mig højligt, at Du har gjort Faders Bekjendtskab inden han døde, han lod mig hilse sidst og sige, at han saa Meget i Dig.

Rom d. 12. Marts 1862.

Kjære Georg! Tak for dit gode lange Brev, som jeg rigtignok ikke havde fortjent, da jeg, som Du skriver, endnu ikke har skrevet Dig et egentlig udførligt Brev til. Ogsaa Tak for Portrætet, som var godt, et af de bedste Fotografier, jeg har set. Du respekterer da min Dom. Jeg, Kjenderen, Jul. Lange, siger det. Jeg forsikrer Dig til, at det var mig en stor Glæde at faa det. Din dyrebare Person stod aldeles lyslevende for mig, saa levende, at jeg gav mig øjeblikkelig til at skjændes med Dig over alt det bizarre Indhold af dit Brev. Der er dog ingen Menneske, som jeg kan tale med som med Dig. Jeg har Dig meget Mere at takke for. Tak fordi Du mødte ved Faders Begravelse; jeg betragter Dig som min Stedfortræder, og Tak fordi Du har læst hans Bog og læst den godt. Ja var det ikke en Mand, som kunde tænke, selv om han ikke havde fundet de Vises Sten — hvem har det? Endelig ogsaa Tak for dit Renderi

for den dumme Kommission, som jeg gav Dig. Du maa ikke nægte det: Du har faaet en god Latter over mig og min komiske Ilfærdighed. Tjen mig i for Guds Skyld ikke at tale til et Menneske om Tingen. Det var dog for galt, om min Faders Søn en Maaned efter hans Død skulde prostituere sig paa Tryk for Verdens Øjne. Havde jeg, da jeg gav Dig Kommissionen, blot nogenlunde havt mit Hoveds Brug, saa vilde jeg jo have kunnet indse, hvad jeg nu véd, at Hjemmets Fremtid er fornuftig organiseret om end i meget knappe Kaar, og at vi ikke behøver at søge tilfældigt literært Sjov, men kan leve sømmeligt ved anstændigt Erhverv. Det gjør mig ordenlig ondt, at jeg i mit febrilske Hastværk for at arbejde Noget for dem derhjemme (en Følelse, som jeg forresten i min Afmægtighedstilstand hernede endnu et Par Gange om Dagen betages af) ikke gav mig Tid til, som Du siger, at sørge mig ud, men greb til saadanne Midler. Komisk bliver det formeligt, naar det Hele slipper ud til en 5—6 Daler. Behold dem endelig hos Dig selv til jeg kommer, hvis Du ikke i Forvejen vil gjøre Dig en glad Aften for dem og drikke min Skaal. Er Redaktionen diskret? Du har dog slaaet den et ordenligt Begplaster for Munden.*) Har Du givet noget bestemt *Løfte* om Breve? Det kan nok være, jeg skriver nogle, men jeg vil dog nødig være bundet. Jeg havde gjort mig nogle taagede Forestillinger om

*) Artiklen blev offentliggjort i Ill. Tid. 30. Marts 1862.

Redaktionens Splendiditet og havde ventet en Snes Daler eller mere. —

Men nok om disse gamle Skader. — Jeg deler din Bekymring med Hensyn paa at «vi arbejder fra hinanden», som Du siger (dog kan det kun uegentlig siges om mig, at jeg arbejder). I ethvert Fald faar vi helt forskjellige Gebeter . . . Men det kan være det samme. Jeg glæder mig over at Du heller ikke ser nogen Fare for vort nære og fortrolige Venskab deri, at vi har forskjelligt Gebet. Og at Du udfordrer mig til at baxes dygtigt med Dig, glæder mig ogsaa. Jeg optager Handsken, men giver Dig Haandslag før Haandgemænget; vi kan jo forny det, naar jeg aldeles har overvundet Dig. Min Dialektik sover fuldstændig Vintersøvn. Som i Drømme bemægtiger den sig al den Dialektik, der findes i bunden Tilstand i Rafaels og Michelangelos Billeder. Men den skal rejse sig i sin Vælde og ødelægge alle sine Modstandere.

Jeg kan gribe mig selv i at have gaaet og talt en hel Dag med Dig. Bare Du var hernede og kjendte mit Gebet, Pavens Rom. Bare Du kjendte Rafael og Michelangelo; Du havde fortjent det. Endnu kan jeg ikke tale om dem uden at jeg forekommer mig selv at bagvaske dem smaaligt. Men jeg haaber, at jeg lærer det. Den førrafaeliske Tid interesserer mig meget mere end den efter-dito. Du skulde kende Fiesole, Masaccio, Mantegna, Perugino, Pinturicchio og alle disse Folk, især Mantegna, af hvem her dog kun er sørgelig lidt. Han er en ren Æschylos i kristelig

Kunst. Men de to store Erkeengle fremfor Alle. Jeg priser rigtignok min Lykke, at jeg har lært dem at kjende. — Epigonerne gjør jeg med alle deres virkelig glimrende og fortryllende Egenskaber meget mindre ud af. Domenichino holder jeg mest af. Han er især som Landskabsmaler virkelig mageløs. Jeg tror, jeg holder mere af hans Billeder end af Claude Lorrains. Guercino og Guido Reni kjeder mig for det meste. Guercino maler den persiske Sibylle som en Blaastrømpe med Pen og Blæk og Papir, staaende i en Fru Heibergsk Stilling med Haanden under Kinden, men *maler* hende rigtignok dejligt.

Roccocostil er paa Arkitekturens Gebet ikke andet end Arkitekturløshed — Arkitekturens Bankerot; paa Skulpturens fuldstændig Grænseoverskridelse; Malerkunsten har ingen Roccocostil. En af de Kunstnere, som interesserer mig mest, er Neapolitaneren Bernini, en gal Mand, Roccocos egentlige Repræsentant og Kulminationspunkt. Spillende, lynende Liv og Sanselighed, en fræk Træden under Fødder af alle Love, men en fabelagtig Virtuositet. Mellem sit 15.—18. Aar gjør han tre Marmorgrupper (Æneas, Anchises og Ascanius — Apollo og Dafne — David med Slyngen) der ubetinget slaar alt andet af Marken i Henseende til Behandling af Marmoret. Laurbærtræ, flagrende Klædebon og Haar, Alting faar han Noget ud af, saa man forbavses og oplives derover. Hans Apollo og Dafne er saa ovidisk, at de er næsten

mere ovidiske end Ovid selv. Den er over Æmnet, som staar hugget paa Piedestalen:

> Mollia cinguntur tenui præcordia libro,
> In frondes crines, in ramos bracchia crescunt
> Pes modo tam velox pigris radicibus hæret.

altsaa over selve Metamorfosen. Og med et saadant momentant, pludseligt Liv, at man taber Næse og Mund derover. Men ligesaa idéløst og i højere Forstand aandløst som Ovid selv. — Bernini interesserer mig meget mere end Canova, der rigtignok mangler altfor meget naturlig menneskelig Friskhed og bevæger sig imellem en vammel Sødhed og en slagteragtig Raahed. Smukkest er han, naar han bliver elegisk (hans Pavemonument i Peterskirken og øvrige Gravmæler). Thorvaldsens Pavemonument i Peterskirken tager sig rigtignok forbandet uheldigt ud i Omgivelserne — man maa næsten gjøre Vold paa sig selv for at se paa det. Hans Stil passer aldeles ikke til Peterskirken, der i Enkelthederne er den fedeste og bredeste Roccoco. Om Peterskirkens Æsthetik har jeg for Resten meget at meddele Dig. Det er et forunderligt Værk. Jeg kjender intet Værk, hvor Helheden har saa lidt at gjøre med Enkelthederne. Som Helhed er den omtrent (indvendig) den dejligste Bygning, jeg har set (paa sin Maade). Det er virkelig en Fornemmelse af Salighed at staa under Kuplen og se op. Men kommer man til at se paa Enkelthederne, kunde man som oftest le og græde paa en Gang. Nogle gad man knap røre ved med en Ildtang. Hvad

mener Du om et saadant Vinduesmotiv? Er det ikke over al Maade uforskammet? [Her Tegning af et tarveligt Vinduesmotiv.] Der bliver meget at fortælle Dig om den. — Jeg haaber, Du gaar lige saa tidt hen og ser paa Michelangelos Moses i Gipsen, som jeg ser paa Marmoret. Vi har jo faaet den til Skulpturmuseet. Er den ikke —? Se paa det Udtryk i Hovedet og paa den højre Arm. Hovedet er forøvrigt omtrent Portræt af M. A. selv. Jeg har meget nøje sammenlignet det med hans eget Portræt paa Capitol. Trækkene er de selv samme, især er Munden slaaende lig. Udtrykket i Moses er ogsaa Genialitet, men er det ikke ogsaa genialt at give ham det Udtryk? —

Forleden Dag saa jeg af en Hændelse i min gode Bog (Buntzen's Beschreibung Roms) . . . . at der i Palazzo Spada skulde findes i en Stue i Kjælderetagen den virkelige Portrætstatue af Aristoteles (der staar paa Fodstykket *APIΣT.*), hvilket i Forbindelse med Statuens Tid gjør Sagen meget rimelig (B. er en meget kritisk forsigtig Mand). Jeg ilede naturligvis derhen og kom med nogen Besvær derned. Der sad han foroverbøjet, krummet af Tankernes Vægt, med et saadant Udtryk i Hovedet og hele Bevægelsen af anstrengt, energisk, tæt Tænkning, at jeg strax tog min Hat af for Oldtidens største Logiker. Hovedet var smukt og ædelt formet, Trækkene fine og tørre, Panden furet og den tørre Mund næsten lidt barokt forvansket af aandelig Anstrengelse. Jeg bad Portnerkonen, der var med mig, om jeg en anden Gang

maatte tegne efter ham, hvilket hun gav mig Lov til, naar jeg vilde love, hverken at lithografere eller fotografere efter ham. Men da jeg næste Dag gik derned for at tegne, vilde Konens Mand end ikke indlade mig i Stuen, fordi der var Haandværkere. Jeg vil dog gjøre endnu et Forsøg.

Stanzerne er mig det Allerkjæreste tilligemed det sixtinske Kapel. Om Skolen i Athen mærke Du Dig Følgende: 1) Figurerne har meget mere Plads end paa Fotografiet, der med sine kjedelige sværtede Skygger trænger dem for tæt sammen og trækker Baggrunden for meget frem. 2) De ser for største Parten adskilligt anderledes ud, især hvad Hovederne angaar (det andet husker man jo ej saa nøjagtigt). Plato's og Sokrates's Udtryk paa Maleriet var mig virkelig helt nyt. Paa Fotografiet ser jo Plato ud som en gammel Gnavpotte, paa Maleriet som en herlig Blanding af profetisk Kraft og filosofisk Klarhed. — Sokrates's dæmoniske Dialektik paa Maleriet synes mig, saa vidt jeg husker, oversat til thevandsagtig Ferskhed paa Fotografiet. Men jeg var dog glad over, at jeg kjendte det. Malerierne er paa Grund af daarligt Lys (paa enkelte meget klare Dage nær) og fordi de saa ofte for en Del er skjulte af Stilladser med kopierende Skurke, tidt ikke til at faa fat paa strax som Helheder. Tænk Dig i dette ene Rum, i Fladeindhold ikke større end vor Dagligstue paa Kongens Nytorv: paa den ene Væg Disputa, paa den anden Parnasset, paa den tredje Skolen i Athen, paa den fjerde det

allegoriske Billede: Klogskab, Maadehold og Tapperhed, tilligemed to historiske Billeder (Lovgivninger) alle med Figurer i naturlig Størrelse. I Loftet de fire Medailloner, som Du nok kjender: Poesi, Theologi, Jurisprudens og Filosofi, ligeledes i naturlig Størrelse, tilligemed fire mindre, udmærkede Malerier: Apollo og Marsyas, Syndefaldet (se min Mappe), Salomons Dom og en mageløs Allegori over Filosofien: en Kvinde svævende paa og betragtende Himmelkuglen, omgivet af to Genier; endelig Graat i graat-Billeder under Parnasset: Alexander, der lader Homers Skrifter gjemme, og August, som forhindrer, at Æneiden bliver brændt — alt af Rafaels egen, høje Haand; foruden nogle Sokkelfigurer og mindre Billeder efter hans Skitser. Det er blot den ene af disse fire uhyrlige Stuer, men ogsaa den rigeste, om ikke ubetinget den bedste. Hvad Disputaen, Heliodor, Attila, Messen i Bolsena og næsten fremfor Alt: Moses og Jehova i den brændende Busk er for Billeder — det skal jeg vel vogte mig for at *beskrive.* Roed har bragt en Mængde Billeder hjem med sig, hvoraf jeg haaber at kunne give Dig en Forestilling om disse Vidundere.

Jeg tænker, at jeg kommer hjem om to Maaneder. I Maj er jeg allenfals hjemme. Du maa ikke sikkert vente langt Brev fra mig mere; husk paa, at jeg har bogstavelig talt elleve Korrespondenter (naturligvis er der nogle, som kun faar Hindbæreddike og Smørrebrød), og jeg forsikrer, at jeg tidt, hvor meget jeg

end længes efter Eder alle, kan være kjed af den megen Skriven. Men skriv Du! Du har det jo ogsaa lettere end jeg. Skriv snart, saa at det kan træffe mig.

Rom d. 24de Marts.

Kjære Georg! Er det rent pinegalt, at jeg ikke skriver til Illustreret Tidende? Jeg gaar i lige saa gruelige Samvittighedsnag som han paa Dommedagsbilledet, der knytter Hænderne over sit tilhyllede Hoved, fordi jeg har ladet Dig løbe med Limstangen til den højtærede Redaktion. Er Du kommet i nogen Ulejlighed derfor? Det haaber jeg dog ikke. Jeg fik i Forgaars Brev fra min Broder Frits, som fortalte mig, at Du havde meddelt ham den myrderlige Nyhed med Figentræet, hvilken han — det skikkelige Menneske — naturligvis havde optaget *in bonam partem*. Det er jeg ikke saa sikker paa at Broder Carl, som er noget ældre og fornuftigere, gjør. Det er ret kjedeligt, at mit Forbudsbrev ikke naaede Dig forinden, men, Herregud! Gjort er gjort! Bare det nu ikke gaar videre. Jeg haaber ikke, Fader ser ned fra sin Himmel paa mine Dumheder. De er sandelig af den Slags, at de netop vilde ærgre ham. Temporær Hovedløshed i Forbindelse med løsagtig Omgang med Trykkersværte hørte sandelig ikke til de Ting, han yndede. Du skrev i et Brev, som jeg ikke har sagt Dig Tak for, men for hvilket jeg nu siger Dig Tak, at Du huskede næsten Ord til andet den Samtale, Du havde havt med Fader. Hvorfor meddelte Du

mig den ikke? Du maa endelig skrive mig den til, eller i alt Fald sørge for, at Du ikke har glemt den, til jeg kommer hjem. Jeg vil aldeles bestemt kjende den; det vil Du heller ikke formene mig. Skriv mig den til i det Brev, hvori Du fortæller mig, om det er nødvendigt, at jeg skriver til Illustreret Tidende. Fra min og min Families Side er det aldeles ikke nødvendigt, efter hvad jeg hører hjemmefra; desuden har jeg ikke Lyst og meget vanskeligt Tid. Imidlertid skal Du — det maa Du love mig — ikke have den mindste Barmhjertighed med mig, hvis det virkelig ikke uden Uanstændighed eller Prostitution af Dig eller mig selv kan undgaas.

Det glæder mig højlig, at Du har fundet Slutningen paa min Faders Biografi «fædum». Jeg sympathiserer ganske med Dig deri og vil tilføje, at jeg finder den uforskammet hensynsløs. Det er aldeles uberettiget at sætte tre sagesløse Ynglinge i Gabestokken som lovende .... Jeg haaber, hele Sludderen er glemt af Alle, der har læst den.*)

Nu skal jeg da snart fra Rom. I næste Uge engang gaar vi en skjøn Morgen med Dampskibet til Neapel, hvor vi dog ikke opholder os mere end højst fornødent, men gaar strax til Sorrent, et lille Paradis ved den

---

*) Den anonyme Biografi af Faderen i Ill. Tid. (forfattet af Fr. Algreen-Ussing) sluttede med den uskyldige og velmente Ytring: «Af hans Sønner tør Fremtiden vente sig meget», hvad i hine Dage oprørte os som et Indgreb i Privatlivets Fred. (Ill. Tid. 23de Februar 1862.)

neapolitanske Havbugt, hvor vi ligger og driver en Ugestid, gaar derfra med Dampskibet over til Palermo, strax tilbage, opholder os maaske en otte Dage i Rom, videre maaske til Florents, og saa hjem. Skal jeg træffe Dig med mere Skjæg paa Hagen end dengang, jeg forlod Dig? Skulde vi ikke engang i Vinter læse noget Græsk sammen? Jeg vil saa gjerne arbejde Noget sammen med Dig. Nu har jeg rigtignok aldeles glemt at læse. Jeg har ikke set et græsk Bogstav, siden jeg tog fra Danmark. Det er egentlig noget stærkt af en filologisk Student. Lidt Livius har jeg læst hernede i Omgivelserne, dog ikke før jeg blev tvunget dertil for min aandelige Diæts Skyld.

Jeg har i den sidste Tid set lidt for meget paa Naturen og lidt for lidt paa Kunsten. Dog har jeg virkelig faaet mit Ønske opfyldt at gjøre ordentlig Bekjendtskab med Rafael og Michelangelo hernede — forsaavidt som de er i Rom. Rigtignok mangler jeg endnu vel meget Rafaels Loggiabilleder, men det lader sig vel nok indhente. Den antike Kunst har jeg ikke dyrket saa meget som jeg skulde. Jeg kjender nok de fleste af Statuerne i Vatikanet saaledes, at jeg kjender dem igjen, naar jeg ser dem, men det er ikke saa meget, jeg har ordentlig inde som min aandelige Ejendom. Endnu mindre er det Tilfældet med Sagerne paa Capitol; i Lateranmuseet har jeg end ikke været, og hvad Villaerne angaar, kjender jeg flygtigt Villa Borghese og Ludovisi, men i den vigtigste, Albani, har jeg heller ikke været endnu. Her-

nede findes om ikke det bedste af den græske Kunst, altsaa ikke Kjærnen af det Hele, dog i en umaadelig Rigdom hele den faste Stok af den antike Kunst som den var Grundlag for Renaissancen. Saaledes træffer man uafladelig paa Ting, som Rafael har benyttet. I Palazzo Doria fandt jeg forleden den lille Apollostatue, som staar i Nichen paa Skolen i Athen, tilligemed Marsyas fra hans «Apollo og Marsyas». Paa Capitol findes et Relief af den nu forsvundne Marc-Aurels-Triumfbue, der ved første Øjekast præsenterer sig som benyttet i hans Tapet, Paulus og Barrabas i Lystra. Paa Constantinsbuen findes Ting, som næsten er gaaede lige over i Constantinsslaget. I Rom finder man Motiver i de nye Bygninger, som er tagne, enten ligefrem eller med en let Forandring, fra de gamle. Alle disse Ting vilde blive En meget klarere ved fortroligere Omgang. Arkitektur kan jeg egentlig først sige, at jeg har set paa denne Rejse, ligefra Köln og Strassborg af. Hjemme har vi virkelig Intet deraf, undtagen vore gamle Kirker, f. Ex. Roeskilde. Thorvaldsens Museum er jo et meget udmærket Værk, men jeg troer egentlig ikke, at det kan kaldes Arkitektur. Christian den Fjerdes Bygninger staar i et forfærdelig barbarisk Lys for mig.

Af Maleri-Gallerierne har jeg faaet set en halv Snes Stykker og faaet set noget af det meget godt. De bedste er Vatikanets, Palazzo Borghese og Palazzo Doria. Det har især glædet mig at gjøre Bekjendtskab med Tizian og de andre Venetianere og med

deres vidunderlige Farver. I Pal. Borghese findes et Billede af Tizian, der med sædvanlig Katalog-Dumhed forklares at være *l'amour éternel* og *l'amour temporel.* (Fordi jeg kalder Forklaringen dum, lover jeg ikke at give nogen mere fyldestgjørende). Paa en antiksmykket Marmorrand af et Vandbassin sidder paa hver sin Side to dejlige Fruentimmer, den ene til højre nøgen, kun med et rødt Silkegevandt flagrende om sig. Hun rejser sig op i Sædet og svinger med den venstre Haand et Kar med Røgelse. Hun ser ned mod den anden, der sidder fuldt paaklædt i en matfarvet Dragt med Blomster i Haanden. Hendes Stilling er meget decent. En lille Amor ligger bagved og plasker med Hænderne i Vandet. Men Du skulde se, hvorledes dette nøgne Fruentimmer er malet. Farven, der hæves af det røde Gevandt — det er nu noget, som Tizian maa forstaa — er saa glødende, at man næsten faar Indtrykket af, at den lyser. Og saa dejlig som hun er fra Top til Taa — det mest straalende glade Billede af jordisk Lyksalighed. Tegningen saa vidunderlig fin og dog yppig og svulmende. Det er nok sanseligt, men aldeles ikke paa nogen lav eller ækel Maade, tvertimod er der over dette Billede, som over Tizians andre, ved Siden af det glødende Sydlandske tillige som en frisk Luft fra Adriaterhavet. Jeg troer, at de to Fruentimmer er en og den samme Person, og at Billedets Moral er den: Ser hun nu ikke meget bedre ud nøgen! — Ogsaa i Doria er der dejlige Billeder af ham, navnlig

ét, et lille Dameportræt, blot Hoved og Bryst. Det er malet som om ingen dødelig Haand havde rørt det, men som om Eros blot havde aandet varmt paa Lærredet, saa lyst og luftigt. (Jeg haaber ikke, at Du af Mangel paa Analogier tyer til Fru Jerichau's massive, meningsløse Transparentbelysning). Af Landskaber er der ogsaa mange skjønne, især i Doria og Sciarra. Forøvrigt kan jeg ikke se paa dem med fuld Interesse, maaske jeg kjender for lidt til Naturen hernede endnu. Claude Lorrain er jo fin, gratiøs og harmonisk baade i Tegning og Farve, men mig forekommer han lidt pyntelig. Det er mig ikke saa aldeles rigtig Natur, det som han maler (undtagen somme Tider; hans Luft og Baggrunde er rigtignok fortryllende); jeg har næsten mere Sympathi med det, som jeg kjender af hans Elev Svanevelt. De to Poussin'er er mig med al deres imponerende Dygtighed og Storartethed, Friskhed og Djærvhed, lidt vel kolde. De er mig lidt for «historiske» og akademiske til at jeg rigtig kjender Naturen i dem. Man føler i det Hele let ved den italienske og franske Skole af Landskabsmalere, at denne Retning er affødt af Historiemaleriet — de bevarer jo altid som Tradition en historisk eller mythologisk Staffage — og ikke rigtig er begyndt med Naturen, saaledes som den hollandske og som vor, der derfor virkelig har mere umiddelbart Samkvem med den. Er der fra Malerkunstens *eget* Standpunkt mere end én Art af Maleri? — Jeg spørger ikke som den, der mener at have Svaret i Lommen.

— Det første Fornødne for den danske Malerkunst herefter er at give sig af med *Kulturæmner* (hvorunder jeg regner religiøse). Den har snart gjort Naturstudier nok og faaet et vist Greb paa at fortælle smaa Hverdagshistorier; den maa give sig i Kast med vor Kultur. Men derfor beroer ogsaa vor Malerkunsts Skjæbne ikke saa meget eller ikke alene paa vore Malere, men paa vort Folks Kultur, paa hvor mange Skjønhedselementer den har. Kan den ikke mødes med vor Kultur, saa gaar den i Hundene; en hel Skole af Naturmalere (som den hollandske) kommer der vel kun én Gang i Historien. Thi vel har vi en forskjellig Natur fra den hollandske, men den historiske Fart, som er i hele Kunstens Udvikling, vil ikke kunne fordrage blot geografiske Forskjelle. Maaske skal den dog først faa sig en endnu grundigere Dukkert i vor Natur end den har faaet gjennem Vermehren og slige Folk. Bare Carl Bloch, som i denne Tid maler paa et større (og virkelig fortrinligt) Billede af Lazari Opvækkelse, vilde blive ved, om ikke uafbrudt, saa dog i Hovedsagen med slige Æmner; jeg troer nok, han var Mand for at føre os et Skridt fremad mod noget Større end Novellerne. Men han skulde bruges, og ikke have Lov til at være Maler for sig selv alene, hvilket han har en stor Tilbøjelighed til. Ha, var jeg Kultusminister! — Jeg skal fortælle Dig adskilligt, naar vi ses, om Bloch, hvem jeg holder mest af af alle Folk hernede, og som ogsaa godt kan lide mig. Hans «Historie», som jeg for

Resten kun kjender af Billeder, i det sidste Aar betyder virkelig en interessant kunstnerisk Udvikling. Husk mig paa, at jeg fortæller Dig noget desangaaende. Om ham selv taler jeg gjerne uopfordret.

Jeg skulde egentlig sende Dig nogle Vers. Kvantiteten er ikke stor, men Kvaliteten des fortrinligere. [Her følger et Digt om hans Forældre]. Jeg véd godt, at Versene er daarlige; der er noget kjedeligt, slæbende ved dem; de ligner noget de «Martellianervers», som Prinsen hos Gozzi blev melankolsk af, da han tog dem ind i Piller; men jeg vilde dog ønske, at jeg kunde ved det give Dig en Forestilling om den Glorie af Hæder og Skjønhed, hvori mine Forældres Samliv staar for mig.

Jeg elsker alle de unge Træ̊r
Som Vaaren grønner i Skoven,
Jeg elsker Blomsterne fjernt og nær,
Jeg elsker Glansen i Voven,
Jeg elsker hele den Fuglehær,
Som kvidrer saa glad foroven.

Jeg vandrer gjerne, naar Dagen flyr
Og rødner Bølgernes Flade,
Jeg vandrer heller, naar Solen gryr
Og Duggen perler paa Blade,
Naar Lærker synge mod hvide Skyr
Og prise Dagen saa glade.

Jeg synger ud over grønne Vang
Hvor Solen spreder sin Lykke,
Jeg synger op mod det Bladehang,
Som breder om mig sin Skygge,
Jeg priser Himmelens Blaa med Sang,
Hvor alle Englene bygge.

«Lauter Affektation!» som den gamle Bruun sagde, da man bragte ham det Bud, at hans Kone, Fru Friederike B., geborene Münter, var død. Det er væsenlig forfattet under Indtryk af det dejlige Foraarsvejr, det var en Dag da jeg gik og drev paa Kejserpaladsernes Ruiner. At Tonen er faldet dansk ud, er dog ikke Affektation. Forresten laver jeg en hel Del *Lieder ohne Worte* (og uden Noder) aldeles tause. Den skjønneste af dem handler om to antike Statuer af fangne Barbarer, der staar ude under Orange- og Laurbærtræerne i Villa Ludovisi. De staar med Lænker om Fødderne og de korslagte Arme. Det tykke stride Haar falder dem ned over de nordiske Ansigter; den ene staar i resigneret Vemod, den anden i mørk Fortvivlelse og stirrer ud over Roms Herligheder. — Jeg troer i det Hele taget, at Syden væver sine skjønneste Billeder paa en mørk Grund af Hjemve. Jeg har gjort den store (og som alt det Store tillige meget simple) psykologisk-æsthetiske Opdagelse hernede, at det modsatte af Hjemvé er *Udvé*, et Ord, hvorpaa jeg tager Patent i Henhold til Forordningen af . . . . . Kan Du huske, at vi engang talte om denne Modsætning ude mellem Ladegaardsaaen og Runddelen ved Frederiksberg, men fandt den ikke. Jeg fandt den paa det Hjørne af Palazzo Braschi, som vender ud imod Piazza Navona. Sikke Ideer man kan finde paa en Rejse! . . . . . .

Kan Du begribe, hvorledes det maa være for mig at omgaas, Dag ud og Dag ind, med Folk, som af

Alting mindst forstaar sig paa en Halvironi, hvortil jeg før næsten var forfalden. De tager saa forskrækkeligt massivt paa en luftig Bemærkning, at jeg har maattet vænne mig til en for mig og Andre højst kjedelig Direkthed og Tydelighed, hvortil jeg forøvrigt heller ikke er vant. End ikke Skoledrenge behøver den, men gamle livserfarne Folk trænger til den. De er overhovedet forfaldne til Positiviteter. Raisonnement er aldeles ubrugbar Vare her. Dialektik kjendes aldeles ikke, jeg vil ikke sige «end ikke af Navn», men den kjendes ikke engang af dagligt Brug. Derfor betragter jeg det som en Vederkvægelse at tale med Philip Weilbach, der er saa forgabet i Dialektik som en Rotte i sød Ost. Dog troer jeg ikke, at han nyder Gjenkjærlighed. —

Du skrev nogle Ubehageligheder om mit *Figentræs* Stil. Det kan ved Gud gjerne være muligt, at Du har Ret, men jeg véd af Erfaring, at Stil tager sig forfærdelig slæbende ud for den, som skriver en Andens Arbejder af. Jeg havde virkelig en vis Angst for Faders Stil i lang Tid, fordi jeg kjendte hans Ting deraf, at jeg havde skrevet dem af. Da jeg senere læste hans Bøger, fandt jeg Stilen ingenlunde udtværet, men fast, *gedrungen* og kontinuerlig. Du finder den jo ogsaa god. — Spørgsmaalet har in casu virkelig Interesse for mig, ikke fordi jeg sætter nogen Ære i at kunne skrive moralske Historier i Andersens Manér, men det er mig ikke ligegyldigt, om jeg kan skrive en god Stil eller ikke.

Du skulde se en Freskodreng med en Krans paa, som hænger henne i Akademiet S. Luca, hvor jeg var i Formiddag, og som Rafael havde malet et Sted i Vatikanet, hvorfra den senere er afsavet og skjænket til S. Luca. Han stikker næsten de smaa Engle under den sixtinske Madonna ud, saa yndig er han. Tizians Billede, som jeg før skrev Dig om, er vist fremstaaet af Bestræbelsen for *at hæve ved Modsætningen,* som saa meget karakteriserer hele den venetianske Skole, og hvori saa meget af Hemmeligheden ved dens Farvevirkning (skjønt ikke hele Hemmeligheden) bestaar. Paul Veronese, der har de specielt venetianske Egenskaber saa stærkt udviklede, at han næsten ikke tager sig ud som Landsmand af de øvrige Italienere, skal ikke gjerne male en Venus uden at anbringe en ækel Satyr ved Siden af hende eller en skjøn bibelsk Kvinde uden at faa en Negerinde klods op af hende. Den Trafik har jeg da flere Exempler paa. Tizian staar jo den store italienske Kunst meget nærmere, og hos ham spiller den karakteristiske, mandige Energi i det Digteriske og det Fysiognomiske (Du skulde se hans Portræter!!) saa meget Hovedrollen, at man ikke mærker Effekten for sig. Det omtalte Billede er dog — troer jeg — et rigtigt Effektbillede; men Effekten er pinedød god. Naar man i Palazzo Borghese kommer ind fra dette Billede og fra Venetianernes Værelse overhovedet til Hollændernes og Flandrernes — der er flere aldeles udmærkede Billeder af dem der — saa ser disse ud

som om de var tegnede med én Farve, ikke malede med flere. Endogsaa for en Del Van Dyck — hans fortræffelige Portræt af Maria af Medici, som er stukket af Paul Pontius paa Kobberstiksamlingen — bliver farveløs, og han er da en Kolorist af Rang og Betydning, der ellers i enhver Henseende hævder en glimrende Plads blandt Malerne som findes hernede. Rubens tager sig nok kraftig og glimrende, men Pokkers kjølig ud. Det er naturligvis ikke fordi Hollænderne egentlig ikke skulde være udmærkede Kolorister — men de har langt mere lagt Eftertrykket paa den fine Nuance (husk Artus v. der Neer's smaa Maaneskinsstykker paa Christiansborg) end paa den brede Virkning af Lokalfarverne . . . . . .

Sorrent, d. 30. April 1862.

Befrielse.

End i mit Øje Taaren brænder,
End hænger Graaden i min Røst,
End synke slappe mine Hænder
Og Aandedraget i mit Bryst.
Min Sang, som ud sig skulde svinge
Med Jubelbud mod Himlens Blaa,
Endnu med tung, afmægtig Vinge
Forsøger flagrende derpaa.

Dog er jeg fri! Mit Fængsels Mure
Blev sprængt af en almægtig Aand,
Og Lænken brast, men Jernets Fure
End værker i min Fod og Haand.
Paa Fængslets Tærskel end jeg sidder,
Ombølget af den friske Luft,
Forvirret fast af Fuglekvidder,
Bedøvet fast af Blomsterduft.

Hvor gaar min Vej? Til Dalens Skygge,
Til Lunden hist ved Aaens Bred?
Der kan en Hytte jeg mig bygge,
Hvor stille Sysler byde Fred.
Der Skyggen kvæge vil mit Øje,
Som skuer mod den mørke Jord,
Der passer Plantens Vækst jeg nøje,
Imens jeg selv som Planten groer.

Jeg hører Stadens fjerne Vrimlen,
Jeg øjner hist dens Røg og Sod,
Dens Aandedrag formørker Himlen,
Den plumrer Havet med sin Fod.
Dog vinker den: «Lad Ryggen krummes,
I evig Travlhed strid og taal!
Mens Kinden falmer, Sansen dummes,
Din Tanke slibes som en Naal.»

Se Havet hist, det lokker, vinker
Med underlige Eventyr.
Her Bølgen bruser, se, den blinker,
Det fjerne Sejl for Øjet flyr.
Se, Skjælbnen boer i dine Vande,
Hvad lover Du mig, store Hav?
Det rige Guld fra fjerne Strande —
I Bølgens Favn en ukjendt Grav.

Men før min trætte Fod mig bærer
Til ukjendt Maal den Vej saa lang,
Til Stav en Oliegren jeg skjærer
Og vandrer fromt en Pilgrimsgang.
Hver Aftenstund, naar Klokken ringer,
Jeg stamme vil min Tak til Gud,
Da vil min Fod og Sang faa Vinger
Og bære mig i Verden ud.

IX

Ovenstaaende, hvori det Ejendommeligste maaske er Frygten for under et Byliv at faa Tanken slebet naalespids og Sanserne fordummede, var det sidste Brev, jeg modtog fra Italien. Den 21de Maj vendte Lange tilbage, sprudlende af Aand og Indfald, gjennemtrængt af Skjønhedsglæde og af en saadan Sandhedskjærlighed, at det under de lange, udmærkede Samtaler, det da var hans Lyst at indlede og føre, var En, som saa man ned i et Sandhedens Dyb. Dog neppe hjemvendt blev han meget alvorligt syg af den Sygdom, som Italien stadigt paafører Nordboer og især i hine Dage næsten regelmæssigt fremkaldte, en heftig Tyfusfeber. Den medtog ham saa haardt, at han var ude af Stand til endog blot nogle Minutter at føre en Blyant. Paa en Lap Papir, hvorpaa han med Blyant har skrevet de første Linjer og dikteret Resten, finder jeg udtalt en Frygt for, hvilke Følger et Besøg hos ham kan have havt; Lægen har skjændt paa hans Moder og ham, fordi de har ladet mig komme ind til ham.*)

Sygdommen varede til ind i Juli. Den gav for nogen Tid hans Væsen større Blødhed end det før havde havt. Sin Reconvalescenstid tilbragte han paa

*) Kjære Ven! Prof. Lehmann har gjort Moder og mig Bebrejdelser fordi vi har ført Dig ind til mig, fordi det maaske kunde have skadelige Følger for Dig. Vil Du derfor underrette mig (snarest muligt) om hvorvidt hans Frygt er begrundet.

Din Julius Lange.

Gaarden Iselingen i Sydsjælland, hvor han da som altid senere følte sig meget lykkelig. Det var der, han lærte sin Hustru at kjende.

Derfra skrev han følgende interessante og morsomme Brev, der indeholder ligesom det første Udkast til hans Afhandling *Fotografiens Æsthetik* (først trykt i 1865).

Iselingen, Mandag d. 11te August 1862.

Gjør mig den Tjeneste, naar Du kommer til Byen — Du er der maaske — at forhøre Dig hos Portneren paa Ehlers' Collegium, om han har faaet Brev fra Jespersen, og overhovedet om, hvornaar jeg kan flytte ind. Skriv saa snart som muligt et Par Ord derom, saa er Du god.

Kjæreste Georg!

Jeg fik dit Brev for fem Minutter siden, kvitterer for Modtagelsen og svarer: a) med Nødder at knække (Du skal gjemme baade Kjærnerne — dine egne Tanker — og Skallerne, mit Brev.)

Ved ethvert Værk er at tage Hensyn til 1) *Stof,* 2) *Fremgangsmaade* og 3) *Resultat,* ɔ: ethvert Værk skal ses som et Resultat af et Stofs Behandling. Kunstværkets Stof er (naturligvis æsthetisk taget) den fænomenale Natur. Svarende til Kunstværkets tre Stadier er der tre Stadier hos Beskueren, nemlig:

til Kunstværket som Stof . . . . . det illusoriske (illuderede) Standpunkt

til Kunstværket som Fremgangsmaade . . . det kritiske Standpunkt
til Kunstværket som Resultat . . . . . Nydelsen (ɔ: Illusionen i den, som saadan, ophævede Kritiks Belysning.

Nu kommer Humlen. Det er jo ikke Kunstværket som Stof, der umiddelbart træder Betragteren imøde, men derimod Kunstværket som Resultat. For Betragteren bliver altsaa dette det Umiddelbare. Betragteren begynder nedenfra ovenstaaende Række og gaar opad. Medens Kunstneren synthetisk har bevæget sig frem ad Fremgangsmaadens Vej, gaar Betragteren analytisk-kritisk den samme Vej tilbage. Dette er Betragterens Produktivitet, og denne Produktivitets Resultat er atter en Betragtning af det Objektive, af Billedets Stof, af Naturen, en «Verdensbetragtning», bestemt og begrænset ved den dialektiske Udviklingsvej, som Kunstværkets Skabelse og Betragterens Tilegnelse har gaaet. Grundforskjellen mellem Kunst og Fotografi ligger egentlig deri, at medens Kunsten gjennem Negation gaar over fra det rene Billed af Naturen til Fremgangsmaade og atter til Resultat, bliver Fotografien staaende paa Billedets Standpunkt og optager ikke nogen Negation af dette i sig. Æsthetisk taget er Fotograferen ikke nogen Fremgangsmaade — hele Billedet i alle dets Enkeltheder opstaar samtidigt — og Fotografien (Billedet) altsaa ikke noget Resultat. Enhver Bestemmelse, som Kunsten har

forud for Fotografien, er en saadan, som har Negationen i sig, naar man gaar ud fra en objektiv Betragtning, og gaar man ud fra en subjektiv, naaer man aldrig ad æsthetisk Vej til Fotografi.

b) Det Begreb, som for den simple Betragtning, for det æsthetisk udviklede Øje, strax viser sig som det, Kunsten har forud for Fotografien, er Begrebet *Stil*. Men det ligger ogsaa deri, at Stilen er Mellembegrebet mellem Fremgangsmaade og Resultat.

Stil er nemlig at definere — synthetisk — som den kunstnerisk bestemte Maade, hvorpaa Behandlingen reflekterer sig i Resultatet, og — analytisk — som den kunstnerisk bestemte Maade, hvorpaa Kunstværket (Billedkunstværket) afviger fra Naturen, «ikke ligner» Naturen. «Kunstnerisk bestemt» vil sige bestemt — objektivt — ved den Maade, hvorpaa Kunstværket er et Led i et større kunstnerisk Hele, — subjektivt — ved Kunstnerens Individualitet.

Lyv nu ikke, kjære Georg! men indrøm, at dette er grundigt. Kan Du stikke mig den sidste, den om Stilen, saa skal Du have Tak. Den er Frugten af mange Aars vedholdende Transpiration, som nu, da jeg har udskilt de sveddrivende Bestanddele af min Aand, forhaabentlig vil høre op. Tjen mig i at læse Ovenstaaende meget nøjagtigt igjennem, og græm Dig ikke over, at Du har hørt noget af det før. Nu skal Du paa den næste Side faa noget Sukkergodt at trøste Dig med ....

Stærke Brodre, Kirkepiller!
Alle med den samme Vilje
Rejse Jer fra Gulvets Tilje
Række højt hverandre Haand.
Medens Orgelpiben spiller,
Trygt kan Menigheden synge,
Synge lydt i Broderaand —
Stærke Brødre, Kirkepiller!

Milde Søstre, Orgeltriller!
Haand i Haand I nedad dale,
Spredes atter som den svale
Foraarsregn i frugtbar Jord.
Langs med ranke Kirkepiller
Slynge de sig op som Ranker.
Rene Toner, fromme Tanker
Samles højt med Jer i Kor,
Milde Søstre, Orgeltriller!

Dit Vaasehoved, som engang sagde, at der kunde være flere end to Vers. Saa maatte man jo tage Fætterne og Kusinerne og Næstsøskendebørn og den hele Familie med, foruden Brødre og Søstre! Verset er forøvrigt meget hullet i Tanken.

Ved Du, hvordan jeg læser dine Breve. For det Første læser jeg, i hvad Humør Du var, da Du skrev. Da dette for det Meste er skidt (jeg fik desværre ikke Brev fra Dig paa din Falstertur), saa gaar jeg over til at se, hvordan det har sig med dit Personlige, og da din Person er mig forhadt, gaar jeg over til at udforske dine Tanker, i hvilke jeg endeligen bliver stikkende ligesom Licentiaten i Mosen. . .Dette er et Exempel paa en rigtig Fremgangsmaade, som fører

til et daarligt Resultat. Ved at se Brevet igjennem, opdager jeg, at jeg har tilegnet mig en vis udfordrende Tone. Deri har jeg gjort vel. Med Humørsmennesker maa man være bevæbnet i fuld Plade, da man ikke véd, hvordan man finder dem.

Dette Brev har bl. A. Interesse, fordi det viser, hvilken Magt her i Danmark Hegelianismen paa dette Tidspunkt havde ikke blot over de Filosoferende, men over en Aand som Lange, der afskyede abstrakt Reflexion og nærede den stærkeste Mistro ikke blot til Filosofien i al Almindelighed, men særligt til dens Methode. Hele hans Tankegang bevæger sig i Hegelske Baner og Formler; han anvender her stadigt Ord og Vendinger, der i vore Dage er gaaede af Brug. Det lille Digt, som Brevet efter mit Ønske meddeler mig, da jeg troede at have bortkastet en Afskrift deraf, forekommer mig paa en meget smuk Maade at gjengive Langes Sjæleliv som det i denne hans tidlige Ungdomstid var. Man sporer ogsaa her det dybe Indtryk som Strassburger Münsteren havde gjort paa ham.

Her følger et udateret Brev fra det Tidspunkt, da han var flyttet ind paa Ehlers' Collegium, skrevet fra én Gade i Kjøbenhavn til en anden, formodentlig som Fortsættelse af en Samtale — Lange skrev hyppigt den Art Breve. I dette fornemmes Eftervirkningen af de Studier over Michelangelo, han paa Rejsen havde foretaget.

Fredag Aften.

Kjære Georg! Der er den Vanskelighed — Ubekvemmelighed vilde Madvig kalde det — ved Michelangelo, at han paa den ene Side er den aldeles ensomme Mand og paa den anden Side vel af alle Kunstnere har øvet den stærkeste, mest paaviselige og soleklare Indflydelse paa sin Samtid og Eftertid.

Han var, som Rafael kaldte ham, ensom som Bøddelen. Han er saa ensom, som Delaroche har malt ham i Hemicyclen. Ikke alene de ydre Omstændigheder og Kjendsgjerninger viser det: at han ingen Skole i egentlig Forstand havde; at han, da han indlod sig paa at bygge Peterskirken, forlangte og fik en pavelig Bulle for, at hans Vilje til evig Tid skulde være den ene herskende ved Bygningen; at han kastede Florentinerne ned af Stilladset i det sixtinske Kapel, stak Nøglen i Lommen og ganske alene derinde skabte Verden i 22 Maaneder (hvilket menneskelig talt næsten er et større Mirakel end at Vorherre skabte den i sex Dage); men selve hans Kunst, selve de Figurer, han har skabt, bærer Ensomhedens Stempel; hans allerbedste Værker, Profeterne og Sibyllerne er, om man vil, Portræter af ham selv, af den ensomme Fordybelse i sig selv, som er saa uendelig forud for hans Tid, fordi den er ude af al Tid.

Han omfattede begge Ensomhedens Sider, baade den positive, at han helt inde var sig selv, og den negative, at han var helt løsrevet fra det Udenomvæ-

rende . . . . . Ensomhedens Særkjender er paa Retten Uforstyrrethed, Storhed, Helhed; paa Vrangen Vilkaarlighed, Egensindighed, Særhed. Han viser os vel tydeligere end nogen Anden baade dens Ret- og dens Vrangside.

Forholdet til hans Fortid ligger deri, at Forstaaelsen og Benyttelsen af det Objektive i naturalistisk Retning maatte være mere mangesidigt og fuldstændigt gjennemarbejdet end ét Menneske kunde gjøre det. Forholdet til hans Samtid ligger i den forunderlige Tiltrækningskraft, som netop den ensomme Aand udøver over Aanderne af anden Rang. Forholdet til hans Eftertid beror paa, at denne Eftertid — den moderne Tid — netop er Ensomhedens, det Løsrevnes, det Enkeltes Tid. Men det almindelige Slægtmærke for Ensomhedens Tid kan, da Slægt og Tid netop er Modsætningerne til den ensomme Individualitet, kun fremvise Ensomhedens Vrangside, Egenvilje og Mangel paa Sammenhold. Derfor har Michelangelo paadraget sig den stadige Beskyldning, at hans Exempel virkede uheldigt paa Kunsten; derfor blev han Roccocoens Fader.

Nu véd Du det.

Hvorefter alle Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette.

Givet paa Nr. 4 paa Ehlers' Collegium.

Julius Henrik Lange.

Til Michel-Angelo Buonaroti.

Georg Brandes.

Det her følgende Brudstykke af et Brev er, som Indholdet viser, nedskrevet efter Læsningen af en Artikel, betitlet *Hyrdedrengen* (Ill. Tid. 21. December 1862, men skrevet to Aar før), under hvilken Redaktionen havde sat Mærket *Sj.*, hvad skulde betyde *studiosus juris*, en Benævnelse, jeg dengang førte. Brevet er afbrudt midt i og Texten giver Plads for et stort Hovede af en Mand med Cigar i Munden og Hatten paa Snur.

Gode Sj.! (?)

Jeg er i dette Øjeblik ankommet fra Himmerig — Du anser mig vel ikke for gal. Jeg mener naturlidvis ikke det rigtige Himmerig, men kun det foreløbige, hvor jeg søger den timelige og ikke den evige Hvile — og der paa Himmerig fandt jeg Illustreret Tidende, hvori jeg læste en lille Historie, som umulig kan være mere end en 5 Dalers Penge værd. Det glædede mig, at Du dog har forregnet Dig lidt, idet Du har solgt din og din Muses Førstefødte som Slave til Magnus og Delbanco. Da jeg havde læst den, følte jeg en blid Længsel efter at tale med dens Forfatter, en Længsel, som Du og andre tænksomme Læsere vist tidt kan føle Magen til ved Læsningen af Shakespeare, Sofokles og Andre. Hvis jeg havde troet paa Heibergs berygtede Paradox, at naar Digterens Værker er i Himmerige, maa han selv være i Helvede, saa havde jeg bare behøvet at gaa tvers over Skindergade og søge Dig i Kafeen ligeoverfor; men jeg har aldrig troet paa det, og jeg antager, at

Du ved at bevise dit Alibi iaften, vil kunne levere et glimrende faktisk Bevis imod dette Paradox og derved — maaske ligesaa meget som ved din sidste Afhandling om Romeo og Julie — gjøre Epoke udi Æsthetiken. At gaa ned i Laxegade forekom mig for umageligt — derimod at skrive Dig et Brev til, det var baade mageligt og originalt. Siden Brevet paa en Maade kommer fra Himmerig, kan Du jo betragte det som et Slags «Gjengangerbrev». Jeg maa først og fremmest tilbagekalde . . . . . .

Man vil have agtet paa, hvor hyppigt Heibergs Navn og Værker forekommer i Langes skriftlige som mundtlige Udtalelser i hin Periode. Vi elskede og beundrede ham begge to; men naar Lange dog var til en vis Grad polemisk stemt imod ham, laa det i, at Heiberg, der i levende Live saa længe havde været Smagens Diktator i Danmark og i denne Egenskab var bleven ubetinget anerkjendt selv af dem, der som Kierkegaard paa andre Omraader undergravede hans Autoritet ved Polemik, nu umiddelbart efter sin Død havde naaet den mest ubetingede Anseelse, han maaske nogensinde havde nydt. Navnlig havde Professor Rasmus Nielsen da sat sin hele mægtige Indflydelse ind paa at faa fastslaaet den Opfattelse, at Heiberg som Tænker ikke mindre end som Digter var «en Stjerne af første Rang».

Det var ikke altid, at vore Meningsforskjelligheder blev drøftede i en let og spøgende Tone. Saasnart

det religiøse eller religiøst filosofiske Omraade berørtes, forstod ingen af os Spøg. Og Forskjellen mellem vore Standpunkter traadte i disse Aar stadigt tydeligere frem. Lange holdt vedblivende energisk fast ved Orthodoxien. Jeg selv stred en meget haard Kamp for at naa til Klarhed og Ro. Hvad jeg mod Lange gjorde gjældende var omtrent denne Tankegang: De fleste intellektuelt Udviklede, der anser sig for troende, er blevne overbeviste igjennem en Reflexion, nemlig den, at Reflexionen som saadan er uendelig, den filosofiske Vej umulig, saa det er en Nødvendighed at tro. Deres Hoved overbeviser deres Hjerte, som Young tilstaar det om sig selv. Men dette er ikke Tro; thi det er ingen Grebethed. Resten af dem sætter, efterat have arbejdet sig træt i Grubleri og af Frygt for den Følelse af Ubeskyttethed og Forladthed, som Pantheismen medfører, Viljen ind og vil tro. Men dette er ingen Tro; thi det er ingen Grebethed. Troen er noget, Ingen kan give sig selv hverken gjennem Reflexion eller gjennem Vilje. Og ligesaa lidt kan Nogen naa til den gjennem en ubevidst Fornemmelse af Sandheden (f. Ex. i det Nye Testamentes Ord); thi det sømmer sig ikke for en fri Aand at adlyde uvisse Rørelser. Troen kan kun gives mirakuløst; det er ogsaa det sande kristelige Standpunkt. Mennesket kan moralsk optugte sig selv; men religiøst maa det vente, til det faar et Kald, der tydeligt viser sig at være gudsendt; ja det er udtrykkeligt Menneskets Pligt her at stampe mod Braadden

og ikke af Træthed eller halv Tænkning lade sig drive ind i en Usandhed.

Naar nu Julius Lange overfor denne Tankebevægelse stadigt hævdede, at han umiddelbart fornam Kristendommens Sandhed, idet han kjendte til en indre Gudsunderstøttelse — saa kunde det fremkalde meget heftig Modsigelse fra min Side, ja en Indignation, som jeg dog ikke gav Luft. Thi jeg var fuldt og fast overbevist om, at han var hildet i pur Illusion, og jeg hævdede jævnligt overfor ham, at det kun for en Personlighed af aldeles eminent Reflexion kunde have nogen Betydning, om han troede paa Gud rent theistisk eller paa Christus tillige. Jeg hadede hans Grundopfattelse, skjønt jeg elskede ham selv. Undertiden brugte vi skarpe Udtryk mod hinanden, naar han lod mig forstaa, at jeg gik ad Fortabelsens Vej, medens jeg bebrejdede ham «haardnakket Trods mod den soleklare Sandhed i Kraft af en Fruentimmer-Tænkning, der fører til det argeste Nonsens.» I Regelen førte dog hver af os sin Sag mod den anden med alle de Hensyn, som vort stærke og ualmindelige Venskab dikterede os. Jeg for min Del var aldrig den Angribende, og min Sandhedssøgen kunde rent i Almindelighed ikke indgyde Lange nogen Uvilje. Vi var desuden begge lige overbeviste om Jeg'ets indre Uendelighed og forstod derfor i den egentlige Grundanskuelse fuldstændigt hinanden. Jeg stillede mig f. Ex. ved Siden af en Stol og spurgte Lange, om han som jeg følte det Vanvittige i, at Jeg, denne

Uendelighed, tillige saaledes er noget Endeligt, at Stolen og jeg, *vi to* er to Gjenstande. — Med ingen Følelse er jeg mere fortrolig, svarte han, hvilken Komik er der ikke i den Forestilling, at *jeg,* der omspænder Tid og Rum, for Tiden befinder mig en halv Mil fra Præstø! Det rørte ham, da jeg en Dag sagde til ham, at Nødvendigheden af Søvn var min Sorg, og talte om «det Fortvivlede i, at Mennesket maa afbryde sin Klarhedsstræben for at sove.» Han studsede ved dette, at Livet for mig var Klarhedsstræben — uden iøvrigt at nære nogen Sympathi for denne Livsopfattelse.

Vistnok allerede i 1862, i ethvert Tilfælde i 1863, var vi begge blevne Medlemmer af en større Diskussionsforening af Studerende, i hvilken der en Gang ugentlig eller en Gang hver fjortende Dag holdtes Foredrag, som underkastedes Drøftelse. En Mængde af senere bekjendte Personligheder var Medlemmer af den. Octavius Hansen plejede at dirigere vore Møder. Vilhelm Thomsen, Filologen, Brødrene Scharling, de senere Professorer, Nørregaard, den senere Folkehøjskoleforstander, Brødrene Zeuthen, Mathematikeren og Præsten, og en halvhundrede andre var Medlemmer. Julius Lange plejede satirisk at kalde dette Selskab *Intelligensens Aroma.* Han holdt her et morsomt Foredrag om *Monumenter,* hvis Resultat imidlertid af en Tilstedeværende skjemtsomt sammenfattedes saaledes, at efter Langes Opfattelse havde Manden enten fortjent sit Mindesmærke, og da var det overflødigt, da han sagtens vilde huskes uden det, eller han havde

ikke fortjent det, og da var det endnu mere overflødigt.

Vi saa i Sommeren 1863 megen Kunst i Forening. Et mægtigt Indtryk paa os gjorde især den ældre Bissens atten smukke Statuer paa Dronningens Trappe. Efter Sædvane foretog vi en Fodtur, denne Gang i Nordsjælland, og tilbragte en Dag hos Digteren Frederik Paludan-Müller i Fredensborg, i hvis skjemtsomme og lunerige Samtale mangt et Træk og Glimt var beslægtet med den Humor, som fortryllede mig hos hans Søstersøn. Da vi forlod Digterens Hus efter en Dag tilbragt i den fineste Harmoni og under den saa sjældne Følelse af Lykke, svarte Lange paa mit Udbrud om Frederik Paludan-Müllers Elskværdighed disse Ord, hvis Tonefald er blevet liggende i mit Øre: «Ja, Jorden er blød i Danmark.»

Den Sommer dvælede vi hyppigt ved en Plan, vi havde lagt, til Julen 1863 at debutere i Fællesskab med en Bog, der skulde indeholde en Række Afhandlinger af os begge. Det blev først ganske nøje overvejet hvad hver af os skulde bidrage til Værket, og Lange var temmelig kjed af, at jeg ønskede Indledningen til en Afhandling om Den tragiske Skjæbne, der nylig havde indbragt mig Universitetets Guldmedaille, optaget deri — han fandt den altfor lærd og upopulær — tilsidst blev vi enige om et Indhold; men saa opstod Spørgsmaalet, hvorledes vi skulde faa Bogen ud. Jeg tvivlede højligt paa, at vi vilde finde en Forlægger. Men Lange sagde: Hvad! tror Du ikke,

Forlæggeren strax vil se, at han har to *angehende* Forfattere for sig! Da Alt var aftalt, gik Planen i Glemme hos os begge. Lange forlovede sig i November 1863, og samme Maaned bragte Frederik den Syvendes Død og truende Udsigter for Land og Rige. Snart blev han indkaldt til Soldat og kom som Aspirant til Reserve-Officers-Skolen i Kastellet.

X

Jeg har aldrig set et Menneske saa smukt af Glæde som Lange i de første Uger efter at han var bleven forlovet. Hans Ansigt formelig straalede under en rosenrød Filthat, som han i sit lykkelige Overmod havde anskaffet sig. Naturligvis maatte han i sin af Glæden forklarede Tilstand fotograferes, og da hans Venner naturligvis vilde eje hans Portræt, men han, for Alvor fattig som han var, umuligt havde Raad til at skjænke os sine Billeder, gav han ædelmodigt Tilladelse til at kjøbe Portræterne hos Fotografen. I den Anledning følgende Vidnesbyrd:

> Jeg giver herved Stud. mag. Georg Brandes Bemyndigelse til at opkjøbe et uendeligt Antal af Portræter forestillende mig.
>
> 20. Dec. 1863. Julius Lange.

Langes Forlovelse gjorde naturligvis Ende paa hans ubetingede Fortrolighedsforhold til mig. Han

JULIUS LANGE

25 AAR

kunde ikke mere give saa meget af sin Tid og sine Tanker til en Venskabsforbindelse. Der var nu en Anden, som stod ham nærmere end Vennerne og som fik en Fortrolighed, der ikke lod sig dele. I den Anledning skrev han ved Aarsskiftet det følgende smukke, kloge, fintfølende Brev:

Iselingen, d. 30. December 1863.

Kjæreste Georg! Vi er nok kommet adskilligt bort fra hinanden i den sidste Tid. Det er jo en Gang for alle blevet saaledes, at jeg ikke kan være personlig meddelende overfor Dig paa samme Maade og i samme Omfang som før; ja endogsaa hele det bedste Distrikt i mig er jo paa en vis Maade aflukket for Dig. Jeg overvurderer nu ikke det «grusomme Tab», som Du derved maa have lidt, men jeg kan dog ikke forestille mig andet end at Du derved maa føle et vist Tab; thi hvad havde ellers vort stærke Venskab at betyde. Imidlertid, skjønt jeg ikke kan dele med Dig paa samme Maade som før og skjønt jeg alligevel altid beholder det Bedste for mig selv, føler jeg dog, at jeg skylder Dig Noget af min Lykke, saa Meget af den, som jeg kan afvinde for en Tredie. Vi have altfor længe og altfor godt været indbyrdes Medinteressenter, til at jeg saaledes uden videre kunde trække mit bedste Gods ud af Forretningen uden at betale Dig den skyldige Afgift.

Jeg kunde jo som den Ældre og Visere give Dig Formaninger og Raad. Imidlertid vilde de være lidet

gavnlige, eftersom jeg egentlig kun kunde formane Dig til at opleve Noget, at blive Noget, at Noget skulde begive sig for Dig, og en saadan Formaning vilde jo i Grunden være en *contradictio in adjecto.* Jeg kunde ikke heller opfordre Dig til at blive forelsket, selv om jeg vilde være saa smagløs at berøre dette Gebet; som Opfordring vilde det være Nonsens. Jeg vil ikke engang fornye den Opfordring — om Du vil kalde det saa — som jeg gjorde Dig den sidste Aften, vi var sammen paa Møen, ikke fordi jeg troer, at den var fejl gjort, eller fordi jeg nogensinde har opgivet Haabet om, at Du alligevel vil havne der, hvor vi alle skal havne; men fordi jeg tror, at Tiden ikke er kommen; det er i alt Fald Noget, som jeg ingen Mening kan have om, og som jeg maa overgive til højere Magter. Det Eneste, som jeg til syvende og sidst kunde haabe paa — jeg vil nødigt sige opfordre Dig til, fordi det lugter af Pedanteri — er, at Du vil huske, hvor Du er. «Hvor jeg er?» vil Du svare. «Jeg er i Laxegade Nr. 8.» — Nej, saa smaat mente jeg det heller ikke, skjønt det Hele, om Du vil, gaar ud paa noget temmelig Jordisk og Prosaisk. Husk paa, i hvilket Land Du er og med hvilket Folk Du har at gjøre. Husk paa, at det ikke alene gjælder om Vittighed, men om al Tale og al Virken, at der vel hører En til, som siger og handler, men en Anden, om det saa kun er én, som forstaar. Du maa ikke betragte mig som en Skolemester; Du véd, at jeg er meget bange derfor og at

det i Grunden er min Natur imod; og Du véd, at jeg altid af et godt Hjærte har set i Dig større aandelige Kræfter end jeg har set i mig selv eller i nogen anden af mine nærmeste Jævnaldrende. Men alligevel har Du staaet og staar endnu, som mig synes, i Grunden længst tilbage af os Alle i det, som det i menneskelig Forstand mest kommer an paa, med al din større Dygtighed og din renere og stærkere Vilje. Du maa erkjende den Samfundsdrift, der er i Dig, og ikke mindre i Dig end i nogen Anden. Jeg beder Dig ikke om at *have* en Drift, thi hvis Du ikke havde den, vilde jeg kunne bede Dig forgjæves i tusind Aar, og naar Du har den, er al Beden overflødig; men jeg beder Dig om at vedkjende Dig den og ære den paa sin rette Plads, som er inderst inde i Dig. Jeg kjender den hos Dig, og *enfin* er det dog den, som har knyttet os to sammen; men jeg kjender den ogsaa bedre end Du selv kjender den. Tro nu ikke, at jeg vil paatvinge Dig Noget, som hører mig og ikke Dig til; tiltro mig ikke det Formastelige at ville overskue dine Baner, som i alle Maader kan være lige saa gode som mine; jeg har lært at elske og at bøje mig for en Andens Natur, og haaber, at jeg skal lære det mere og mere. Jo mere man lærer et Menneske at kjende, desmere lærer man, at ingen Forskjel i Verden er saa dyb som den mellem Menneske og Menneske indbyrdes, og at den Ene ikke kan paatage sig eller usurpere eller bilde sig ind at have usurperet nogen egentlig Indflydelse paa den Anden — und-

tagen i alt Fald i visse Forhold. Men, som sagt, husk hvor Du er! Det er den endelige og praktiske Side af Sagen, og den vil jeg mest holde mig til, for den anden nærer jeg en vis σέβας (hedder det ikke saa?).*) De Tider, som vi have, er for Resten gunstige nok til at minde derom; og i lige Maade ønsker jeg Dig af Hjertet til Lykke med snart at være din egen Mand med Hensyn paa dine Studeringer. Du maa nu ikke tro, jeg er saa barnagtig, at jeg skulde ønske, Du kastede alle de tyske Bøger — og allermindst dem, som tilhører det kongelige Bibliothek — paa Ilden; jeg forstaar ret vel, at Rom ikke blev bygget paa én Dag; jeg skal nemlig sige Dig, hvis Du har glemt det, at jeg har selv været i Rom. — — Der er et dunkelt Ord af Dig i min Erindring. I det første Brev, som Du skrev til mig efter Faders Død, sagde Du, at jeg jo, som en Troende, maatte kunne bære det. Var det rent Mundsvejr?

Se, det er nu det vigtigste af, hvad jeg har tænkt paa om Dig henad Nytaar. Tag det *in bonam partem* ..... Jeg ser, at den brave, altopofrende Monrad, der ligesom en duelig Enepige «er villig til Alt», ogsaa er villig til at lave et Ministerium, efterat det forrige, som han ogsaa havde lavet, er røget af. Glædeligt Nytaar nok engang.

I Kastellet følte Lange sig just ikke synderligt vel og han medbragte stadigt pudsige Historier om Under-

*) Hellig Sky.

officerernes Undervisning. En havde f. Ex. forklaret Forskjellen mellem Theori og Praxis paa denne Maade: «Theori er Ord og Ordlyd, Praxis er Legemet og dets Dele». Fra dette hans nye Opholdssted er de følgende Smaabreve skrevne:

Kjære Ven! Da Du i paakommende og ikke paakommende Tilfælde ikke plejer at lade det komme an paa en Tjeneste mere eller mindre, saa gaa, hvis Du kan, i Formiddag inden 2 op i Livsforsikringsanstalten og forhør Dig for mig, hvorledes man bærer sig ad med at faa sit Liv forsikret, om man skal henvende sig til en Læge, og da hvilken, hvor mange Procent man har at betale, naar man lige skal i Krig og hvad der ellers maatte være at iagttage. Paa Grund af Krigsministeriets eller Majorens Vrøvl er vi i Formiddag alle 150 arresterede i Kastellet uden at have nogen Verdens Ting at bestille, ellers havde jeg sikkert ikke gjort Dig den megen Ulejlighed. — Paa muligt Spørgsmaal om hvor stor en Sum Forsikringen gjælder, kan Du svare 245 Rd. Mit Navn kjender Du, min Stilling ligesaa; hvad Alderen angaar, er jeg født 19de Juni 1838.

Ret betegnende er Lidenheden af den Sum, Forsikringen skulle gjælde.

Den stærke Lykkefølelse, som paa dette Tidspunkt fyldte den unge Officersaspirant, kunde undertiden give hans Væsen et næsten udfordrende Præg. Svimmel

af Lykke, som han var, forundrede han af og til Fremmede ved den Maade, paa hvilken han kort affærdigede dem. Naturligvis blandede der sig i Glæden over hvad han havde vundet en stærk Vemod ved Tanken om, at han om kort Tid skulde forlade Kjøbenhavn uden sikkert at kunne bygge paa et Gjensyn. Det her følgende Brev gjengiver hans Stemning.

Generalstokken 6,6, Fredag Aften.

Kjære G. B.! Hvis Du vil gaa udenfor din Gadedør og give et kraftigt Ryk i den Indretning, som søger at indbilde lettroende Vandringsmænd, at den staar i Forbindelse med en Klokkestreng, saa vil Du rimeligvis falde paa din Podex og der kunne gjætte Grunden til, at jeg ikke formaaede at finde Dig i din Bopæl i Aftes Kl. 10,5!

Har Du set iaften i «Fædrelandet», at en af de Faldne ved Helgolandsslaget hed Sokrates Plato M. Snitzer (sic!). Anser Du det ikke for sandsynligt, at denne Mand, hvis den Heibergske Theori holder Stik, maa komme paa det Himmerig Nr. 2, hvor «Hedningskarer fromme» findes og hvor man vel desuden nok kan taale en Snitzer.

Angaaende Visen, saa er jeg kommen fire Linier langt i den. Dette vil jeg ikke undskylde for Dig og Emil Petersen, men derimod, at jeg, overvurderende mig selv, var saa flot til at love. Mine Tanker — og min Person — gaar i denne Tid, naar der ikke øves brutal Vold og Overlast imod dem af Løjtnanter og

Underofficerer, kun én Vej; man véd jo ikke, om man gaar paa Falderebet. Var det — i al Hemmelighed — det, som Du mente med min «Fornemhed», der vel ikke kan gaa paa min Aspirant-Uniform, saa indrømmer jeg, at jeg er om ikke fornem, saa dog stolt, frygtelig stolt i mit Hjerte ligeoverfor Jer Stakler. Tilgiv mig nu dette.

Skjønt Lange i Foraaret 64 af forskjellige Grunde ikke mere hentede mig til de lange Spadseture, vi plejede at foretage, saas vi dog to til tre Gange hver Uge og levede i Grunden hele vort aandelige Liv i Fællesskab. Hver Søndag Formiddag tilbragte han desuden i mine Forældres Hus.

Vi nød i Forening en Del Kunst. Den noget akademiske Stil i enkelte af Thorvaldsens Arbejder gik paa dette Tidspunkt op for os; vi følte os da mere tiltrukne af Bissens Statuer paa Dronningens Trappe; især var Nanna vor Yndling. Lange gjorde i dette Foraar Studier til den Afhandling om *Nyere dansk Genremaleri,* som han først offentliggjorde i den sidste Halvdel af 1865 og hvormed han slog igjennem som Forfatter. Navnlig sysselsatte han sig med Marstrand og Dalsgaard. Det slog ham, at saavel Bissen som Dalsgaard med Hensyn til Indholdets Dybde stod langt over det foregaaende Tidsrums Kunst, ogsaa over Thorvaldsens.

Paa vor ved Sankelmark faldne Vens Jens Paludan-Müllers Fødselsdag den 10de Marts var en ikke lille

Kres af Slægtninge og Venner samlede hos Julius Lange om Aftenen. Den 14de Maj deltog han i et Gilde, som vi holdt i Anledning af Sejren ved Helgoland og til hvilken han maa have lovet den Vise, hvorom der tales i hans nysanførte Brev. Den 7de Juni afgik han til Hæren. Dagen derpaa sendte han fra Korsør nogle Linjer:

Bedste Ven! Jeg sidder her selv tyvende Aspirant — nemlig alle vi, som skal til Jylland — i Korsør. Major Schädtler fecit. Det kommer over hans Hoved Altsammen. Det skal visselig blive ham betalt i det næste Liv om ikke i dette. Da jeg har bidt Hovedet af al Skam i Retning af at bede Dig om Tjenester, saa minder jeg Dig herved om dit Løfte at besørge de sidste Bøger .... Nu skriver jeg alligevel uden paa dette Brev Magister; og Du kan ikke hævne Dig ved at skrive Løjtnant til mig, da Brevet saa gaar fejl af mig. Tænk paa mig og skriv snart et godt langt Brev. Jeg svarer.

Henimod Maanedens Slutning fulgte dette Brev:

23de Juni 1864.

Mit uovervundne Standpunkt!

I Sandhed en besynderlig Tiltale, men den eneste mulige, naar Du kommer med slige Beskyldninger mod mig, som at Du skulde være et overvundet Standpunkt for mig. Hjertelig Tak for dine to Breve

og for alle de Tjenester, Du har bevist mig. Du er i det Hele taget et af de faa tjenstvillige Mennesker, som er tilbage her paa Jorden. Jeg gjør andre Folk yderst sjældent Tjenester, og kun naar jeg ikke kan Andet for Skams Skyld. — Du kunde gjerne have skrevet nogen Æsthetik og Filosofi og desl. i dine Breve. Jeg bliver efterhaanden i videnskabelig Henseende ligesom den gamle Læge ude paa Valløe, som engang imellem maatte spørge sin Neveu, en ung Dr. med. fra Hovedstaden, naar han besøgte ham: «Naa, Frants, sig mig nu det nyeste af Videnskaben.» Jeg bliver temmelig bange, naar jeg tænker paa, hvorhen de faa Kundskaber er fløjne, som jeg lidt efter lidt havde samlet i mit Fag, og hvad værre er: det lange Militærvæsen har gjort, at jeg efterhaanden savner Fermenter i min Erkjendelseskres. Hvis jeg havde *megen* Kunst frisk i min Hukommelse, som da jeg kom fra min Rejse, saa var der slet Intet i Vejen for ensom Kabinets- og Landevejsspekulation; men det, som jeg har frisk, er saa lidet og saa ensidigt. Jeg flikker paa det lange Brev om F. Paludan-Müller, som jeg har lovet Hammerich, somme Tider gaar det ganske godt. Det har glædet mig meget at se, at Du, som er en udi æsthetisk Læsning forfaren Mand, har nogen Agtelse for hvad Smaat jeg har skrevet. Nogle af Afhandlingerne har dog ogsaa kostet mig adskilligt Hovedbrud. Den, som hedder «Fotografi og Kunst» er den, som har havt størst Betydning for mig selv, da den har ført mig til at tænke alvorligt over Grænselinien

imellem Natur og Kunst. Men forøvrigt oversteg Opgaven mine Kræfter: jeg befandt mig som i en Skov, hvor jeg huggede lyst frem for mig uden noget Kompas eller nogen Ledestjerne. Jeg fortryder ikke, at den ikke blev færdig; jeg kunde ikke være kommet til Enden uden at det Hele var gaaet midt over. Det, som jeg længes mest efter at komme tilbage til, er mine Opskrifter om vore Malere.

Det er ej alene Pascal, som af store Mænd er født den 19de Juni, men ogsaa Karl den 12te. Jeg burde jo som Krigsmand sætte mest Pris paa det sidste; men da jeg meget mere er Magister Stygotius end Jacob von Tyboe foretrækker jeg dog det første.

. . . . . .

Jeg befinder mig omtrent som paa et Skib midt ude i Havet og ligger for Øjeblikket bi for Vindstille, ventende paa, at Politiken paa en eller anden Maade skal blæse noget Vind i Sejlene. Den eneste Forskjel er, at jeg engang imellem kan faa Breve. Nørre Sundby betragtes heroppe i 3die Compagnie's Cantonnement, som ligger lige paa Hjørnet af den store Vildmose, som et af Civilisationens Centralpunkter, hvilket man, naar man er heldig, kan komme til at gjøre en Rejse til, ligesom man fra Kjøbenhavn kan komme til Paris, London eller Rom. Det er sandt, Du véd vel slet ikke, hvor jeg er: Jeg boer i Nørre Haldne, $1^3/_4$ Mil Nord (Vest?) for Nørre Sundby. Her er en meget kjedelig Natur, saa kjedelig, som jeg ikke havde troet, at Naturen kunde være. Jeg boer

med min Kompagnikommandør, Løjtnant Gjørup (en Broder til «Digteren») og en anden Løjtnant, Lindberg, paa Gaarden Nordkjær hos Forpagter Lundbye, en Broder til Ex-Krigsministeren og Maleren. Alle Folkene her er meget flinke, og lader fornuftigvis virkelig Intet tilbage at ønske. Men Løjtnant Gjørup, som forøvrigt er en særdeles dygtig og behagelig og retskaffen Mand, er Æsthetiker (derefter). Han spørger mig, om jeg vil regne Heiberg for en dansk Digter eller en romantisk Digter (sic); men saa kan man dog snakke med ham om Andet end «Højre om» og «Venstre om».

Her har Du Sludder nok om mig selv. Nu skal Du sandelig skrive Noget om Dig selv, om din Læsning og dit Soldatervæsen osv. . . . . .

Folkene kommer jeg meget godt ud af det med — endnu! Officérsaspirant Lange, 1ste Inf. Regiment, 3die Comp. (*ikke* Nørrejylland, maaske snart derfra).

Rund (eller Rueme) ved Lillebælt d. 20de Juli.

Kjære Ven! Hjertelig Tak for dit Brev. Den Side fuld af Skjænd, som det begyndte med, havde ikke den fjerneste moralske Virkning paa mig. Sligt kan ikke fremkalde Ruelse eller Bluelse i Barmen paa den, som véd med sig selv, at han har en ren Samvittighed. Du har vel paa en Maade Ret i, at jeg har *Tid* nok til at skrive, naar Du netop vil urgere Ordet *Tid,* da jeg strengt taget aldeles Intet har at bestille, men kun har at opholde mig paa de bestemte

Steder, hvor Forsynet og mine Foresatte vil, og saa engang imellem at sige «Højre om» og «Venstre om» og «Gevær i Hvil» og «Gevær ved Foden» til min Deling. Men vil Du erstatte Ordet med det nærliggende Begreb: Lejlighed, endsige «Belejlighed», saa fejler Du meget og gjør mig virkelig Uret. Desuden svækkes min Skrivelyst lidt ved at det at skrive (Breve) snart er min eneste Aandsbeskjæftigelse, og den saavel som enhver anden trænger til en Modvægt. Endelig véd Du, at der er Den, som det i disse Tider ej alene er min største Lyst, men min hellige Pligt at skrive meget og ofte til . . . . . .

Jeg er ikke enig med Dig i din Politik; der forekommer mig, at det sidste Ministerskifte er en Opgivelse af det, som Danmark havde sat sin faste Beslutning ind paa; det er et politisk-apoplektisk Tilfælde, som maaske kan fremkalde nogen Lindring for de haarde Smerter, men som i Virkeligheden utvivlsomt er en Tilbagegang i Patientens Helbred. «Manden», den nye Mand, som vi har faaet til at afløse Monrad, er naturligvis ikke Bluhme, men Grev Moltke, som vel maa være en respektabel Mand, siden Alverden har Respekt for ham, men som der dog er tre Hager ved. 1) har han grebet Roret i Kraft af en Hofrevolution eller Hofintrige eller i alt Fald en Pression udenfra (fra Rusland), 2) er han indtraadt som Minister uden Portefeuille ɔ: at han, der dog er Viljen i Regeringen, begraver sig i et Kabinet uden at værdiges at ville vise sit Ansigt i et Kammer, unddrager sig

Offentlighed og Mundtlighed, 3) troer jeg ikke, at der vides Andet om ham, end at han vel er en kraftig og klog og dygtig *Stats*tjener, men at han har lige saa lidt Respekt for det, som fylder Staten, Nationaliteten og dens Liv, som den Cirkel, der har sat ham ved Roret. Det er fejl at sige, at Øjeblikkets Spørgsmaal er det: Hvad *kan* vi opnaa? Uden den muligst bestemte Forestilling om, eller Vilje til, hvad vi *vil* opnaa, kan der slet ikke tales om, hvad vi *kan* opnaa; og Du maa dog ogsaa indrømme mig, at det er den yderste Grad af Modløshed at opgive Talen om, hvad vi *vil*. Og hvad kan Ministeriet ville opnaa Andet end en loyal Helstat — som det vel ej engang faar, og som vilde være den fordærveligste Løsning af alle, den som *jeg* mest vilde hade og afsky. Har Bluhmè og David, hvis Anskuelser man vel kjender bedst, ikke altid været Helstatsmænd, ikke af Nød og Tvang — som Monrad, Hall og Krieger — men af Lyst og Princip? For Resten har jeg faaet Respekt for David ved det Sidste, som man faar for en Mand, hvem man hidtil har betragtet med et skadefro Smil som en Lykkens Nar, men som med Et ses alligevel at faa Ringen. Hvad faar vi ved en Helstat andet end en uselig, historisk Gentagelse af den gamle Holstenskvals i forværret Skikkelse, vildere fra vore Fjenders og tammere fra vor Side? At Monrad ikke har havt nogen Plan, deri har du vist Ret — det er jo næsten blevet en Doktrin hos ham, at man ingen Plan maa have, da Erfaringen har lært ham,

at alle Planer alligevel kommer tilkort; han har naturligvis Uret i deraf at slutte, at man ingen Plan skal have. Den, som jeg næsten syntes, det var kjærest at faa til hans Afløser, var den rigtige, gamle Hall, fordi han vist har Lykken med sig, og desuden er Louises Onkel.

Kjære Ven! Gaa engang ved Lejlighed ud til Tante paa Nørrebro og hjælp hende med at læse et blyantskrevet Brev fra mig, som hendes gamle Øjne vist ellers ikke kan læse. Gud véd, om I virkelig kommer til Session eller om den bliver standset. Jeg ønsker, at Du ikke maa blive Soldat, da jeg har Erfaring for, at en Menigs Liv kan være *meget* anstrengende; jeg troer for Resten, at det kommer mere an paa, ej at være tilbøjelig til Forkjølelse o. desl. end paa Muskel- og Nervekraft . . . . . .

Af Nyt herovre fra er der Intet (ɔ: Intet og Alt er nyt for mig). Jeg har været den uskyldige Aarsag til, at en Mand lider den uhyggelige Straf at blive bunden til en Pæl. Jeg maatte melde ham til Kaptejnen for anden Gang udvist Ulydighed imod mig og blev meget ubehagelig overrasket ved at se et Par Dage efter i Regimentsbefalingen, at han i den Anledning var dømt til at bindes til en Pæl. Farvel, og skriv nu snart om Sessionen!

Julius Lange kom, som disse Breve viser, aldrig til at deltage i noget Slag og lærte af Feltlivet kun Felttjenesten at kjende. Efter Fredslutningen blev

hans Bataillon liggende paa Fyen, og de to følgende Breve er daterede derfra.

8. Sept. 64.

Tandem aliquando, Catilina! — Har Du ikke havt Lyst til at skrive, eller vilde Du experimentere med mig, hvor længe det kunde vare, inden jeg begik den Heltedaad at sætte en Pen til Papiret? Skjønt jeg ikke synes, det er meget kjønt af Dig at gjøre mig til Gjenstand for Experimenter, saa vil jeg dog haabe, at det Sidste er Tilfældet, da Du jo ikke er af dem, for hvem det somme Tider kan være en «Gjerning« (kategorisk forstaaet) at gjøre det, som man har Lyst til. Jeg boer nu i Odense og omgiver mig efter Evne med Bøger, Faget vedrørende, ja, hvad Mere er, jeg læser endogsaa i dem, nok saa flittigt som i Kjøbenhavn, og i disse Dage har jeg god Tid — Gud véd, hvor længe det skal vare. Jeg er yderst spændt paa at vide, hvad Excellencen egentlig vil gjøre med os Aspiranter; her gaar de vidunderligste Rygter; nogle ikke ubehagelige; hvis Du nogensinde paa din Vej træffer nogen lidt paalidelig Efterretning, saa send mig den strax. Jeg længes naturligvis umaadelig efter Kjøbenhavn, de skjulte Skatte paa Thorvaldsens Museum, Kongens og Akademiets Bibliothek, Sonne og Exner osv. osv. for ej at tale om Dig, som foruden at være et godt Hoved og et godt Hjerte har den Dyd ej at være Aspirant eller Løjtnant. — Før jeg kom herind og fik fat paa Filostrat, fik jeg dog fat

paa et Bind af Schiller og desuden Runebergs *Kungarne på Salamis,* som Richardt havde foræret mig, da jeg rejste fra Iselingen. Har Du læst den? Thi den fortjener det virkeligt, eftersom den er rigtig ægte Kunst og — hvad man ikke venter af en efter-græsk Tragedie — slet ikke kjedelig. Mig forekommer den egentlig at være meget mere Poesi end Schillers *Braut von Messina,* som med al sin dybe dramatiske Beregning og med sine glimrende Sentenser dog er et noget vel kunstigt, ja forskruet Stykke, saa subtilt destilleret for at faa det rene poetiske Væsen ud, at man næsten ikke mindes om noget virkeligt Menneskeliv. Jeg læste ogsaa *Jungfrau von Orleans* og *Wilhelm Tell,* og af det Hele fik jeg rigtignok uden Sammenligning størst Kjærlighed til *Jungfrau v. O.* Der er et Liv, en Ild og en Flugt, som man aldeles bliver revet med af. Hvad siger I kloge Folk om Slutningen? Er den ikke rent gal — foruden at være uhistorisk? Skulde han ikke have gjort meget Mere ud af det Blik, som smelter hendes Menneskehjerte ligeoverfor Lionel? Jeg faar engang imellem næsten Lyst til at lave en anden Slutning paa den, hvor Johanne skulde blive ordenlig brændt. — For Resten har jeg skrevet et langt Vers, som efterligner Grundtvig, Welhaven og Paludan-Müller (tildels ogsaa Poul Møller) kan Du saa slutte Dig til, hvordan det er? Jeg havde nok Lyst til at lade det trykke; men da jeg ikke véd, om Folk maaske vil tro, at det er skrevet af en gal Mand, saa lader jeg det hellere

være. Du skal se det ved Lejlighed, da jeg ikke gider skrive det nok en Gang af . . . . . Da jeg formodentlig, om jeg saa bliver 80 Aar gammel, alligevel lige til min Dødsdag vil vedblive at skrive Vers ɔ: ét hvert andet Aar, da jeg i alt Fald har det af en Digter, at jeg somme Tider føler en aldeles uimodstaaelig Lyst til det, saa vilde jeg ønske, at jeg havde noget mere Færdighed og Behændighed i Retning af Rytmus og Rim. Det er jo for saa vidt ligegyldigt, hvordan de bliver, da de ikke er bestemte for noget Publikum; men det er mig selv en Modbydelighed at gjøre dem slette og berlingske; at gjøre dem gode og fuldkomne koster mig en Sved, som gjør mig selv vaad og Versene tørre. Der er for Resten Intet gavnligere for at faa Agtelse for og Kjærlighed til Livets kunstneriske Side end at faa en Dukkert i den haandværksmæssige, f. Ex. at blive Underofficer. Man kommer undertiden saa bittert til at savne Livets Skjønhed, at kaste saa langlige Blikke til den og at misunde dem, som er dens Profeter og faar Lov til i Ro at være det, at man aldeles glemmer de blaserede Tvivl, man før har næret om en saadan Existens'es Berettigelse, og gjerne vilde unde dem «militære Honneurs lige med en Generalløjtnant». Dog, det er maaske ikke fordi jeg er bleven Underofficer — det vilde da ogsaa være en daarlig og forhaabentlig for mig forbigaaende Grund — at jeg tror, vi allesammen er kaldede til at tale Gudernes Tungemaal, i alt Fald indvendigt. Jeg vilde ønske, at Vorherre

havde givet mig til Ledsager her i Livet, til Slave og Skopudser og Træl, en lille, pukkelrygget, kløgtig Dværg med et meget stort Hoved. Han skulde være yderst flittig, lydig og tro. Men hans Hoveddyder skulde være en meget stor Forstand, saaledes, at han forstod mig bedre end jeg forstaar mig selv, og en stor kunstnerisk Fuldkommenhed, saaledes at jeg blot behøvede at se ud af Vinduet for at han kunde sætte i de yndigste Vers hvad jeg saa, eller at udstøde et lille Aftensuk, idet jeg trak mine Strømper af, for at han strax kunde sætte det i en smeltende Melodi. Han skulde have en saadan Arbejdsomhed, at jeg blot behøvede at tænke paa en Bog for at han strax havde læst den, og en saadan Jernhukommelse, at han altid kunde soufflere mig Alt, hvad jeg behøvede. Altid være yderst diskret, altid have Penge paa Lommen, banke mine Klæder og gaa Byærinder og anstille sig yderst dum. Naar jeg havde saadan En, saa kunde der være Haab om, at jeg endnu kunde gjøre Carrière her i Verden. Uden en saadan kunde jeg nok blive et lykkeligt Menneske, men altfor langsom til at udrette Noget.

Hils Dine Forældre og Brødre og skriv dog snart, meget snart! Jeg tror, at jeg skylder Dig Penge. Skriv hvor meget, og undskyld, at jeg har glemt det.

18. October 1864.

Kjære Georg! Jeg haaber ikke, at Du nogensinde i den temmelig lange Tid, som kan gaa hen imellem

det ene Brev og det andet, glemmer, at vi er trofaste Venner, og ikke omgaas med den Tanke at lade mig sejle min egen Sø her i Odense Kanal. Det troer jeg nu ikke, at Du gjør, men jeg kan dog somme Tider ikke lade være at finde, at Du, som har saa megen Tid til din Raadighed — som Du selv sidst skrev — nok kunde en Gang imellem ofre lidt mere paa at skrive et lille Brev til mig end Du i den sidste Tid gjør. Du maa virkelig — hvad den nødvendige Gjensidighed angaar — gjøre Dig fortrolig med den Tanke, at jeg er saa belæsset med den kjedsommeligste Tjeneste, som nogen militær Kamel nogensinde har været; og at der kun levnes mig ubetydelige Brokker af Tid til min Raadighed, som jeg — alene for min psykiske Diæts Skyld — mest maa anvende til at skaffe «de militære Discipliner» en gavnlig Modvægt ved at tilegne mig Noget, hvori der dog er nogen Aand . . . . . .

Forresten har jeg her i min næsten fuldstændige Ensomhed faaet mine Tanker godt paa Gled — dog er derved egentlig sagt for meget; jeg lever mere i hvad jeg kunde kalde Reflexionsanelser end i Tanker, som har virkeligt Liv og Skikkelse. Men jeg er dermed ikke utilfreds, da jeg bryder mig mere om at modtage end om at producere for Øjeblikket. Det Sidste, jeg har læst, er 5 Stykker af (Wilsters) Euripides, og Gud forlade mig min Synd! men de forekommer mig fortræffelige, især *Ifigeneia i Tauroi,* som jeg for et Øjeblik siden kom til Ende med. Da jeg

blev færdig med Tjenesten i Eftermiddag, gik jeg ud i Byen for at faa fat paa Goethes do., som jeg vel har læst for længe siden, men som jeg nu gjerne gad læse igjen, da jeg antager, at Differensen imellem de to Stykker vil være Noget af det mest oplysende med Hensyn paa Differensen imellem Antiken og det Moderne; og hvis man kunde faa den Differens regnet rigtig ud, saa havde man dog gjort Noget. Men jeg fik for Resten ikke fat i Bogen og maa vel altsaa lede om Differensen en anden Gang. Der er Noget i min Natur, som gjør, at Dramer er min kjæreste Læsning; der er Noget ved at læse Dramer, som ligner at se Billeder; det er en snartfærdig, indholdsrig, sluttet Nydelse og Belæring man faar af dem. En saadan kraftig Pille at tage hver eller hver anden Dag kan nogenlunde holde mig fra at hentæres af Garnisonstjeneste. Du aner virkelig ikke, hvad der bydes Folk af Kjedsommelighed herovre.

Apropos! Ved at læse Euripides kom jeg til at tænke paa en Ytring af Dig, at den græske Tragedie ikke kjendte «den afsides Tale«. Du har ikke gjennemgaaende Ret; hvis ikke W. oversætter galt, saa kan *Ifgeneia i T.,* Vers 1164, ikke forstaas paa anden Maade end som afsides Tale. Der er ogsaa et Sted i *Medeia,* men jeg har glemt at sætte Mærke derved. Det er svært, hvor Schiller og Runeberg anstrenger sig i deres «græske Tragedier» for at gjøre den Dialog, som bestaar i en Vexlen af enkelte Vers (man kunde maaske kalde den: den monostrofiske) til Knude-

tov af Spidsfindigheder og Sentenser. Noget saadant findes slet ikke hos Grækerne. Hvor Dialogen faar sit hurtigste Skifte sker det selvfølgelig fordi der indtræder en stærk dramatisk Spænding; men hos de Gamle indeholder Replikerne hverken mere eller mindre Dialektik end der ligger i Situationen. Det at Replikerne er lige lange, er naturligvis slet ikke gjort af indre dramatiske Hensyn (det kan allerede ses deraf, at en enkelt Gang er en lille Tanke tværet ud ved Epitheta og Omskrivninger for at give et helt Vers) men af rent arkitektonisk-stilistiske. Den græske Tragedie har jo i det Hele en lige saa fast udpræget institutionsmæssig Form som den græske Tempelbygning f. Ex. Repliken som saadan har en ganske anden selvstændig Formfuldhed end den har i det moderne Drama.

Jeg har ogsaa repeteret *Tithon* og *Venus*, som jeg næsten rent havde glemt. De er aabenbart begge Variationer over det selvsamme Thema som *Adam Homo*. Der er megen Filosofi i disse Arbejder. *Venus* synes mig at være det mest genisprudlende Arbejde, som Paludan-Müller har leveret, og ædlest og smagfuldest i Behandlingen af det antik-moderne; den er nedskrevet i Italien og turde være paavirket af den italienske Kunst. *Tithon* overflyver den maaske paa et enkelt Punkt, men er i Meget monotonere. — Maa jeg gjøre en for Dig formodentlig naiv Bemærkning om den græske Skjæbne. Den er den uendelige Rest, som Grækerne ikke kunde faa

op med i deres specifike Religion. Euripides kalder den «den Gudinde, som ikke har Alter eller Billed»; men det Ejendommelige ved den græske Religion var netop det, at alle Guder skulde have Alter og Billed. Den er kold, død, i sit Væsen ugræsk (hvorved ikke menes ægyptisk eller assyrisk) og Grækernes Fjende. Hvis den nu blot havde været en lille Endelighed, saa havde Grækerne vel været Grækere endnu, men det er de græske Guder, som var smaa Endeligheder, og den ugræske Skjæbne, som er den store Uendelighed. Dette er egentlig noget abstrakt Sludder, som Ingenting siger. Jeg har skrevet noget paa Indledningen til min store Bog «Nyere dansk Kunst osv.». Det lader sig ret godt gjøre herovre i Odense, hvor der ikke er et Billede eller et Menneske, som forstaar sig paa dem . . . . . Vil Du adressere Dit Brev, som vel kommer snart, ikke til Regiment og Compagni, men til Prof. Henrichsen. Har F. Nutzhorn ikke talt med Dig om et Brev fra mig, som indeholdt et Forslag til ham om at lade Solennitetssalen dekorere paa en bestemt angiven Maade. Ideen var slet ikke saa gal . . . . . .

Umiddelbart til dette Brev slutter sig det følgende udaterede:

Kjære Ven! Som Svar paa Dit sidste Brevs videnskabelige Indhold vil jeg forsøge paa at klare *mig selv* Forholdet imellem Goethes og Euripides' *Ifige-*

nia. Jeg skriver dette til Dig, fordi jeg gjerne vil have tilsendt hvad Du har skrevet derom. Jeg gjør ingen Undskyldninger i Forvejen for Mit, dels fordi jeg aldrig holder af at gjøre Undskyldninger i Forvejen, dels fordi jeg er mig bevidst ikke at bilde mig selv ind at skrive noget Udtømmende eller udtale mig i god Orden. Jeg maler ganske *alla prima.*

Først maa jeg forklare mig angaaende min Beundring særlig for Euripides's *Ifigeneia i Tauroi.* Da jeg kun har læst 1/3 af Euripides, har min Fremhævelse af den ganske vist ikke meget at sige. Men af de Tragedier, som jeg har læst, vil jeg dog holde fast ved at den er den fuldkomneste i Henseende til dramatisk Behandling, ligesom der heller ikke godt kan tænkes noget lykkeligere dramatisk Stof — hvad der vel ogsaa har lokket Goethe til at behandle det. Hvad jeg hidtil mest har savnet hos Euripides har været Alvor, menneskelig Alvor — navnlig i Modsætning til Æschylos og Sofokles. I *Ifigeneia i T.* er han endogsaa paa en besynderlig Maade sejlet udenom, og har ladet ligge ubenyttet eller i alt Fald utilstrækkelig benyttet hele den store Baggrund af Slægtskyld, som en dramatisk Digter i Athen vel maatte være lidt varsom med at gjøre altfor fortærsket paa Theatret, men som dog Handlingen kræver for at blive rigtig belyst. Meget gaar saa grumme jævnt og muntert til. Dog har dette stødt mig langt mere ved andre Stykker, navnlig *Alkestis.* Var maaske Euripi-

des som gammel Theaterdigter og Theaterbesøger i det frodige Athen bleven lidt blaseret og kjed af idelig at jamre over Tantaliders og Labdakiders og Kadmiders Jammer og Ulykker? Og havde ikke maaske Respekten for den gamle Folketro tabt sig hos ham ogsaa med Hensyn paa disse Sagns Indhold og Værd? Vist er det, at Goethe, som jo heller ikke havde en saadan Blaserthed at kjæmpe med, har sat Handlingen i en langt alvorligere Belysning som et Led i hele Tantalideslægtens tragiske Historie. De brede — men for Resten udmærkede — episke Skildringer hos Euripides tjener kun til at gjøre Handlingen bredere, de episke Repliker hos Goethe tjener til at gjøre Handlingen dybere.

Hovedforskjellen i de to Dramers Udvikling bliver vel den, at hos Euripides Alt drejer sig om Overvindelsen af ydre, objektive, reelle Hindringer og Vanskeligheder, hos Goethe om Overvindelsen af indre, subjektive, ideelle Vanskeligheder. Fra først til sidst. I Goethes første Akt erklærer Thoas, at der ikke er noget til Hinder for at Ifigenia kan rejse hjem, hvis hun saa grumme gjerne vil. Det er hos Goethe et subjektivt Træk hos Kongen, at han vil have de to ofrede, hvad hverken Euripides eller nogen græsk Digter *kunde* have saaledes (i det Hele er Goethe meget moderne i sin Skildring af en Artemis-Præstindes tjenstlige Forhold til sin Monark). Hvad der sætter G.s Drama i Bevægelse eller opholder dets Bevægelse, er ideligt det Subjektive ved Motiverne. Han bringer

ind i Stoffet en stærk Karakter-Kontrast imellem Orest og Pylades. Han meddeler Orest ogsaa inde i Artemis's Lund et Fysiognomi, hvorpaa Ulykke og Rædsel staar malede, en Tro paa, at han besmitter Alt og bringer Ulykke med sig, hvor han gaar ɔ: hans Ulykke er bleven indvortes, subjektiv. Orests Helbredelse, som er Goethes ypperligste og interessanteste Motiv, foregaar i hele sin psykologiske Udvikling paa Scenen, og er i sit Væsen ligeledes rent subjektiv, idet det er den gjenvaagnende Familiekjærlighed, Broderkjærlighed, som jager Eumeniderne bort. Her trækker Goethe en objektiv Opgave fra, som Euripides har, nemlig den at bemægtige sig Artemis's Billedstøtte, hvorimod han skaber en ny subjektiv Opgave, den at bringe Ifigenias rent indre Forhold til den bejlende Konge i Rigtighed (Ifigenia: Allein mein eigen Herz ist nicht befriedigt — O weh der Lüge! Sie befreiet nicht, wie jedes andre wahrgesprochne Wort, die Brust). Hos Euripides lyver Ifigenia som den bedste. Til Slutningen opholder Goethes Drama sig endnu for sidste Gang en lang Replik igjennem til Ære for Distinktionen imellem «So geht!» og «Lebt wohl!» (Altsammen det Indvortes, det Subjektive.)

Saa med Hensyn paa Diktionen. Naar jeg skulde skildre Goethes Diktion, vilde jeg sige, at dens Særkjende er en egen, skjøn Universalitet. Det er ikke som om man hørte et enkelt Individ med sine Særheder og Egenheder og Luner udtale sig; hans Diktion bevæger sig næsten hele Tiden igjennem i de

fineste og sublimeste Almensætninger, der faar deres dramatiske Betydning og deres ejendommelige Stemning ved den Maade, hvorpaa de benyttes af Personerne i Situationen. Det Karakteristiske for G.s Diktion er det, at han udtaler Almensætninger, underforstaaende deres personlige Anvendelse, medens Eur. — ikke han alene, men overhovedet de antike Dramatikere — udtaler det Personlige ligefrem. Goethes Diktion er i højeste Grad rummelig, de antike Forfatteres slutter ganske snævert om den specielle i Situationen liggende Pointe uden at tage nogetsomhelst Andet med op at kjøre. Naar Eur. tager Almensætninger i sin Mund er det praktiske Erfaringssætninger, ordsprogagtige Talemaader, eller kuriøst fortvivlede Udbrud over den forbistret uforstaaelige Skjæbne (de smaa rationalistiske Udbrud synes mig ikke at stemple Eur. som staaende paa en anden Grund end Æ. og S., men blot som staaende ved det Gammelgræskes yderste Grænse). Naar man rigtig gjør sig det klart, *hvor* i den aandelige Udvikling de græske Digtere stod, saa maa man omtrent opgive at forstaa dem. Det er næsten umuligt for os moderne Folk at sætte os paa et aandeligt Udviklingstrin, paa hvilket det aandelig Almene endnu ikke var opdaget og fremstillet i sin Tankeskikkelse, men hvor alt det Almene endnu var Fantasi, da Alt lærtes praktisk af Livet, da Moral og Logik osv. endnu ikke var traadte frem i selvstændige Skikkelser som Livets og Tankens Rettesnore. I Antiken forholder Personerne sig

ganske umiddelbart til hinanden; for den moderne Digter træder der altid Noget imellem. Mellem Broder og Søster træder der det almene Begreb om Broders og Søsters Forhold til hinanden, noget anerkjendt Almengyldigt, hvorpaa de begge kan beraabe sig; imellem Konge og Undersaat et alment Begreb om Forholdet mellem Konge og Undersaat osv. Dette Mellemværende tjener nu overordentlig til at udglatte og udjævne Dialogens skarpe Kanter, men rigtignok ogsaa til at berøve den en hel Del af dens Friskhed og Liv (jeg har sandt at sige moret mig meget bedre ved at læse Eur. end Goethe). Man kan somme Tider finde mere Behag i de raske, skarpe Mejselslag, hvormed den antike Diktion er formet, somme Tider mere Behag i den gjennemførte Udarbejdelse i den moderne. Dog maa det indrømmes, at den antike Diktion undertiden klinger vel raat. Medens man hos Goethe kan ligesom mærke den fineste Bevægelse i den menneskelige Mund som taler, mærker man i den antike Replik undertiden den stive, ubevægelige Maske, hvorigjennem den skal brøles ud for nogle tusinde Athenienser.

Mon Goethe ret har forstaaet at forene to Elementer med hinanden, som findes i hans Drama? Det har i sin psykologiske Finhed, især i Forholdet mellem Thoas og Ifigenia, noget af et borgerligt Drama; dette Forhold, som jo heller ikke er laant af Antiken, kunde efter sit Væsen lige saa vel, ja bedre, høre hjemme i det 18de Aarhundrede. Og det samme

gjælder om Forholdet mellem Orest og Pylades, ja overhovedet om alle de psykologiske Forhold. — Men det har et helt andet Element, et lyrisk-metafysisk; en Gjenklang og tildels en reflekterende Betragtning af den græske Skjæbnetanke (Parcesangen o. a. St.). Undertiden gaar disse to Elementer sammen paa det Skjønneste, navnlig i tredie Akt, Orests Vanvid og Helbredelse, der ubetinget er det Dejligste i hele Stykket; undertiden vil de ikke rigtig gaa sammen (Ifigenias Monolog i Slutningen af fjerde Akt). Naturligvis er Goethe nok Mand for at sørge for at det Ene ikke stikker raat og plumpt i Stilen af mod det Andet. Men jeg skulde tro, at det var hans Stykkes Achilleshæl. (Hvad bliver der af det Motiv, der etsteds antydes, at Ifigenia kunde tage Thoas og derved befri Vennerne? Det løber han fra.)

Der findes i Euripides's Drama en Mængde Stof, ikke af poetisk, men af religiøs, mythologisk Natur, som G. naturligvis lader ligge. Han har jo Intet at skaffe med Kandefesten i Athen eller med den brauroniske Artemis, eller den tauriske Artemis's Tempel i Halai osv. osv. Man kan sige, at ved en æsthetisk Sammenligning mellem G.s og E.s Stykker maa Sligt lades ude af Betragtning, fordi det slet ikke falder ind under det Æsthetiske: Blomstens Stilk er ikke saa skjøn som Blomsten selv, og Blomstens Rod er slet ikke skjøn og ganske uæsthetisk, allerede af den Grund, at den er skjult af Jorden. — Men Blomsten er alligevel skjønnest, naar den sidder paa sin Stilk

og Stilken paa sin Rod; dens Existens er bunden dertil. Saaledes har al sand Kunst sine Rødder i det, som ikke er Kunst, i det uæsthetiske Liv. Nu kunde man fristes til at betragte alle moderne Reproduktioner af Antiken som en Buket afplukkede Blomster, hvor man har søgt at rive det, som havde den æsthetiske Værdi, løs fra det, som ingen havde og blot beholde det rene, poetiske Væsen — og man kunde da efter Analogien spaa, at deres Liv kun vilde være kort. Man kan næsten ikke læse Euripides's Ifigenia og Goethes uden at denne Sammenligning falder En ind. Rødderne er til alle Sider overskaarne, og Blomsten sat hen i fremmed Luft. Koret er væk, som paa en Maade er den Navlestreng, der betegner det antike Dramas Oprindelse, og som vel netop har sin ejendommelige Betydning ved aldrig helt at være Illusionen undergivet, men for det meste kun at være Tilskueren κατ' εξοχην (det er jo ikke Skuespillere, men Borgere). Medens man hos Eur. hele Tiden, om end uklart, aner Theatret og Scenen og ligesom har en dunkel Følelse af den skjønne og værdige Gruppering, er Goethe udelukkende aandelig og har kun med en Læser at gjøre. Eur. har skrevet for Theatret; Goethe for Bogskabet. — Ja, at udføre denne Tanke videre, vilde være en Trivialitet overfor Dig.

Se der har Du noget af det, som er faldet mig ind ved en sammenlignende Læsning — hvilken Gjerning for Resten ikke er let, men vanskelig. Besvar

mig et Par Spørgsmaal: Er Goethes *Ifigenia* skrevet før Schillers *Braut von Messina* (der maaske i Grunden er dybere og betydeligere, men unægtelig mindre skjøn)? Har Racines *Phèdre* og Euripides's *Hippolytos* samme Sujet? Vilde en Sammenligning være lærerig? Kan Du uden stor Vanskelighed skaffe mig Kleists *Penthesilea* tillaans? — Naar Du læser Ovenstaaende, maa Du gjerne le og gjøre Nar af mine mulige Fejl, men ikke, hvis det skulde være af den Grund, at det muligvis var sagt Altsammen før. Somme Tider kan jeg næsten sige, at *din* megen Lærdom gjør *mig* rasende. — Sig mig ogsaa: Er der flere modern-antike Tragedier af Betydning end Goethes Ifigenia, Schillers Braut, Kleists Penthesilea, Oehlenschlägers Balder, Langbarder og Yrsa, Runebergs Kungarne? Foruden alle de franske. Giv mig ellers Anvisning paa de vigtigste . . . . . Vær nu den gamle Dreng imod mig og ikke længere misstemt! Hils Dine Forældre og Sødskende meget.

XI

Krigsvæsenet, som rev Lange ud af hans Virksomhed, satte ham nødvendigvis økonomisk tilbage, og uformuende som han var, befandt han sig tidt i stor Pengeforlegenhed. Et Vidnesbyrd derom finder jeg i et længere Brev, der humoristisk begynder:

«Ven! Istedenfor at betale Dig de 5 Rigsdaler, som jeg skylder Dig, vil jeg bede Dig se, om Du kan laane mig 20, eller, rettere sagt, en Sum, som er imellem 20 og en Million?» Han har sikkert maattet nøjes med en Summa, der var beklageligt nærmere ved 20 end ved Millionen, men man vil bemærke hvilke Smaasummer disse hans Laan i Regelen har drejet sig om. Snart kom han ind paa sin vante Skolevirksomhed, og med Udarbejdelsen af sine Artikler til Steenstrups «Dansk Maanedsskrift» betraadte han netop da Forfatterbanen.

Paa dette Tidspunkt blussede imidlertid hans Forargelse over min Livsbetragtning og hans Trang til at hidføre en Forandring i den heftigt op paany. Man ser det af de to følgende Breve:

Din Fødselsdag 1865. Aften.

Kjære Ven!

Da jeg gik fra Dig i Middags paa Kongens Nytorv, var det omtrent med den Tanke: Enten er det ham, der er gal, eller mig, der er gal. Du maa ikke blive stødt over denne Skarphed, men i Virkeligheden kan det nok fremkalde nogen Forbauselse hos et tænkende Væsen, at to Mennesker, som kalder hinanden Venner, som af Bekjendte anses for at være det, som virkelig personlig taget er det, kan divergere i en saadan Grad i Livsanskuelse, at der end ikke i hele den aandelige Verden vil kunne findes en større Modsætning, en Modsætning, som vilde træde des skarpere

frem, jo skarpere vi begge to — og navnlig jeg — var i Stand til at udtale vor Anskuelse. Det er aldeles forbausende, hvilken Liberalitet der udmærker vor Tid, baade i social og personlig Henseende. Vi kom ikke i Haarene paa hinanden; at faa Dig brændt var der aldeles ingen Tale om, selv om jeg havde ønsket det; det er tvertimod rimeligt — og jeg ønsker da heller ikke Andet — at vi vedbliver at være gode Venner.

Tro endelig ikke om mig, at jeg vil forestille den Religiøse, og tro endnu mindre, at jeg *er* det. Men det maa dog være aldeles klart, at En af os er gaaet fejl af Vejen, forudsat at der overhovedet er et fælles Maal for os tobenede Væsener her i Verden. Og sig ikke, at man jo muligvis ikke alene ad forskjellige, men ad modsatte Veje kunde naa det samme Maal; thi da «Vej» ikke tages i geometrisk, men i kvalitativ Betydning, saa fører forskjellige Veje ikke alene til forskjellige Maal, men til forskjellige Arter af Maal. Er vi, hver for sig, i sin Ret, da er vi Væsener af forskjellig Art, aldeles incommensurable Størrelser, hvor meget vi saa begge gaar paa to Ben og i ét Par Buxer (hver). Enten er Livet en ganske humoristisk Maskerade — eller rettere sagt en kjedelig Maskerade — da det jo vilde være Væsener af forskjellig Art, som gik med ensartet Maske, medens i Almindelighed paa Maskeraderne Væsener af samme Art gaar med forskjellig Maske, eller ogsaa er Maskeringen en Usandhed, en Forvildelse, naturligvis saaledes, at En af os

ikke véd af, at han gaar med Maske. Den Trøst, der vilde ligge i, at muligvis største Parten af Verden gaar grassatim uden om hinanden, maskerende de allerforskjelligste og urimeligste Standpunkter for hinanden, vilde jo være daarlig og ikke forslaa for nogen af os — vi har jo nu engang opdaget, at de to Ben og Buxerne og hvad der ellers hører til et Menneske, for den Enes Vedkommende maa være Maske, eller i alt Fald et tilfældigt Arvegods, som egentlig ikke tilkommer ham og som han (foreløbig) har tabt Retten til at bruge.

Jeg vil bare forsvare mig. Finder Du det ikke rimeligt, at for den, som *troer* (ikke antager eller formener) at have erfaret Guds Naade i sit Liv, det maa synes helt besynderligt, at en Anden vil saa at sige kræve Gud til Regnskab; først vil se til, hvordan han forvalter Verden, før han kan sætte Lid til ham og unde ham sin Kredit? At En først vil slaa op i Guds Hovedbøger, og se efter, om Alt efter hans Begreb er i Rigtighed, før han vil indlade sig paa at sætte sin Sjæl ind i denne Forretning? At han ikke tænker paa, at det er ham, som lige fra sin første Time af er i en evig voxende Gjæld til Gud, at han aldeles er i Guds Magt, at hver eneste Skilling, han har, er Guds Ejendom, at det egentlig er Gud, der holder Regnskab med ham, og at hans Regnskab med Gud er en ren Komedie? At han ikke ser, at den eneste reale Bestemmelse for Verden (ɔ: den eneste, som betegner dens Forhold til Gud) er *Fallit*?

(Uden Dato.)

Kjære Ven! Det er godt at vi kan bruge saa skarpe Ord, som det skal være, fordi vi begge to er forstandige nok til at indse, at vor Ordvexel gjælder *Mere* end vort personlige Mellemværende. Er vi enige om, at vi begge er meget smaa i Forhold til Det som vi taler om, saa kan heller ikke vore «empiriske» Personligheder føle sig krænkede ved stærke Ord. Det gjør mig ondt, at Du har læst mit Ord, at vi «rimeligvis» vil vedblive at være Venner, med et lidt mistænksomt Øje, det har aldrig været ment som en Tvivl. Det var blot kjøbenhavnsk Studentersprog.

«Bedemanden» bliver ikke «Bogholder» som i Komedien; men mener blot at se en anden være og ikke blive «Bogholder». Jeg har alt én Gang sagt Dig, at dette Billede af mig refererer sig til en Samtale, Du meddelte mig, og ikke til Din «Kræven andre Mennesker til Regnskab for Deres falske Gudsforestillinger». Det er her Dig, der er ganske ulogisk. Hvis jeg ikke havde havt den Evne at sætte mig paa dit Synspunkt (experimentalt naturligvis), men havde forstaaet Dig saaledes, som om Du anerkjendte det Princip at se «din Guds» Regnskab efter og Du alligevel betragtede «din Gud» paa samme Maade som jeg betragter min, saa havde jeg bedet Dig gaa ud af min Stue, da jeg nødig taler med gale Mennesker. Jeg har aldrig ventet og heller aldrig hørt en saadan Gudsbespottelse af din Mund. Men Sagen

er den, hvad Du ogsaa kommer til ligefrem at røbe, at Du ikke taler om en *Gud*, men om en Gudsforestilling. Vi dyrker aldeles ikke forskjellige Guder; jeg troer paa Gud; og Du tænker over Gudsforestillingerne (hvorved jeg slet ikke vil benægte og aldrig har tænkt mig at benægte din subjektive Fromhed. Din Anerkjendelse af den har for mig endogsaa overordentligt Værd, skjønt jeg ikke kan danne mig nogen klar Forestilling om, hvorpaa den egentlig kan gaa ud). Men hvis Du vil behage et Øjeblik at sætte Dig (experimentalt) paa *mit* Standpunkt, saa troer jeg, Du vil anerkjende, at jeg maa betragte «min Gud» som den, der ogsaa er din Gud, og komme til den Slutning, at det er Skade for Dig, at Du ikke selv kan se det. Det kommer derfor ganske korrekt til at se ud for mig som en Fejltagelsernes Komedie og ikke som en Oprørets Tragedie. Jeg indrømmer for Resten, at Lignelsen med Bogholderen ikke passer totalt paa Dig, fordi Du — saa vidt jeg mærker — ikke gjør det til din Bestræbelse saa meget at «se Gud efter» i Historien eller Naturen, som snarere at forstaa *Gudsforestillingerne* i deres indbyrdes Sammenhæng og Begrænsning. Din Parenthes: at Gud under Forudsætning af Verdens Fallit, vilde have meget ringe Ære af Verden, tager jeg til Indtægt, fordi den klart og tydeligt fornægter Menneskets Frihed (i Parenthes, naturligvis). Jeg indrømmer, at jeg maaske ikke anvender de filosofiske Udtryk korrekt, fordi jeg mangler Studium; men mig forekommer det, at det

er det pantheistiske Blod, der er i Dig, som er kommet i Oprør imod mig, og at Du hele Tiden vil slaa mig med Pantheisme. Du tager ganske fejl, naar Du troer, jeg ikke er mig bevidst, at jeg er Fritænker; jeg troer endogsaa, at jeg er mig det klarere bevidst end Du, fordi jeg er mig det bevidst gjennem en skarpere Modsætning. Det er ikke saaledes at løbe til at blive af med sine gamle Dumheder. Du skal ellers have Tak for den imponerende Mine, hvormed Du fortæller mig, at min Kristendom er en ren Illusion; Skade kun, at jeg mangler den tilstrækkelige Respekt for din Sagkundskab, ikke til *mig*, men til *Kristendommen*. For Resten kjender Du mig da kun meget begrænset fra den Side, da min Religion dog ikke fuldender sig i engang imellem at tale *om* Religionen. Naar Du siger, at vi taler samme Sprog, saa forstaar jeg meget godt det Rigtige og Træffende deri fra en vis Side; men dog maa jeg rigtignok bemærke, at vi ikke kan komme til at tale om religiøse Materier, før jeg strax har en Fornemmelse af, at vi egentlig slet ikke forstaar hinanden. For Dig er dit Tankeliv Alt; for mig har mit Tankeliv kun meget liden Værd. Hvis Heibergs Ord holder Stik: «Hvo ej med Ord kan sige sin Tanke, kommer ej i Himmerige», saa varer det vistnok meget længe — hvad jo ogsaa af andre Grunde er sandsynligt — inden jeg kommer derind. Min Tro er kort sagt, at der her paa Jorden kan begynde et Liv, som er aldeles incommensurabelt med Jorden, med Menneskeben og

Menneskebuxer, med Tanker, Ord og Sprog, eller som i alt Fald kan underlægge det Altsammen en saa splinterny Betydning, at det skal vare længe og koste en Del inden man faar det Gamle indrettet til Brug for det Nye. Men denne Udtalelse fra mig er maaske for Dig lige saa god som et Brækmiddel.

Din Sætning: «Alt er fornødent» er djærv og kjæk og forsaavidt rigtig. Men den modsiger blot ikke Christi Ord: «Et er fornødent». Alt er fornødent; thi Alt er begrundet. Men Formaalet er Et. Hvis Alt var Formaal, var Intet Formaal. Hvis Noget ikke var begrundet, var Intet begrundet.

«Bedemanden» skal være Dig skjænket for Venskabs Skyld, og for alt det uvurderlig Meget, jeg skylder Dig. Jeg har selv forskyldt Ordet, fordi jeg gav Dig et halvfærdigt og sletskrevet Brev. Desuden ligger det ikke til Dig at blive altfor kry af din fornemme Fritænker-Slobrok. Din Ven

Jul. Lange.

Aaret 1865 bragte Lange en tung Sorg, Bekymring for hans Forlovedes Helbredstilstand. — Han havde overtaget en Rolle i en lille Revue-Farce, jeg til en Privatopførelse havde skrevet, og spilte den paa Prøverne med hele sit Lune, men paa den Dag, da Farcen skulde opføres (27. Januar 1866), modtog jeg fra ham følgende Billet, skrevet under Indtrykket af et Sygdomstilfælde, der havde ramt Den, hvem kan skjænkede alle sine bedste Tanker.

O kjære Ven! Vær ikke vred paa mig — jeg vilde gjerne forestille Kejseren af China, om det skulde være — men det er mig aldeles umuligt at spille i Aften. Du véd, at jeg ikke er hensynsløs eller uforskammet imod Folk, især ikke paa deres Sølvbryllupsdag; men jeg kan ikke komme — det var værst for Komedien. Er Du mig en god Ven, saa er Du ikke vred og saa dækker Du mig med Kjærlighedens Kaabe — jeg kan trænge dertil. Sig at jeg har en dundrende Hovedpine.

Om hans lykkelige Stemning, da en betydelig Bedring var indtraadt, taler et Brev af 25. Juli 1866:

Kjære Ven! Jeg havde egentlig besluttet at rejse imorgen herfra til Kjøbenhavn; og naar jeg derfor her sætter mig til at skrive til Dig, saa ser det for mig selv ud som et Symptom paa, at min Beslutning muligvis kunde blive til Intet. Det bliver dog ikke her Beslutningens medfødte Ungdomsrødme, som kommer til at dø i det gustne, syge Overlæg; det er tvertimod Beslutningen, som selv er et blegt, kjøbenhavnsk, kunsthistorisk Barn af det gustne, syge Overlæg, som omkommer for den medfødte Ungdomsrødme af andre Sjælebevægelser. Men jeg bliver vist lyrisk-uklar, mystisk-overspændt.

Tak for dit lille Brev, min kjære Ven! som glædede mig meget. Jeg ønsker Dig til Lykke med at være kommet hjem uden Cholera, og jeg er skadefro

nok til at sige: uden Vasaordenens Ridderkors*). Herregud! Græd nu ikke for det, det kan jo komme en anden Gang. Jeg nærer det Haab, at jeg endnu skal have megen Glæde af Dig her i Livet, selv om det én Gang slaar Klik. Man maa ikke strax tabe Modet. Jeg glæder mig i Sandhed meget til at tale med Dig og faa gavnlige Anvisninger af Dig for mit forestaaende Besøg i Stockholm. Louise gaar rigtignok og siger, at jeg faar slet ikke Lov at rejse, saalænge som der er Cholera deroppe, og siger, at hun endda ikke skulde være bange, hvis Du eller Richardt var deroppe — ret som om I var særdeles præserverende imod Cholera — men jeg antager rigtignok, at jeg rejser alligevel. . . . . .

Nedenstaaende Brev modtog jeg i Slutningen af November i Paris:

Kjæreste Georg! Efter at Du er kommet vel over den græsselige Orkan, som Du rejste ud i, og som sandelig nok kunde indjage dine Venner nogen Skræk for, at Du skulde begynde din Rejse med at gaa *ad undas*, og efter at jeg af din Moder har hørt Noget om og af dine Beretninger fra Paris, saa tør jeg vel nok antage, at Du er for det Første paa det Tørre og egentlig ikke trænger til at mores af mig eller nogen anden Stakkel — jeg mener for Resten slet

*) Spøgen gaar ud paa, at jeg trods min grønne Ungdom i Stockholm var bleven indført i ministerielle Krese.

ikke det Ord om mig selv — herhjemme. Jeg ønsker Dig af Hjertet til Lykke med alt det Nye og Meget og Skjønne, som Du oplever hist i Centrummet, Crinolinecentrummet — som Tscherning sagde om noget ganske Andet — for den civiliserede Verden. Specielt gratulerer jeg til Fripladsen i Théâtre français.

Hvad bryder Du Dig egentlig om at vide herfra denne Provinsby, Du, som vælter Dig i centralkulturhistoriske, æsthetiske, sociale, theatralske og andre Vellyster? Er her noget Nyt? — Jo, F. Paludan-Müller er da endelig nedkommet med et tykt Bind, første Del af en Nutidsroman — efter hvad jeg selv har kigget mig til — umaadelig bredt og snaksomt skrevet. . . . Hauch har skrevet et meget gravitetisk Universitetsprogram om nogle oldnordiske Spøgelsehistorier; og Henrik Scharling har i samme Program leveret sit *Vita* med en Udsigt over sin righoldige Forfattervirksomhed, som jeg beklager, at jeg ikke har Tid til at skrive helt og holdent af til Dig; thi den er instruktiv og grinagtig, men temmelig lang. Han fordølger vel ikke, at han er et sjældent Fænomen; men for at Verden dog ikke skal fortabe sig i en stupid Forbauselse, undlader han ikke at give Læseren et Vink om de forskjellige heldige Omstændigheder, som i alt Fald tildels kan forklare et saa *noch nie dagewesenes* Resultat. — Goldschmidt kontinuerer med sin æsthetiske Opdyrkelse af de jyske Heder i «Fædrelandet». Jeg er for lang Tid siden kjed af det; jeg kan slet ikke faa Øje paa den store

Hede, men altid paa den lille Goldschmidt, som gjør sig selv stor og Heden lille. — Richardt lever som æsthetisk Jordemoder for alle de skandinaviske Lyrikere og har «umaadelig meget at bestille»; ellers er han, som Du véd, elskværdig og rar. — Dette er en kort Udsigt over den danske Literaturs Historie i sidste Halvdel af November Maaned 1866.

Du har vist af flere Aars Bekjendtskab en saa høj Forestilling om min Lyst til at snakke om mit Eget, at Du maaske formelig undrer Dig over, at jeg endnu ikke har talt et Ord om det. Men trøst Dig, min Ven! Det er ogsaa bare Affektation af mig. Du maa jo desuden vide, at der virkelig i denne Tid er en hel Del Opfordring til at tale om mit Eget, siden jeg, hvis ikke Verden forgaar, eller et eller andet Uventet hændes, hvad jeg somme Tider frygter for, holder mit Bryllup den 21de December, paa hvilken Dag det skal være Dig tilladt at drikke min Skaal — og min Kones, dog ikke paa en saa exalteret Maade, at Du ikke skulde kunne retirere Dig bagefter. Ingen Udskejelser! Hvis Du kommer i Fidtefadet med Kejserens Politi, som skal være skrapt, saa frygter jeg for, det ikke kan nytte Dig, at Du forklarer, Du drikker min Skaal . . . . . .

Nu har jeg saa travlt med tusinde Ting, at jeg næsten er lige saa rørt over at jeg opfylder Venskabets Pligter med at skrive til Dig, som Du formodentlig er over, at Du læser det, jeg skriver. Vi

er for Øjeblikket begge to «anderswo engrassirt»; dog skal det ikke være ukjært for mig at høre Noget fra Dig; tvertimod kjært; jeg vil være saa nedladende at læse det, hvis Du vil være saa nedladende at skrive det. Mine Idrætter gaar i denne Tid, som Du kan begribe, især i den praktiske Retning; dog giver jeg engang imellem Theorien et lille Hib. Jeg kunde skrive Dig en hel lille Afhandling til om hvad Kvindelighed vil sige; men jeg gjør det ikke, fordi Du, hvis Du nedlod Dig til at læse den, vilde applicere den fejl, og læse i den en Afhandling om en ung Dame af mit Bekjendtskab, som holder Bryllup den 21de December og hvem jeg for øvrigt mindst af Alt i Verden vilde skrive Afhandlinger om. Jeg vilde tvertimod tage mit Udgangspunkt fra norsk Poesi og gjennem forskjellige shakespeareske Mellemtinter føre Begrebet videre til Grækenland og gjennem Venus fra Milo endelig ankomme til den æginetiske Minerva. Tilgiv mig! Jeg troer ikke, at man kan bruge noget mildere Ord om mig end at jeg vrøvler. Apropos! Du husker da Plinthen [til Statuen af Venus fra Milo] — ja det er sandt, det skrev Du jo til din Moder. Om nogen Kant eller Sideflade af Plinthen er antik; hvis saa er, om det Stykke, hvortil den hører, har været afbrudt? Videre kan Du maaske ikke godt komme. Hvis Du, i Tilfælde af, at den (mulige) antike Kant eller Sideflade har været afbrudt, kan faa at vide, om den er paasat med en vis Vilkaarlighed eller om det afbrudte Stykke ligefrem har passet —

thi det vilde jo næsten være det Samme, som om den ikke havde været afbrudt — saa var det rart. For Resten maa Du saagu ikke plage Dig med det. Jeg faar nok Bryllup uden den Oplysning; den skal da Gud ske Lov ikke staa med i Forloverattesten. Jeg faar det nok engang at vide.

. . . . . .

Hils Kejseren, og bed ham gjøre lidt ved Preusserne, naar han faar sine Geværer i Stand. Hils Gabriel Sibbern ærbødigst. Hils Mona Lisa venligst og sig hende, det gjør mig ondt, at hun skal have mistet sin Kulør, men at jeg haaber, hun har beholdt sit Humør. Hils Venus fra Milo, og sig hende, at jeg er en af dem, som endnu ikke er komne paa det Rene med hende (dertil hører alle Mennesker). Hun kan i alt Fald ikke give Dig en paa Øret for uærbødig Tiltale. Hils Rafael tusind Millioner Gange. Forsøm endelig ikke at gjøre et Besøg i Louvres Haandtegninger; de er vist meget let tilgjængelige — ja Du har maaske allerede vaaren der. Hils Horace Vernet fra mig med militærisk Aplomb, og Delaroche temmelig koldt, men uendelig høfligt; naar Du ser Hemicyclen, saa sig ham fra mig, at Kunsthistorie kan være god, men at Kunst er dog bedre. Naar Du ser Paul Mantz, som kalder Thorvaldsen banal, saa sig ham, at det kan han selv være. Sig til den franske Kunst fra mig af: Madame! De er en smuk Kone men lidt over Deres bedste Aar. Hvis man vilde føle Dem paa Tænderne, vilde man vist finde,

at nogle af dem var forlorne. Hvis man vilde rykke Dem i Deres Haar, vilde man maaske beholde Parykken i Haanden. Hvis man vilde sætte en vaad Finger paa Deres Kind, vilde den muligvis efterlade et Mærke. Men man gjør det ikke, fordi De, som sagt, er en smuk Kone, der bærer Deres Forlorenheder med *grâce.*

Tag nu ikke dette Vrøvl ilde op. Hav det umaadelig godt og pas paa at sove om Natten. As Dig ikke altfor træt. Piano! Piano!

Kjære Herre! Jeg takker saa meget for dit rigtignok temmelig mikroskopiske Brev, som smagte betydelig efter Mere. Jeg tilstaar, at jeg rimeligvis ikke vilde have skrevet disse Linjer til Dig inden den store Dag, hvis jeg ikke *par hasard* var kommet op til Vilh. Thomsen, som befandtes at sidde midt i Brevskriveri til Dig, hvilket gav mig Lyst til at snakke lidt med Dig .... Du gjør i det Hele taget Lykke i Kjøbenhavn, og Du har i en heldig Stund udgivet din Pièce mod R. Nielsen. Derom kunde jeg fortælle Dig Mere, hvis det var Noget at byde en Mand, som lever i Paris, at han gjør Lykke i Kjøbenhavn. Der er idag udkommet en Pièce af R. Schmidt imod Dig, hvilket jeg antager ikke er din mindste Lykke. Ellers intet mærkeligt Nyt endnu. Vi skriver jo idag først den 12te December.

Vend snart Næsen hjem og besøg mig og min Hustru Blaagaardsgade 49. Pas paa at komme hjem

i betimelig Tid, hvis Du bryder Dig om at træffe os, da det ellers kunde hænde, at vi var afsted *über alle Berge*. Men det hviler endnu i Gudernes Knæ og er knap endnu en Diskussionsgjenstand.

Blaagaardsgade Nr. 49. Den 26de December 1866.

Kjæreste Ven! Hjertelig Tak for din Lykønskningsskrivelse og din Gave. Der er Ingen, som véd bedre end Du, hvor megen Lykke det er for mig, som jeg nu har opnaaet. Jeg har gaaet hele det forrige Aar og været kjedelig og tvær imod Dig og sat mit Lys under en Skjæppe; men herefter skal jeg sætte det paa en af de Stager, som Du har givet os. For Øjeblikket staar samme Stager hver paa sin Side af et kolossalt — og kolossalt dejligt — Minervahoved paa vort Bogskab. Venus fra Milo har vi paa Kakkelovnen og Juno i Fotografi paa Væggen, saa Du ser, at for dem, som tror paa Auspicier, er der taget Hensyn til højere Magter.

Jeg glæder mig saare til det Øjeblik, da jeg skal lukke min Dør op for Dig og føre Dig ind i denne fortryllende lille Æske .... vi fører et lidt robinsonagtigt Liv her endnu og har endnu ikke faaet nogen Pige, men ved din Moders Hjælp en meget fortræffelig Kone .... Der bliver meget at fortælle, naar vi ses. Maa jeg saa bede Dig om det lovede *lange* Brev. Det maa virkelig komme lidt snart. Farvel, kjære Georg! skaan Dig lidt selv i Paris; det maa vist være en anstrengende By.

XII

I Aaret 1867 tiltraadte Julius Lange sin vistnok langvarigste Rejse. Af de første Breve fra denne drejer saa Meget sig om Modtagerens personlige Forhold, at kun enkelte smaa Brudstykker egner sig til Meddelelse.

London, 4 Bernard Street, Russell Square, W. C.

Kjære Ven! Jeg har den Bøn og Begjæring til Dig, at Du vil huske Dig om efter Alt, hvad Du véd der er skrevet om *Axel og Valborg* og skrive Henvisninger dertil op paa et Stykke Papir, Du sender mig. Jeg har nemlig bragt et Brev fra Fr. Paludan-Müller til Mr. Humphrey Freeland, Oversætteren af *Ungdomskilden*, og samme Mr. F., som er en fin Mand og forhenværende Medlem af Parlamentet, har paa en fin Maade overgydt os med en saa mangfoldig Artighed, at jeg meget ønskede at kunne gjøre ham en lille Smule Gjengjæld. Han har i Sinde — eller er i Færd med — at oversætte «Axel og Valborg», hvilket ellers i mine Tanker er en sær Ide. Vær snild og tjen mig deri, gode Ven; jeg er vis paa, at Du, *sedente podice,* kan skrive en Mængde op . . . .

. . . . . .

Jeg skulde fortælle Dig noget om vort Leben herovre; men jeg tror ikke, at jeg gider. Skulde det være om Kunst, hvoraf jeg jo rigtignok den ene Dag efter den anden lærer meget, og paa en anderledes

Maade end i Kjøbenhavn, saa vilde min Pen give sig til at gaa Afhandlingsvejen, hvilket er usømmeligt i et Brev. Jeg lærte meget af Kölnerkirkerne, og endnu mere af Antwerpensamlingerne, hvor jeg bed mig godt fast i Rubens. Jeg skrev, i Dagene efter at jeg havde været der, en hel Del op om Rubens, som sikkert er — ogsaa hvor man som i London ser ham i det største Selskab — den mest forbausende begavede af alle Malere, skjønt ganske vist ikke den største. Men der er Ingen, der som han har *det første Indtryk* i sin Magt; han overrasker, han slaar, han blænder, han griber, han fortryller; der er Intet i Verden, som han ikke kan.

Da jeg saa Rafaels Carton'er *in originali* havde jeg en næsten ærgerlig Følelse af, at jeg kjendte dem altfor nøje i Forvejen; dog er det naturligvis altid godt at se dem i fuld Størrelse og med Farve. Men deres dybe Visdom og store Dejlighed har jeg én Gang for alle lært at kjende af Fotografierne. Nationalgalleriet søger jeg, da det ikke er saa umaadelig omfattende, at lære udenad med det Samme. Det er uhyre instruktivt i kunstnerisk Henseende, fordi det er noget *doktrinært* samlet. Det er ikke som Antwerpener Galleriet sanket sammen af Landets egen Afgrøde, fyldigt, men ensidigt; det er samlet med Kuglers *Geschichte der Malerei* i Haanden. (Bogstavelig talt tror jeg) Men det er jo alligevel meget bedre og fyldigere end hin fortræffelige Bog. De har lidt af Alt, men deriblandt yderst fortræffelige Ting; ja man kan egentlig

slet ikke springe et eneste Billede over; man bliver saa fortræffelig kunsthistorisk afstivet i det Galleri. Antikerne er naturligvis *instar omnium;* og her er i Sandhed en mageløs Lejlighed til at studere den antike Kunst. Det Bedste findes her i Original og alt det Næstbedste i Afstøbning; deriblandt den drukne sovende Satyr fra München, et Værk, der som faa andre har slaaet mig paa Snuden. Man skulde tro, at en eller anden antik Rubens havde gjort det; men det er bedre end Rubens. Pantheons-Tingene bør jeg ikke tale om for ikke helt at skrive Afhandlinger.

Byen London er somme Tider lidt trættende og sløvende .... Det er et fælt Syn at se den i Afstand; f. Ex. forleden Dag, da vi kom hjem fra Krystalpaladset; den laa som i en hel Kappe af graat Mulm; medens den dejlige Foraarssol skinnede over Landet udenfor. Men man faar en umaadelig Respekt for den By; den er saa gammel og saa kultiveret; den har paa alle Kanter saadanne mægtige Traditioner, som rundt omkring lyser En imøde . . . .

Zürich 14de Juni 1867.

. . . . . .

Er det umuligt at træffe Dig i Paris? Jeg er jo fuldkommen blottet for Forestilling om dine Planer i den Henseende; men jeg vilde forbandet nødigt, at vi skulde gaa fejl af hinanden, hvis vi paa samme Tid var der. Hvis Du kommer der og vil træffe mig og vi ikke i Forvejen har kunnet aftale noget *Ren-*

contre, saa er der i hvert Fald en overvejende Sandsynlighed for at finde mig i Louvre hver Dag, naar der er aabent, helst i de tidligere Timer — det skulde da være, at jeg var i Luxembourg. Udstillingen bryder jeg mig mindre om, skjønt jeg naturligvis ikke skal undlade at besøge den . . . .

Vi lever begge meget godt her og har tilbragt næsten 14 Dage paa en meget forfriskende Maade.... med at ture omkring i større og mindre Afstande og bestige et Par Bjergtoppe. Hvis Du ikke véd, hvad Du skal gjøre med Dig selv og er i slet Lune, saa se at komme herned og indlogér Dig paa en Alpetop, og sid der og blæs ad Verden. Dertil er de udmærket skikkede. Jeg elsker i alt Fald Bjergtoppe overordentlig højt, siden jeg har været oppe paa dem; det er saa behageligt at se Jordens Skyer ligge under sig i Fugleperspektiv. Her er saa ypperligt at være, at jeg læser Pausanias her som om det var en Roman af Walter Scott — før har jeg kun kunnet døje smaa Stykker af ham ad Gangen . . . . . .

. . . . . .

Paris. Hotel de Londres 29de Juni 1867.

Kjæreste Ven! Først igaar fik jeg dit Brev inden i et, som Louise sendte mig fra Zürich, og jeg glæder mig umaadelig over, at Du virkelig omgaas med den Plan at komme til Paris — naturligvis medens jeg er der; dog *Plan* kan det vel endnu ikke siges at være hos Dig, men et Ønske, en Længsel i

alt Fald, som den, den unge Kriger i sine natlige Drømme føler efter Sejre og Valplads. Spring over Barrieren, tag en rask Beslutning, stik af — læs den unge Lancelots Monolog i *Kjøbmanden af Venedig*, lær den udenad og kom saa . . . . . Hvis jeg kan tjene Dig her med at udrette Nogetsomhelst for Dig, skal det naturligvis være mig glædeligt, men jeg beder Dig ikke at overvurdere mine Capaciteter i en fransk Samtale, i hvilken det kom an paa at sige noget med Finhed og Diskretion og være nogenlunde Herre over Situationen — det vilde være en Kommission, som Du ikke skal overdrage mig, i alt Fald endnu. Jeg har heller ingen Visitklæder med mig, men er kun kommet til Paris med en lille Sæk. Tøjet staar i Zürich . . . .

Jeg har ikke endnu været paa Café de la Régence og kommer der maaske heller ikke. Jeg troer, jeg lever friere og nyttigere her uden at give mig for meget af med Landsmænd; har man først én Gang stukket Haanden i Vespereden — *sans comparaison* — saa er det maaske vanskeligt at faa den ud igjen. . . . . Den eneste Danske, jeg hidtil har truffet, er Hr. A. Rosenkilde, hvis brægende Stemme forleden Dag anslog min Trommehinde i *Salon carré* i Louvre. Han var der i Selskab med Andre, formodentlig Danske; men jeg aabenbarede mig ikke. Correggio morede mig mere.

Det gjør mig ondt at maatte tilstaa, at jeg virkelig finder meget mere Behag i Paris end i London; som

Byer betragtede. Jeg tilstaar ogsaa, at jeg ikke har havt nogen Forestilling om Louvres uendelige Rigdom, som jeg for Øjeblikket sidder til Halsen i og som jeg tænker jeg vil hellige en Maaned i det Mindste. Det er blot min Sorg, at jeg ikke kan komme der mere end 4 Timer om Dagen; det vilde have Betydning for mig, om jeg kunde komme der 2 Timer mere. Jeg tænker virkelig paa at sende et taarevædet Brev til *le surintendant des beaux-arts* og klage min Nød til ham. Gud véd, om vort Gesandtskab kunde hjælpe mig. Men 4 Timer er dog altid Noget, naar man bruger dem godt. Antikerne er naturligvis langtfra saa betydningsfulde som de i British Museum; dog har jeg her gjort nogle meget vigtige Bekjendtskaber baade med Afstøbninger og Originaler. Men Malerisamlingen!!!! Paul Veronese, hvor svage Forestillinger har jeg ikke havt om ham fra Italien og fra London, hvor jeg ikke engang rigtig kunde lide hans Farve. Disse brede Masser af Tizianer, det er Noget, som smager mig. Bare man kunde tage den *Salon carré* med sig til Kjøbenhavn. Og saa alle de andre Samlinger i Louvre! Ja jeg har endnu egentlig ikke set andet end Louvre; naar jeg kommer til Luxembourg, Versailles og Udstillingen, saa tænker jeg, at jeg revner med et Knald.

Forleden Aften kom jeg forbi Odéon og gik derind og saa *le testament de César Girodet*, som forekom mig at være et godt Stykke og at blive godt spillet paa Elskeren nær. Jeg morede mig, skjønt jeg egentlig

kun meget sporadisk kunde følge Dialogen; jeg kunde dog hele Tiden ane Pointen. Jeg har kjøbt Victor Hugos *Hernani* og læst Halvdelen af den — jeg vil se den paa Français, men først kjende den godt i Forvejen. Det, jeg har læst, smager mig virkelig aldeles ikke . . . .

10de Juli.

Tænk Dig, Luxembourg og Versailles har jeg endnu slet ikke set. Resten af min Tid tror jeg, at jeg udelukkende vil bruge til fransk Kunst, som efter det, jeg — løselig — har set af den i Louvre og tildels paa Udstillingen, begynder at interessere mig overmaade. Géricaults *Radeau de la Méduse* — som jeg næsten kun har set i Forbigaaende; thi hidtil er min Vej i Louvre, naar jeg ikke har været hos Antikerne eller Michelangelo, altid gaaet lige ind til de gamle Malere — det er dog et kolossalt Billede, navnlig i aandelig Forstand. Proudhon interesserer mig ogsaa meget.

Paa Théâtre français har jeg set *Hernani*. Jeg véd ikke, om Du kjender M. Delaunay, som spilte Titelrollen. Stykket og hans Spil, som var dets forskrækkelig tro Fortolker, var mig inderlig modbydeligt; jeg kunde til Slutning uden Samvittighedsnag have spyttet ham i Ansigtet. Bressant spilte Carl V — glimrende i mine Tanker, skjønt hist og her lidt prosaisk, synes mig. — . . . .

Der laa i Julius Langes Natur den fineste Hensyntagen, en Delikatesse, en Sky for at saare, som var ganske ualmindelig, forenet som den var med et Hang til at opmuntre den anden Part ved at give ham et lysere og lettere eller dog forstandigere Syn paa Vanskeligheder, hvori han var stedt. Han stillede sin bredere Naturs sunde Magelighed mod Lidenskabeligheden, der tog Alting kolerisk eller tragisk, og forsøgte at vejlede ved sit klare Syn, der ikke var den Erfarnes eller Verdenskloges, men den aandelig Udvikledes og Overlegnes rolige Betragtning af forviklede Forhold. I Breve fra Paris, som ikke egner sig til Gjengivelse, træder disse Egenskaber frem; han anslog overfor den yngre Ven «en gammel Onkels» velvillige Tone og saa i personlige Spørgsmaal skarpere end han. Til Gjengjæld havde han vanskeligt ved at se fordomsfrit og uhildet paa moderne Udslag af den fransk-nationale Kunst. Han manglede al Sans for Hugo's Lyrik og følte en ægte germansk Uvilje mod saa god en Skuespilkunst som Delaunay's.

Zum Rössle. Appenzell d. 8de Sept. 1867.

Kjære Ven! At jeg ikke har hørt et levende Ord fra Dig siden dine Breve til Paris, véd Du, og Du kan maaske slutte Dig til, at jeg heller ikke har hørt et eneste Ord *om* Dig siden den Tid. Jeg kan naturligvis ikke beklage mig herover, siden jeg ikke engang har skrevet min Adresse til Dig; men jeg begynder rigtignok at længes meget efter at høre din

Røst igjen. Vi har sejlet os en Smule paa Grund her i denne Afkrog af Verden. Jeg kom fra Paris til Zürich omtrent ved den første August, blev der et Par Dage og tog derpaa .... lidt omkring i det høje Schweiz i Berneroberland. Jeg fortryder ikke denne Tur, den var rig paa mange skjønne Syner; vi nød denne Naturdejlighed i fulde Skaaler. Efter en otte Dages Omflakken og Stigen op og ned ad Bjerge.... kom vi til Canton Appenzell, hvor vi indlogerede os i denne meget behagelige og ret billige Kro. Vi søgte hertil for at føre et landligt, stille og ikke for dyrt Liv indtil Vejret og Choleraen vilde tillade os at gaa til Italien. Jeg gav mig saa meget at bestille som muligt med en Afhandling om nogle af de franske Kunstnere paa Verdensudstillingen, hvoraf jeg allerede har sendt et Parti ind til Steenstrup, og venter nu paa hans Svar . . . . . .

. . . . . .

I Grunden véd jeg ikke til *hvem* jeg skriver dette Brev; jeg véd ikke saa nøje, hvad Indholdet af G. B. for Øjeblikket er. Det er ikke muligt, at Du skulde befinde Dig paa samme Punkt i aandelig Henseende, som da Du sidst skrev til mig, men hvor Du er henne, har jeg ingen Anelse om. I aandelig Henseende, siger jeg — jeg véd jo ikke engang, hvor Du i legemlig Henseende er henne, og antager det aldeles ikke for givet, at Du nu er i Kjøbenhavn; men der findes vel da i alt Fald dem, som véd det. Du maa ikke i disse Linier læse nogen Fritten ....

der kommer jo Tider, da man har mere Lyst til at meddele sig, og Tider, da man har mindre Lyst dertil, og derefter maa Ens Venner rette sig. Men jeg nægter ikke, at jeg vilde ønske, jeg her traf Dig i et meddelsomt Øjeblik.

Canton Appenzell er et meget elskværdigt Land, yderst grønt og idyllisk. Det er tillige det mest umiddelbart demokratiske Land, som er i Verden. Statsforfatningen er omtrent som den atheniensiske paa Aristofanes's Tid; dog har Appenzell ikke hidtil udviklet et saa betydeligt aandeligt Liv som Athen. Jeg har her . . . . . gjort Bekjendtskab med en Doktor, som er en meget elskværdig Mand; han har foræret mig hele Appenzells skrevne Lovgivning, hvilken tilsammentaget godt kunde være trykt paa 2 Ark, ja paa mindre. Her findes derfor heller ingen Jurister. Lykkelige Land!

Zum Rössle, Appenzell d. 24. Sept. 1867.

Kjære Ven! Tak for dit sidste Brev . . . . . som jeg dog ikke er Dig saa særdeles taknemmelig for, siden det var saa kortfattet . . . . Du maa huske paa, at jeg véd ikke mere om hvad der foregaar i Danmark, end det, som staar i *Der schwäbische Mercur*, hvilket kun er det allernødtørftigste, saasom at Dronningen er rejst til Rumpenheim . . . . . .

Jeg har den største Fornøjelse og Interesse af at vide hvad der foregaar i den Rasmus-Nielsenske Strid f. Ex., som jo endnu ikke er udaandet. Hvad gjør

Hr. Rudolf Schmidt? Hvad gjør Hr. Henrik Scharling? Imod hvem farer disse tapre Bulbidere nu løs? Thi det er dog ikke muligt, at de forholder sig roligt et halvt Aar igjennem. Hvad siger Clemens Petersen? Hvor lider Philip Weilbach?

Hvor er I henne, store og smaa,
I Danmarks stolte Svaner?

Jeg længes virkelig meget efter at høre, hvilke Søslag I opfører i den kjøbenhavnske Vandballe.

Jeg kan ikke til Gjengjæld fortælle Dig noget om hvad der foregaar i Appenzell, som baade i den ene og den anden Henseende er et altfor grønt Land til at der skulde opstaa filosofiske Stridigheder deri. Det umiddelbare Demokrati synes ikke at være i Stand til at vække Aanderne; her trykkes ikke andre Bøger end katholske Bønnebøger og Drømmebøger. Jeg er her paa saa mager Kost i aandelig Henseende, at jeg forat finde paa en Udvej har maattet bekvemme mig til at lave Bøgerne selv. Saaledes sender jeg Dig hermed et Produkt af min Indbildningskraft, som jeg har sammenflikket her . . . . . Bedøm det mildt, strenge Dommer! og hvis Du finder det Umagen værd, saa giv Delbanco det; det er dog ærligt sine 5 Rd. værd. Hvis Du med det Samme kunde lunke ud af samme Redaktør — altsammen naturligvis ved Lejlighed, ingen Hast — hvad der er blevet af Artiklen Nr. 2 om Roeskilde-Kapellet, saa gjør det. Har Marstrand stukket den i Kakkelovnen? er den trykt, eller hvor er den?

Hvis Du finder Historien værdig til at gaa over i Trykkersværtens Evighed, saa forsyn den med et Mærke (—s f. Ex.); hvis ikke saa stik den i din Skuffe.

Før jeg fik dit Brev, altsaa før jeg vidste, om Du overhovedet var i Byen, skrev jeg til Gjedde med Anmodning om at udrette nogle literære Kommissioner for mig . . . . . Hvis Du gider have lidt Ulejlighed med Sligt, og hvis han ikke gider det, saa sig til ham, naar Du engang møder ham i Omegnen af Rundetaarn, at Du vil dele Ulejligheden med ham. . . . . Naar man lever som jeg har gjort i de sidste sex Uger her, er man nødt til at gjøre sine Venner Ulejlighed uden at kunne gjøre dem Gjengjæld. Du skal have Tak for din Godhed mod S. Jeg kunde have sagt Dig i Forvejen, hvordan det vilde gaa, og jeg haaber, at Du næst venlige Hilsener fra mig giver ham en voldsom Mængde paa Hovedet fra os begge, hvis han nogensinde viser sig paa din Horizont mere . . . . . Jeg har virkelig megen Respekt for den sejge Æresfølelse og Renhed, der er i ham, men han har desværre for ringe naturlig Drift til det, han giver sig af med, til at det rigtigt kan gaa under saa forknytte Forhold som dem, hvorunder han lever . . . . . .

Florens. Via della Scala 43, primo piano. $^{26}/_{11}$ 67.

Kjære Ven! Tak for den Ulejlighed, Du har havt med forskjellige af mine Aandsprodukter, samt for dit

sidste Brev med sammes lakoniske Stil. Hvad angaar den lille Historie, som Delbanco har givet tilbage med Hilsen, «at han vilde nok tage den, naar han fik Forklaringen», saa er det til at grine sin Mave itu over, da jeg, som er Historiens Forfatter, min Sjæl ingen anden Forklaring kan give af den end Historien selv. Hvis jeg ikke her havde andre Ting at tænke paa, saa kunde det more mig uendeligt at opspinde en lang Forklaring til at binde Delbanco paa Ærmet; men slige Løjer har et kunsthistorisk Menneske ikke Tid til at sætte i Værk i Florens. Dog *quel bruit pour une* Æggekage! Lad bare Historien ligge; den trænger saamæn ikke til at trykkes. Jeg har nu for et Par Dage siden afsendt Korrekturen til min Afhandling om Pariser-Udstillingen til Steenstrup og har saaledes den Sten fra Halsen. Tak for din gode Mening om samme Stykke Arbejde; ved at gjennemlæse det atter, var jeg selv temmelig misfornøjet med det. Det var dog ikke andet end en Skovl af Bemærkninger. Jeg kunde vel ikke være forpligtet til at præstere Mere om den franske Kunst, som jeg i Grunden kjender saa overfladisk — og som jeg her i Florens ser fornemt ned paa —; men naar jeg ikke kunde give Mere, skulde jeg maaske have tiet stille, da jeg dog mangler Evnen til at skrive à la Robert Watt eller Erik Bøgh. Men lad nu den Fugl flyve!

Jeg har skrevet et Brev til Dig her, som endnu ligger uafsendt i min Tegnebog, men som det maaske

er lige saa godt at jeg brænder. At jeg saaledes skriver to Breve istedenfor et, maa Du ikke tro kommer af nogen særdeles Lyst til at skrive til Dig efter dit sidste Brev; jeg har vel altid Lyst til at snakke med G. B.; men Slutningen af dit Brev har sat mig i en følelig Forlegenhed. Du skriver deri, at jeg om en vis Ting slet Intet maa sige, *hverken* det Ene *eller* det Andet. Den Bemærkning opmuntrer unægtelig ikke til videre Forhandling; men den gjør mig det dog næsten nødvendigt i al Beskedenhed at bemærke, at hvad *jeg* vil sige til *Dig*, maa Du lade *mig* om. Jeg forbeholder mig den fuldkomneste Talefrihed, endog til at «prædike Moral» — hvis jeg anser det for gavnligt og hensigtstjenligt — om *Du* vil høre paa mig, bliver naturligvis din Sag. Men et Vennebryst er dog ikke en Kule, hvori man kan kaste hvilketsomhelst og saa lukke til . . . . . .

. . . . . .

Jeg bærer paa den Dualisme at være din fuldstændigste Modstander og din Ven . . . . . .

Hvad vil Du med din hede og tørstige Natur? Tilfredsstillelse, tænker jeg. Men at leve i den rene Logik, at have Ret logisk-polemisk ligeoverfor Andre — hvis Du har det — er dog vel en noget tør Tilfredsstillelse i Længden. Og at styrte Dig ind i Lidenskaber, er dog formodentlig intet Andet end at hidse Tørsten. Naar hverken det Ene eller det Andet af disse to Ting er Livet, saa er det vel endnu mindre Livet at leve i en Oscillation mellem begge. — Dog

Fanden i Vold med Beviser! Uden at vi bliver som Børn igjen, kommer vi ingenlunde ind i Himmeriges Rige. Men Du vil vel have Dig meget frabedt at blive som et Barn igjen, og er vel altfor fornem til at bryde Dig om Himmeriges Rige.

Florens 8. Dec. 1867.

. . . . . .

Jeg havde tænkt paa, blandt Andet at skrive Noget til Dig om Florens, men nu er det blevet silde. Her er en ganske ubegribelig Rigdom, især af Malerkunst, saa jeg af en overstrømmende Masse af Opgaver næsten er bleven doven. Dog er jeg kommet virkelig ind i meget her, som jeg før var udenfor eller kun kjendte paa anden Haand. Men jeg er egentlig bleven for stringent, hvilket noget hindrer mig i en let Tilegnelse af Meget, hvad dog er ganske nødvendigt, naar man ikke kan leve hele sit Liv i Florens . . . . . .

Hvad skal man gjøre med en Stue i Palazzo Pitti, hvor der hænger 5 Billeder af Rafael (hvoraf i alt Fald de 4 er ægte og fortræffelige, og det femte, som kan vække grundede Tvivl, *eo ipso* ogsaa kræver Studium), desuden Perugino's bedste Billede, meget fremragende Billeder af Andrea del Sarto, Fra Bartolomeo, Sebastian del Piombo, Giorgione osv.? Man skal naturligvis se paa Billederne, svarer Du — men inde i den næste og næste og næste osv. osv. Stue i en Evindelighed og i Uffizii's mangfoldige Sale er det

akkurat lige saa galt fat. Og saa Kirkerne med deres Hærskarer af Malerier! Det er mig en ren Umulighed, det kjeder mig til Døde, at gaa med en Rejsebog omkring og se lidt paa det Altsammen; jeg bider mig fast i en halv Snes Centrummer og tager saa det andet som Krese uden om. Vil det med, saa hænge det paa. Nu er det ellers paa Tide, at jeg kommer til Antikerne her; ellers kommer de rent i den sorte Gryde.

Hils dine Forældre og Brødre meget. Ønsk Ernst Held med hans Ønskers Opfyldelse og bed ham om at tænke paa mig, naar han bliver Direktør for Londons Bank, hvilket engang var hans Ærgjerrighed. Det er nok dèr, at de tager Sovereignerne op med Ildskuffer. Din Ven.

I Rom blev Langes Ophold forstyrret og formørket ved en alvorlig Tyfusfeber, der fjorten Dage efter Ankomsten angreb hans Hustru. Nogle Uger gik hen i den største Bekymring, og da denne ved hendes Bedring begyndte at vige, traadte Bekymringer for Fremtiden i Stedet. Hans Breve indeholdt i nogen Tid mest Anmodninger om Vink eller Bistand med Hensyn til Ansøgninger om mulig Rejseunderstøttelse, om hvad der i hans Navn helst burde siges til Professorerne Ussing og Høyen, osv. I Slutningen af et saadant Brev fra 20. Febr. 1868 hedder det:

Jeg har en udtrykkelig Hilsen til Dig fra Henrik Ibsen, med hvem jeg har havt nogle Samtaler og

hvem jeg personlig meget godt kan lide. Han taler med særdeles megen Agtelse om din Afhandling om ham i Dansk Maanedsskrift og har lovet mig at laane mig den; jeg glæder mig til at læse den. Han har allerede for længere Tid siden laant mig *Peer Gynt;* jeg har den endnu liggende paa mit Bord og er lidt genert for at aflevere ham den; jeg troer ikke, at jeg paa en mulig Forespørgsel kunde overtale mig til at lyve for ham og tale med Kjærlighed, knap engang med Agtelse, om denne Bog. Jeg er forud vis paa, at jeg vil sætte meget mere Pris paa din Afhandling om Ibsen end paa hans egne Værker, hvilket endda kun er en tarvelig Kompliment.*) . . . . . .

Det er sandt, jeg har at takke Dig og adskillige andre Hædersmænd for en skriftlig Hilsen, som jeg modtog fra Eder af Walter Runeberg den første Dag, da jeg kom til Rom. Den glædede mig meget; Du maa endelig hilse alle kjære Venner igjen. En Analyse af Sproget og Stilen viste paa det Klareste og mest Tilfredsstillende, at I alle havde været drukne, da den blev skrevet og underskrevet. Runeberg paastaar rigtignok, at I først blev det bagefter.

Rom. Piazza Barberini 2, d. 10. Juni 1868.

Kjære Ven! Jeg havde længe tænkt paa at skrive Dig til, ja jeg havde engang begyndt paa et Brev —

---

*) Senere blev Lange en varm og oprigtig Beundrer af Ibsens Dramer.

det er, som mine Venner bekjendt, et af de skjønneste Træk i min Karakter, at jeg somme Tider begynder paa Breve, som aldrig bliver færdige — men saa kasserede jeg det, skjønt det maaske kunde være lige saa godt som de andre Breve, man faar fra mig. Saa blev jeg paany manet om mit Forehavende af de danske Aviser. Først tænkte jeg paa at trøste Dig i den Sorg, som det maa have forvoldt et følende Hjerte at blive af ingen mindre end Clemens Petersen selv (selve Clemens Petersen!!) erklæret for «en lille vingeløs Flane, som ikke har Sans for nogen Ting» osv. osv. Det er her i denne «evige» Stad noget af det Lystigste og Fornøjeligste at se i de danske Blades Laterna magica først Bille æde Ploug, dernæst Ploug æde Bille, kjære gamle velkjendte Skuespil, som vil fortsætte sig om ikke i al Evighed, saa dog saa længe som Ploug og Bille existerer og fører deres Pen og deres Ris — til Skade for Ingen og til Gammen og Lyst for enhver gammel Kjøbenhavner. Men at se Clemens Petersen tordne og lyne i det Fjerne, at se ham vugge Mjølnir i sin Haand, at se ham rynke Brynene, hæve sin Højre, sin forfærdelige Højre, udslynge Hammeren og — slaa fejl; o det er et frygtelig-komisk Skuespil. Ellers tænker jeg at «vor Clemens» (som Fru Heiberg kalder ham) befinder sig rigtig i sit Es i denne Tid i Kjøbenhavn mellem sine tre Faddere og Patroner: Bjørnson, Rasmus Nielsen og Ploug.

Saa blev jeg mindet om Dig ved at se en An-

meldelse af Dig i *Dagbladet* af Brøchners Bog — i hvilken jeg blandt Andet glædede mig over, at Du ingen Lynafledere stillede op imod Clemens. Jeg antager, at din Artikel var vel skikket til at slaa noget Vand i den koghede Begejstring, hvori der spekuleres fra den Rasmus Nielsen'ske Side, og det glædede mig meget at se en varm Udtalelse om Brøchner's ædle Person, som er kommet saa utilladelig til at staa i Skyggen i Modsætning til de blændende «Reflexionsfordoblinger», hvori Rasmus Nielsen med kunstig anbragte Spejle er bleven stillet.

Fremdeles saa jeg i *Fædrelandet* og andre Blade averteret *Æsthetiske Studier* af G. Brandes, og jeg kan næsten sige, at jeg læste Bogen ved at se Indholdsfortegnelsen. Dette er en liden Finte til Dig, fordi det Allermeste af det synes at være over Aar og Dag gammelt. Det undrede mig især, at Du ikke havde fortsat din Afhandling om det Komiskes Theori, som Du jo tænkte Dig engang som Doktordisputats. Jeg véd vel ikke, om Du vil fortsætte den; men det er dog et farligt Tegn, at Du udgiver to Kapitler af den nu. Bogen meldte sig derfor (som Bog betragtet) ikke som nogen Produktion, i alt Fald ikke i mine Øjne; dog jeg troer, at det er en god Bog, og jeg haaber, at Du vil høste Gavn og Ære af den.

Men Pen og Blæk skildrer ikke min Overraskelse, da jeg igaar hændelsesvis fik fat paa det norske *Morgenblad* oppe i den skandinaviske Forening, — jeg ser aldrig de norske Blade uden af en Hændelse —

og saa' der en literær Correspondance fra Danmark, hvori fandtes en meget anerkjendende Omtale af Bogen med det paafaldende Tilføjende, at den var dediceret til Julius Lange, hvilken Person, da han nøjere bestemtes som Kunstkritiker, rimeligvis er identisk med Undertegnede. Kjære Ven! Hvad er nu det for nogen Narrestreger? Jeg synes, at Du kunde have ventet med at gjøre mig en slig Ære, til jeg var bleven Konferensraad, hvilket jeg maaske nok bliver. Jeg erindrer, at jeg engang havde det Forsæt, der gik samme Vej som adskillige andre menneskelige Forsætter, at udgive en Bog og dedicere den til gamle Puggaard, som havde den ubestridelige Fortjeneste af mig at have taget mig med til Rom; men jeg vil tilstaa ærligt, at jeg ikke har havt den Tanke at udgive en Bog for det Første og dedicere den til Dig. Jeg vilde vente til Du var bleven Konferensraad, og til jeg efter dit Navn paa Dedicationsbladet kunde have tilføjet en Række af ti Linier: Medlem af osv. osv. osv. osv. (hundrede lærde Selskaber). Da jeg ikke er Medlem af Andet end Samfundet i al Almindelighed, synes jeg, at mit Navn maa staa saa underlig bart, og ikke afgive det tilbørlige Smykke for en pæn Bog paa det Gyldendalske Forlag, Thieles Bogtrykkeri (?). Mit Navn er min Sjæl saa flovt paa mine Vegne, at det gjerne, hvis det ikke var godt prentet, hvor det staar, vilde blive ganske magert i Typerne og krybe sammen i et Hjørne eller om paa Bagsiden af Bogen; rødme gjør det dog ikke, da røde

Bogstaver vilde være endnu mere pralende; det vilde hellere blegne, dog uden at blive ganske hvidt. — Men nu ret Alvor og Spøg til Side! Da jeg læste det, havde jeg naturligvis adskillige blandede Følelser. Jeg blev rørt paa min Side-Forfængelighed, der hvor Kildrepunktet ligger paa den menneskelige Sjæl. Der vilde jeg dog være bleven mere rørt, hvis *Du* havde været Konferensraad; desuden ledsages slige Følelser hos mig altid af et Nag over, at det er Andre, som gjør mig Ære, og at jeg gjør saa Fandens lidt for det selv. Jeg blev dog endnu mere rørt paa min Venskabsprik, over at Du virkelig gjør saa meget ud af mig, at Du vil have mit Navn sammen med dit paa saadan en Bog. Du er jo ogsaa ikke alene min bedste Ven, men snart den Eneste — Gud bedre det! — af dem, som jeg har levet mit Ungdomsliv med; ja jeg har i Grunden (med Undtagelse af min egen og min Hustrus Slægt) kun meget faa, som bryder sig rigtig personligt om mig hjemme.

Ak havde mit Navn bare en Kaabe paa med et langt Slæb, eller i alt Fald kun en lille Skjorte; jeg føler saadan en frysende Fornemmelse i det ved at det er saa bart.

Jeg har endnu ikke takket Dig for dit Besøg hos Ussing og dine *bona officia* med min Ansøgning, som jeg hører skal have baaret de forventede Frugter. Altsaa Tak. Dit sidste Brev indeholdt meget at tænke over i en anden Retning, hvilket dannede Hovedindholdet af de kasserede Sider, som jeg havde skrevet

til Dig. Skal Du ikke snart ud at rejse? . . . . . .

. . . . . .

Jeg arbejder paa en lille kort Afhandling om et Punkt i den antike Plastik. Afhandlingen bliver som sagt kun kort. men Forstudierne er ikke saa korte. Den er egentlig heller ikke saa ganske betydningsløs — naar jeg selv skal sige det — men dens Betydning eller rettere dens Skjæbne afhænger af den ganske tvivlsomme Sag, om andre Mennesker vil se (netop se) Tingene ligesom jeg. Jeg maa trøste mig med en meget stærk Overbevisning hos mig selv om at jeg ser rigtigt paa Tilfældet. Den bliver ifølge Sagens Natur ganske ulæselig for Folk, som ikke er vel bevandrede i Tingene hernede og andre Steder.*)

Imorgen skal jeg ud at se Paven bæres i Procession med et Par forlorne Ben. Han skulde nemlig knæle, den gamle Rad, men er for gammel og sidder ned; der bliver da med ægte kirkelig-romersk Opfindsomhed meget net heftet et Par forlorne Ben bag paa ham. Det er det, som man kalder den katholske Religion.

Neapel, d. 15. Juli 1868.

Kjære Ven! Jeg er kommen til at tænke paa den Ting, at det vist vilde være bedst endnu engang at gjøre et Forsøg paa at faa Monumentet over Fr. Nutzhorn sat i Værk. Jeg antager, at jeg om en 3 Ugers

*) Om en Række antike Figurer og Hoveder. Kbhvn. 1869.

Tid vil være i Venedig og jeg vil naturligvis af mig selv opsøge den norske Konsul og Fr. N.s Grav. Her er kunstneriske Kræfter i min Nærhed, som vilde kunne give Tegning til Monumentet; min gode Ven, Arkitekten L. Fenger flakker om i Norditalien, og jeg venter at træffe ham i Venedig eller lidt før vi kommer der; i Bologna maaske. Fra ham vil jeg nok kunne faa en Tegning. Men jeg har glemt, hvor mange Penge der findes, og ganske paa egen Haand kan jeg da heller ikke godt handle uden en Fuldmagt fra de øvrige Indbydere. Kan Du ikke tromme dem sammen eller tale enkeltvis med dem? Sagen trænger dog unægtelig til at afgjøres engang. Jeg skulde have skrevet dette før til Dig, hvis jeg før havde taget Bestemmelse om at rejse til Venedig.*)

Vi har nu været her i Neapel det Meste af en Maaned og bliver her en Maaned endnu, saa tager vi til Pompeji for en 8 Dages Tid, saa ud at ligge paa Landet andre 8 Dage, hvortil vi billigvis kan trænge — og saa vender vi Næsen hjemad. Jeg tager dog alene et Par Maaneder til Holland og England, efter lige akkurat at have fulgt min Kone hjem . . . . .

---

*) Den overfor (Side 1, 13, 15 osv.) omtalte Frederik Nutzhorn, dansk Filolog, nær Ven af Lange og forlovet med hans Kusine, var død i Venedig i Februar 1866. — Madvig var blandt Indbyderne til det senere rejste Mindesmærke over ham, saa Komiteen lod sig daarlig «tromme sammen» af mig.

Lige ved Slutningen af vort Ophold i Rom fik jeg fat i Bjørnsons «Fiskerjente», som interesserede mig voldsomt og i det Hele glædede mig højligt. Naar han blot havde beskaaret den lidt bedre for alle demonstrerende Elementer. Jeg gjorde ogsaa i Rom Bekjendtskab med adskillige Ting af Ibsen, som jeg ikke før havde kjendt — foruden med *Peer Gynt* tillige med *Kongsemnerne* og *Kjærlighedens Komedie*. Jeg havde lige før jeg læste disse Ting læst din Afhandling om Ibsen, og hvad enten det nu var fordi jeg var paavirket af din Udvikling, eller af uafhængig Opfattelse, saa forekom det ogsaa mig, at han maa søge sin væsentlige Ære i *Kongsemnerne* som unægtelig er noget af det Interessanteste, man kan læse, og at de sidste tre polemiske Dramer egentlig er ganske forfejlede. Ja — Du siger det maaske ikke saa stærkt; men jeg synes, at det ikke kan siges stærkt nok. Der gaar en sjælelig Overanspændelse igjennem disse Ting, som ikke alene fordærver al kunstnerisk Form, men ogsaa forplumrer Tankeindholdet selv. Han har ikke Kræfter til at spænde den Odysseusbue, som han absolut vil spænde — jo, han har maaske akkurat Kræfter til at *spænde* den, men naar han saa slipper Pilen fra Strengen, overvældes han af Anstrængelsen, hans Syn forvirres og Pilen gaar Fanden i Vold, hvor *han* ikke ventede det. Hvad er ikke *Kjærlighedens Komedie* blevet til for Nonsens, med alle de glimrende Kræfter, som dog findes deri. Jeg synes, at det maa have været en

fristende Opgave for Dig som Kritiker, naar Du dog havde fat i Ibsen, at reducere den Bog in absurdum. Men Du har maaske med Vilje villet holde Dig til den lyse eller i alt Fald den nye Side ved Manden.

Jeg gjør hernede for første Gang et virkeligt og grundigt Bekjendtskab med det antike Maleri, dette meget omtvistede antike Maleri, og jeg haaber, det skal lykkes mig at naa til en virkelig begrundet Opfattelse af det. Mine Tanker er for Øjeblikket delte imellem det antike Maleri og Correggio, af hvem jeg nu har lært det meste og bedste at kjende paa min Rejse — ja Noget har jeg endnu at indhente i Dresden. Correggio sidder mig som en Braad i Sjælen. Han er en saa umaadelig udpræget Individualitet, saa interessant, saa mærkelig, saa fuld af de største og vanskeligste Modsigelser, og dog altid saa fuldkomment sig selv, at jeg for Øjeblikket ikke kunde finde nogen Opgave, der vilde interessere mig mere end rigtigt at gjennemarbejde ham og forstaa ham som han skal forstaas. Og omendskjønt jeg kan regne mig til, at der ikke bliver Lejlighed til at gjøre det denne Gang, saa kan jeg ikke lade være med at skjænke ham en stor Mængde af mine Tanker. Men ellers frygter jeg Gud og ærer Antiken . . . . . .

XIII

Konservativ som Lange ifølge hele sit Anlæg var, saa han i Regelen med Mistillid paa Forslag og Ud-

kast til gjennemgribende Forandringer i den overleverede Samfundstilstand. Da jeg i Aaret 1869 havde oversat Stuart Mill's Bog om Kvindesagen, kom det til et af de sædvanlige kortvarige Sammenstød imellem os. I flere Aar havde den Gang Uretfærdighed i Samfundsholdningen og i Samfundsbetragtningen af Kvindernes Rettigheder og Pligter opfyldt mig, og Mill's Bog forekom mig at bringe et forløsende Ord. Det er senere hyppigt blevet fremstilt som fandt denne Bog en god Modtagelse i Danmark, og man har beraabt sig paa en enkelt Avisartikel. I Virkeligheden var Forholdet meget forskjelligt. Der herskede almindelig Forundring og Harme over Bogens Indhold, og da man ikke kunde faa Ram paa dens Forfatter, maatte dens Oversætter undgjælde. Det Blad, hvori jeg dengang skrev, nægtede mig ubetinget Tilladelse til deri at tage til Orde i Sagen, og selv om jeg ingen offentlig Overlast led, er dette ikke identisk med at jeg overhovedet ikke maatte døje Et og Andet for Bogens Skyld. I en Ravnekrog som Kjøbenhavn dengang var, fandtes saa at sige ingen Forskjel paa Offentligt og Privat. Under disse Omstændigheder har jeg rimeligvis gaaet om i en ganske uforstandig Irritation, der synes at have gjort sig saare taabeligt og ubehersket gjældende overfor Julius Lange; at dømme efter det følgende Brev idetmindste. Vort Mellemværende da er gaaet mig fuldstændigt af Minde; men det lader til at en Parallel, han har draget mellem Hundenes og Kvindernes Afhængighedsforhold, har

bragt mig saaledes i Harnisk, at jeg har ladet det skorte paa skyldigt Hensyn.

26. Nov. 69.

Jeg tilstaar, jeg ikke havde ventet af dit Hoved, at det skulde ophedes af en muligvis smagløs *Analogi*, som havde til Hensigt at klare, hvad jeg forstod ved en *naturlig* Forskjel. Hvis Du vil tilgive mig denne nye Forhaanelse mod Kvindekjønnet, saa vilde jeg finde det lidt *fruentimmeragtigt*, naar man ved at høre det gyselige Ord «Hund» for Analogiens Skyld brugt i en vis Nærhed af Ordet «Kvinde» og uden at der føjes *salva venia* til, begynder at «rase» over en Sammenblanding af disse to Begreber. Jeg beder om Forladelse for at jeg af gammel Vane regnede paa din Nemhed og Velvilje til at capere Meningen med min Tankegang.

Hvis jeg havde befundet mig i din umiddelbare Nærhed, da jeg læste Fortsættelsen af dit (sidste) Brev, frygter jeg for, at jeg var bleven lidt personlig ubehagelig imod Dig. «Du, der hvert Øjeblik vover at foreholde Andre» — hvor vover Du et eneste Øjeblik at sige mig Sligt op i mit Ansigt, eftersom Du (hvis dit Sind var en Smule i Ro) vilde vide, at det ikke er sandt. Jeg har talt til Dig som til min fortroligste Ven — og næppe til nogensomhelst Anden — om min Opfattelse af *mine* Pligter og Tilbøjeligheder; men jeg troer at kunne sige mig fri for at have incommoderet Dig med en for hyppig Omtale deraf eller med at

applicere dem paa nogensomhelst Anden. Vær vis paa, at det ikke skal ske oftere. Jeg frabeder mig paa det Allerutvetydigste og Bestemteste enhver Vrængen af den Maade, hvorpaa jeg taler om mine allerpersonligste Forhold. Det er underligt at «min hengivne Ven» vil byde mig Sligt.

Hvad Fanden har der fejlet Dig, da Du har skrevet dette Brev? «Hund» og «Kvinde», «Menneskerettigheder» og «Borgerrettigheder» drejer sig rundt for Dig. Har Du nogensinde hørt af *mig*, at Sypigen — under Straf af at være «uskjøn» — ikke maa være andet end Sypige? Henvend Dig paa de rette Steder med din Rasen.

Lad mig — trods den dybe Modsætning, der er imellem vore Karakterer, vort Liv, vore Forudsætninger, vort Temperament, vor Tænkemaade og Tro — kunne tale til Dig med Tryghed for ikke at blive Gjenstand for de rædsomste Misforstaaelser. Er Du bleven led ved mig, saa lad os skilles, men lad *mig* vedblive at være *din* hengivne Ven.

Julius Lange.

Svar udbedes.

En af Grundmodsætningerne mellem Dig og mig bestaar deri, at min Indignation har vendt sig imod mig selv (hvis deri skulde ligge noget Rigtigt, saa beroer det til min Skam derpaa, at min Indignation mod mig selv har været i en skrækkelig Grad berettiget) og at din Indignation har vendt sig imod Verden. Aarsagen, hvorfor jeg ikke kan hjælpe Dig

i din Indignation imod Verden med personlig Sympathi — med Agtelse kan jeg altid følge den — er dels den, at saasnart den udtales, værker det i mine gamle Skavanker, dels den, at jeg siden har faaet min egen lille Kres af Verden, som jeg elsker, og hvor der ingen Plads er for Indignation. Men uagtet der er det Slemme ved min egen Syndsbevidsthed, at den er Bevidsthed om min egen Synd, saa vilde jeg ikke bytte den for din Mangel paa Syndsbevidsthed, skjønt jeg ikke hos Dig kjender nogen Synd af samme Art eller i samme Grad som min. — Du maa tage mig som jeg er, hvis Du vil tage mig; jeg kan ikke til Ære for Dig hæve mig over eller gjøre mig anderledes end jeg er. Har Du forstaaet Noget, jeg har sagt, som Pral, saa har Du gjort mig *blodig* Uret.

Jeg har læst Halvdelen af din Oversættelse; den interesserer mig overordentlig. Tak for den og for dit første Brev.

(Dagen efter.)

Kjæreste Ven! Tak for dit Brev, som er mig dyrebart. Du behøvede ikke «at bede mig om Forladelse». Du havde nok gjort mig Uret; men det kan vel glemmes uden det. Hvis jeg har misforstaaet Dig, saa tilgiv det. Jeg troer heller ikke, at vi er saa forskrækkelig uenige som det synes; adskilligt af hvad Du skriver (f. Ex. om Anger og Syndsbevidsthed) ligger mig ikke fjernt. — Naar Du nu vil begynde en Polemik (jeg har ikke set Stykket i Berlingske, som vel skal

være en Modgift før Giften) saa forsmaa ikke at raadføre Dig lidt i formelle Sager med en god Ven. Vi har jo Beviser for at Du kan overile Dig og skade baade din Sag og Dig selv. At Du gjør det ligeoverfor mig, er Intet; men Publikum har som bekjendt mange hundrede Hoveder, af hvilke mange er meget daarlige, og mange hundrede Hjerter, af hvilke mange duer temmelig lidt og som navnlig nok vil Dig tillivs . . . . . .

Jeg længes efter at tale med Dig om Mill's Bog, men jeg har travlt «indtil Kvæling». Vær min Ven, jeg er din Ven.

At Lange imidlertid ingenlunde lod sig omvende af det Mill'ske Skrift, viser det følgende, meget senere Brev, der er afsendt 3. April 1870 og som kom mig i Hænde Dagen før jeg tiltraadte en Udenlandsrejse, der efter Bestemmelsen skulde være langvarig og som kom til at vare omtrent 16 Maaneder. Umiddelbart før min Afrejse offentliggjordes nogle Angreb paa mig, hvortil der i Brevets sidste Halvdel sigtes.

Lørdag Eftermiddag.

Kjære Ven! Tro ikke at jeg har glemt din Begjæring om at kjøbe de Thorvaldsenske Fotografier; men da jeg var i Byen i Formiddags havde jeg næsten ingen Penge i Lommen. Du skal faa dem paa Mandag; det maa vel være tidsnok. Jeg skriver blot dette for at Du ej af Utaalmodighed skal gaa

hen og anskaffe dem og saaledes faa «dobbelt Courage»*).

Det kunde være rart at faa en Illustration af det Kvindelige til Mill; men han vilde maaske ikke være modtagelig for den og mindst i plastisk Form. Hvad vilde fra Mill's Standpunkt *rent logisk* være i Vejen for følgende Slutning: Børn er siden Verdens Skabelse blevne holdte i en underordnet Stilling i Forhold til Voxne. De Voxne har i Kraft af deres større Legemsstyrke underkuet Børnene, ja de har endog været saa nedrige at prygle dem engang imellem. Vi har hidtil ikke været i Stand til at experimentere med et Samfund af lutter Børn under 12 Aar. *Ergo* kan vi aldeles intet vide, om ikke Børn under 12 Aar i Grunden er meget klogere og dygtigere til Livets forskjellige Virksomheder inclusive den parlamentariske, end Mænd over 25. *Ergo*: Frihed for Børnene! Lad os se, hvad de kan blive til (NB. før de bliver voxne). Er denne Logik ikke fuldkomment lige saa stiv som det berømte Raisonnement om Kvinden? Men nu bliver Du vist vred og sender mig en Tordenkile med Anklage for, at jeg vil have Kvinderne behandlede som Børn.

I meget gamle Dage, da jeg skrev Vers, skrev jeg en lille Samling Dyrevers, som var eller skulde være satiriske; deri indførte jeg en Vaskebjørn talende; han sagde bl. A.:

*) Jeg ønskede at medtage nogle Fotografier som Foræring til Taine; Lange synes at have forstaaet, de skulde være til Mill.

Jeg vasker hvidt jeg véd ej hvad,
Jeg vasker hvidt det grønne Blad,
Jeg vasker hvid den røde Rose
. . . . . .
En ærlig Bjørn I her kan se,
Som kjæmper for en stor Idé,
Med Vask at reformere Verden.

Jeg véd ikke, hvorledes disse Versebrokker er komne op i mig igjen ved at tænke paa Mill's Bog om Kvinden — men hvordan Fanden kommer jeg overhovedet til at tale om den Bog! — Aa, det er sandt, det var Fotografierne, som bragte mig til at tænke paa ham og Bogen. Hav mig undskyldt; jeg troer, at der ligger i min Natur en vis Antipathi imod dem, som forvandler Naturens uregelmæssige krumme Linier til Cirkler og rette Linier og smører Sort og Hvidt i Farven.

Det har ellers ærgret mig lidt med disse Rasmus Nielsenske Historier imod Dig. Var det ikke ganske forstandigt af Dig inden din Afrejse at rykke et Par Ord ind i *Dagbladet*, hvori Du erklærede, at det paa Grund af Forholdene ikke godt var Dig muligt at lægge Dig i en Polemik for Øjeblikket, og at Du var nødsaget til at give dit literære Rygte til Pris indtil din Hjemkomst til Fædrelandet. Der var maaske saa meget mere Grund dertil, som Du vel ellers havde svaret Rasmus paa Tiltale. Du vilde maaske derved paa en mærkelig Maade tage Interessen fra Rasmus' Angreb, hvilket Du jo med et Par humoristiske Ord kunde stemple som det, det rimeligvis er. En Bort-

rejsendes Ord har ligervis som en Døendes noget Ophøjet ved sig, som Folk i det Hele har en vis Tilbøjelighed til at respektere. Tænk over det!

Farvel da, min Antipode og kjæreste Ven! Jeg vil savne Dig meget, mens Du er borte. Jeg har altid savnet Dig meget, naar vi i længere Tid ikke har set hinanden. Men bliv dog længe borte og kom ny og frisk hjem igjen og før et Sankt Georgs Sværd imod Dragerne herhjemme. Professor Schiødtes Tanke at gjøre kortere Rejser med Afbrydelser hjemme kan være meget god, hvor Talen er om Studierejser i snævreste Forstand, men ikke om de Rejser, man gjør som ung Mand, hvilke har en mere subjektiv end objektiv-videnskabelig Betydning. Du skriver mig nok engang imellem Lidt til fra Rejsen. Jeg kan maaske ogsaa tjene Dig med Et og Andet.

XIV

(Uden Dato, vistnok Slutningen af April 1870.)

Jeg sidder her i din Moders Dagligstue og skriver disse Ord til Dig. Jeg har netop læst dine seneste Efterretninger om dit Besøg hos Taine og dine Udsigter til at blive introduceret i hele *la haute volée* i den parisiske Literatur. Jeg ønsker Dig til Lykke dermed; men jeg blev greben af en pludselig Skræk for at det skulde blive lige saa hedt mellem George

Sand og Dig som det engang var imellem * * og Dig — det vilde i ethvert Tilfælde være et Avancement, men dog farefuldt. Nu har jeg advaret Dig. Hils Vilh. Thomsen tusinde Gange og omfavn ham fra mig af. Jeg er stolt af at have to Venner, der taler Fransk som vi andre spiser Smørrebrød. Jeg havde *mafoi* nok Lyst til at være lidt sammen med Eder i Paris; saa vilde jeg lade Eder tale Sproget for mig og saaledes slippe for denne Gêne, som er paalagt Menneskene (ɔ: de dovne som mig, for hvem det er en Gêne). Men ak, jeg fik nok Lov til at blive ved Jorden og kom ikke op i Selskabet med de store Løver (— og Løvinder), som færdes oppe paa Samfundets højere Spitser.

Jeg har da læst Edvards Oversættelse af *Lervognen* igjennem og sat mine Randgloser til den, som han selv har fundet brugelige og taget *ad notam*. Jeg har sagt ham — hvad jeg troer at Tiden vil stadfæste — at «de itzige Critici» ikke vil anerkjende Dramet som virkelig fremragende Digterværk; jeg kan i alt Fald ikke betragte det saaledes; jeg synes at det ikke kan maale sig med *Sakuntala*. For mig bliver dog Hovedsynspunktet det at se det som literærhistorisk og kulturhistorisk Aktstykke i den mest underholdende og tildels tiltrækkende Form. Jeg har raadet Edvard til at udtale sig i denne Retning i sin Indledning og gjøre Stykket i det Hele saa frugtbart som muligt som Oplysningsbog om Gammel-Indiens Folkeliv og Kultur. De komiske Partier synes mig at være

de bedste; hvad enten Aarsagen nu ligger hos Oversætteren eller i Originalen.

Ellers er her Intet sket herhjemme uden at vort Ministerium har tabt sit gode Hoved, Raasløff; man siger, at det hele Ministerium, efter at have lidt et saa føleligt Tab som Tabet af Hovedet, ikke længer vil blive siddende. Meget spændende Situation! Enhver uberygtet Mandsperson over kriminel Lavalder er meget udsat for at blive slæbt til Taburetten. Jeg er i fortvivlede Øjeblikke fristet til at mene, at vi burde erklære Nordamerika Krig og ende vor politiske Tilværelse ved et Slags Selvmord.

Jeg vil bede Dig om under dit Ophold i Paris at være lidt opmærksom paa Fotografier efter Skulptur, især antik. Du véd, at jeg gjerne vil have Fingre i den Slags Ting, og jeg har netop saa godt som Intet fra Paris. Hvad jeg helst vilde have, var Michelangelos Slaver og navnlig de Antiker, som findes i den Stue i Louvre, hvor Stykkerne af Parthenons-Frisen og Olympia-Metoperne ere opstillede. Der er en mageløs Krop fra Kreta (med et temmelig ødelagt Hoved); der er den smukke Gruppe (Orest og Pylades) og flere andre Ting, som jeg rædsomt gjerne vilde have. Se engang ved god Lejlighed efter paa Steder eller i Vinduer, hvor Sligt turde være tilsalgs. Der er ikke Tale om Hastværk. Har man ikke Visitkort af nogle af de bedste Hoveder i Louvre? Hvis Du overhovedet troer uden Gêne at kunne besørge Sligt og at Sligt er at faa, saa lad mig det vide; jeg forlanger ikke

Udlæg. Bliv nu bare ikke fransk med Hud og Haar. Din Ven.

D. 11. Juli 1870.

Kjære Georg! Jeg har unægtelig længtes efter at faa Brev fra Dig og somme Tider fundet det «lidt løjerligt», at Intet af din megen Brevvirksomhed har kunnet komme mig til Gode. Selv har jeg havt en vis Sky for at skrive, ligesom jeg vilde have havt for at gaa ind til Dig i dit Værelse, medens Du havde Besøg af saadanne europæiske Folk som Taine, Stuart Mill o. s. v. Jeg har en vis Skræk for disse Løver og ønskede ikke at komme som Repræsentant for den kjøbenhavnske Faaresti i saa farligt Selskab. — Men vær nu takket for dit lille Brev, som jeg blev meget glad over med Undtagelse af den Efterretning, at din Helbred ikke var i Orden. Herregud! kunde Du nu ikke i de varme Sommermaaneder rive Dig lidt løs fra de store Verdensstæders Gader og Duft og lægge Dig ud i en behagelig Egn i Bjerge eller ved Havet og lade Literatur, Kunst, Poesi, Filosofi, alle ier og ismer og ologier skjøtte sig selv og drive? Var det slet ikke muligt? Tag ned til et eller andet Badested og brug nogle Søbade i en Maaned eller to og man hin Hær af Djævle med deres Pusterør ned til deres Hjem. Naar Du saa har levet et Sælhundeliv i nogen Tid, saa stig op af Havet straalende som en Anadyomenos, hvilken Mythologien eller Historien hidtil endnu ikke har kjendt.

Jeg véd ganske vel, som Du skriver, at Paris er en meget anstrengende Stad, og den maa jo være det i endnu højere Grad, naar man som Du idelig tager Del i Selskabsliv og Samliv med Løver, og jeg véd sandelig ogsaa, at London er en anstrengende By; dog nærer jeg det Haab, at naar Du kommer dertil — Du er der maaske allerede — saa vil en Søndag i denne By udøve en af Kjedsomhed saa bedøvende Virkning paa Dig, at det vil være Dig meget gavnligt. Men hvorfor rejse til London i Juli Maaned? Entreen i en saadan By og allermest i London med dens skidengule Atmosfære, dens øredøvende Larm og nervetrættende Færdsel er jo altid trættende og angribende — og nu ved Midsommertid og umiddelbart ovenpaa Pariseranstrengelser! Vær fornuftig og gak til Havet! Jeg er ganske rørt af Medlidenhed med Dig.

Hils for Resten det britiske Museum uendelig mange Gange og tak det rørt fra mig for de mest lærerige Dage i mit Liv! Forsøm ikke *Assyrian Basement Room* (Løvejagterne og Æselsjagterne!). Skaf Dig Adgang til Magasinet i Kolonnaden tilvenstre for Indgangen; der er alle Levningerne af Mausoleet. Magasinet tilhøjre er ogsaa interessant, men mere undværligt. Vil Du have Indblik i de forskjellige Oldtidsnationers plastiske Stil, saa forfølg Løvernes Kunsthistorie, den ægyptiske, den assyriske, den lykiske, den græske Løve — den sidste er den mindst interessante. Tilgiv at jeg er saa belærende, men jeg er saa stolt af at være Elev af British Museum. Der er

meget der, som Ingen i Verden kjender bedre end jeg. Den gamle Plastiks Historie er ingen Steder som der. Men gaa dog hellere til Havet! Forsøm imidlertid ikke at tage en Formiddag, ikke for sent, ud til Dulwich Galleriet; der er stor Nydelse paa en meget behagelig Maade. Spis Frokost i Forvejen! Forsøm heller ikke Hampton Court, men drukn ikke i Malerisamlingen; concentrer din Opmærksomhed paa Mantegnas Cartons. Sammenlign i British Museum Æginagavlenes og Parthenonsgavlenes Komposition, og sammenlign de mange Frisekompositioner; det er højst lærerigt. Nationalgalleriet er jo dejligt. Men gaa hellere til Havet; der er vist meget bedre og sundere. Hils Westminster Abbediet! Der er skjønt og historisk derude, og en dejlig gotisk Kirke (indeni). Fæld en Taare ved «vor fælles Ven» Dickens' Grav, en fra mig med. Han havde et stort og meget elastisk Hjerte, der kunde rumme hele Menneskeheden og slutte tæt om det Mindste. Kast et Blik paa Capt. Montagues Monument af Flaxman (fjernest fra Koret tilhøjre), og i St. Paulskirken paa Samuel Johnsons Statue (af Bacon). Den staar tilvenstre for Indgangen, henne paa Hjørnet af Koret og er forbandet dygtig. Og se paa Reynolds Statue omtrent ligeoverfor (af Flaxman). Som sagt tilgiv min Lærerighed, og vær takket for at Du sender mig Michelangelos Slaver; de er mig højst vigtige; de er dog hans bedste nøgne Figurer i Skulptur. Læg Mærke til, at naar Du lægger et af de store Rum i Kensington sammen med et af Rum-

mene i Krystalpaladset, kan Du faa et godt og, saavidt jeg husker, temmelig fuldstændigt Overblik over ham som Billedhugger. Du elsker ham jo i Forvejen.

Du mærker nok, at jeg forbereder Dig efter Evne paa den Skjæbne, som kan vente Dig, engang at skulle holde Forelæsninger ved Universitetet over Kunsthistorie. Da jeg, kort efter Høyens Død, talte med forskjellige Folk om hvad man vilde gjøre ved Universitetet, fik jeg paa to Steder (af Clausen og af Krieger) den Besked, at *man* (dog naturligvis ikke de selv) tænkte paa at give den Professor, som skulde ansættes efter Hauch, Paalæg om at holde Forelæsninger over Kunsthistorie. Dels af en naturlig Selvopholdelsesdrift og dels af Overbevisning om, at Tanken paa alle Kanter var forkert, opponerede jeg kraftig imod den, ligeoverfor Krieger i alt Fald med noget Held. Nu har jeg en Ansøgning om en Docentplads ved Universitetet liggende et eller andet Sted; Nogle mener, at den vil have Lykken med sig. Det er jo et Held for mig, at Hall er bleven Kultusminister; dog kommer den Sag naturligvis til Syvende og Sidst ikke an paa ham. Det er nu for Resten ikke mit Ideal af et Liv at være Docent paa to Steder i Kjøbenhavn i hele den samlede Kunsthistorie. Du har nogen Ret i at «En, som beskjæftiger sig med Kunst, bestandig maa ønske at kunne rejse». Dog man maa heller ikke gjøre Kjøbenhavn Uret. Her er ikke saa ringe Lejlighed endda, og Sagens nordiske Side har jo ogsaa sin Ret. Du skulde ikke tro om mig, at jeg er bleven

et Stykke af en Arkæolog siden sidst; jeg arbejder somme Tider hele Uger igjennem paa Oldnordisk Museum, og er slet ikke saa dum paa den yngre Jernalder og Middelalderen. Jeg *maatte* i Egenskab af Docent og Forfatter ind i det, og da jeg ikke godt kan drive Noget alene af Pligtfølelse, har jeg beruset mig noget i gamle Miniaturer. Jeg haaber ikke, at det for Arkæologer ejendommelige, ubeskrivelig spidsborgerlige Begreb om Kunst skal skade mig synderligt. Naar (eller hvis) jeg engang faar Hænderne lidt fri, saa vil jeg tage større og væsentlige Opgaver for, som kan have nogen almindelig Betydning. Det kan være ganske godt for mig at være *tvungen* til at opgive at være Specialist, foreløbig i alt Fald . . . . . .

. . . . . .

Det er saamænd ikke Umagen værd at være rørt over min Virksomhed med Edvards Oversættelse; det morede mig at komme ind i Sagen og «Møjen» var ikke saa forskrækkelig. Jeg fik ogsaa en Skræk for at han skulde takke mig skriftlig eller paa Tryk og bad ham om at lade være. Det var altfor grinagtigt at blive takket for sin Virksomhed med Vers. Under vore mærkelige literære Forhold faar han formodentlig ikke Andet ud af sin Oversættelse end (engang) det Smithske Legat — det *kan* de aabenbart ikke nægte ham — og en vis Agtelse. Læst vil Oversættelsen neppe blive meget. . . . . Jeg har ikke saa sjældent besøgt din Moder, som altid er tilfreds med at se mig; hun mindedes ogsaa min Fødselsdag ved at

sende mig en dejlig Kage. Hun savner vist Dig og Samarbejdet med Dig meget. Hun burde egentlig have en større Virksomhed; dog vilde jeg ikke foreslaa hende at blive Postexpedient, hvilket Kvinder nu kan blive i Kraft af en eller anden ny Lov, som Fenger, der er Kvinde-Emancipator, har staaet for. Jeg gad nok ved Lejlighed vide lidt om, hvordan Mill er at se i Nærheden . . . .

Jeg hører af din Moder, hos hvem jeg for Øjeblikket befinder mig, at Du vil tage ind hos Joyce's i London. Hvis Du bliver kjed af Ensomheden der, som man vist føler stærkere i London end i Paris, saa husk at lige i Nærheden . . . . er et *boarding house*, som neppe er dyrere og i visse Maader behageligere. Men man lever jo der *en famille;* det véd jeg nu ikke, om Du har Lyst til. Det Hele er for Resten et gyselig kjedeligt Kvarter — bliv bare kjed af det og tag ned til Havet; der maa være bedre end ved Themsen.

Imellem dette Brev og det følgende ligger den tyskfranske Krigs Udbrud. Vor uensartede Opfattelse af Danmarks Forhold til Konflikten fremkaldte paany et Sammenstød mellem os, som iøvrigt denne Gang Lange ikke følte sig pinligt berørt af, men som til Gjengjæld jeg tog mig saa nær, at vor Brevvexling derved i flere Maaneder ophørte. Den almindelige Stemning i Danmark fordrede med Lidenskab Landets Deltagen i Krigen; jeg for min Del blev, da den truede, grebet af en

Art Fortvivlelse ved Tanken om hvortil en saadan Deltagen vilde føre. Som sædvanlig følte jeg mig i den dybeste Uoverensstemmelse med hvad der i Danmark gjaldt for fornuftigt og selvindlysende. Jeg forudsaa endnu før noget Sammenstød var sket, i løse Omrids, hvorledes Udfaldet vilde blive, og i min Angst havde jeg gjerne sat alle mine Venner i Bevægelse i Danmark for at modarbejde det Vanvid, der havde grebet Befolkningen. Julius Lange derimod delte, om end med en original Begrundelse, den i Hovedstaden herskende Opfattelse.

Da de Breve til mit Hjem, mod hvis politiske Tankegang han udtaler sig, er opbevarede, hidsættes til bedre Forstaaelse af Uenigheden mellem os de paagjældende Udtryk i deres hele Umaadeholdenhed.

London 24de Juli.

. . . . G. véd fra Prim selv, at han blev himmelfalden ved Napoleons Adfærd nu; Kejseren havde i sex Uger vidst Alt om Leopold af Hohenzollern og ladet, som det havde hans Bifald. Prim troede det, fordi Prinsen af Hohenzollern er i Familie med Murats og fordi Kejseren Intet havde havt mod en Hohenzollern paa Rumæniens Trone. Det Hele er fra N.s Side ren Komedie. Det er en stor Ulykke for den franske Sag, at de fører Krig for et saa usselt og løgnagtigt Paaskud. Allerede nu føles Virkningen deraf. Alt, hvad Kejseren hidtil har gjort, har været elendigt. Han erklærer, blind som han er, at han kommer

for at befri de Tyskere, der er blevne indlemmede; men hele Tyskland rejser sig som én Mand imod ham. Selv i Østerrig er Stemningen for Preussen blandt alle Tyskere der. Ja selv i Holland har hele Pressen udtalt sig for Neutralitet med Sympathi for *Preussen*. Det er øjensynligt en stor Dumhed af den franske Politik, at den ikke holdt sig til Pragertraktaten og fordrede *den* gjennemført; jeg sigter naturligvis ikke til Paragrafen om Danmark alene. Paaskuddet er nu altfor usselt. Tyskerne, som har saa megen moralsk Uret, har nu den juridiske Ret, og det er en taktisk Fejl af N. efter min Mening. Endelig er hans Proklamation jo fjollet. «Den første Republiks civilisatoriske Ideer»! Har man hørt Magen. Vil han civilisere Tyskland? Vil han indføre Frihed og Broderskab med Mitrailleusen? Vil han, som — trods alle Kunster — er enevældig Monark, give Folk Republiker? Den Proklamation er det sletteste, som han og Olivier, der nu endelig har demaskeret sig som den Nidding, han er, i Forening har lavet. Her venter alle Folk, at Frankrig vinder de Par første Sejre og at Preussen saa tager sin Revanche. Ak! jeg frygter, at de knap engang vinder et Par virkelige Sejre. N.s Generaler er efter kyndige Folks Sigende gode *Soldater*. Men hverken Magenta eller Krim eller Mexico blev godt kommanderede; det var Soldatersejre trods Generalernes mindre gode Planer. Moltke, der jo er dansk af Fødsel — ak! gid vi havde beholdt ham! — er skjønt Stueofficer en uhyre

stor Taktiker. Franskmændene siges atter her at have altfor lidt Skoledannelse og Opdragelse. Jeg vedbliver at haabe, at deres Tropper er bedre.

Herved lader jeg Eder vide, at jeg *véd,* et fransk Troppecorps indskibes fra Cherbourg for at gaa til Emden, Jahde og sandsynligvis ogsaa til Slesvig. Frankrig vil forsøge at rive os med. O gid, gid, gid de Pjalte, der regjerer os, nu vilde samle saa megen Hønseforstand, at de indser, vor eneste Frelse er ubetinget Neutralitet. Formaaede jeg det blot, vilde jeg skrive Artikler i alle Bladene (jeg véd ej, hvad disse siger) for at anraabe de Styrende om dog ej at være Pattebørn. Sejrer Frankrig, faar vi Nordslesvig; Frankrig er nødt til at opfylde hvad det selv før har fordret. Ingen Fare truer os fra Frankrig. Sejrer Preussen, er vi knuste, hvis vi begaar den forrykte Handling nu strax at slutte os til Frankrig. Ak! desværre, vi véd jo alle, af hvilke Intelligenser Danmark ledes. Store Himmel! naar jeg betænker, at hele Landets Velfærd ligger i Rosenørn-Lehns(!) Hænder. — Frankrig har begyndt denne Krig under daarlige Auspicier, synes jeg. Det første Offer var den stakkels Prévost-Paradol. Uden Overtro finder jeg, det er et stygt Varsel, at han skjød sig en Pistolkugle gjennem Hjertet ved det blotte Nys om Krigserklæringen . . . . .

Jeg ræddes, jeg skjælver for, hvad Idioter som Bille og Ploug i Øjeblikke som dette kan gjøre vort stakkels Land og dets Befolkning for frygtelig og ubodelig Skade. At ogsaa to kundskabsløse Folk

som de skal have saadan Magt i vor Ravnekrog. Man burde dog idetmindste have saa megen Omsigt at oppebie, hvorledes Krigslykken drejer sig. Og hvilken Absurditet er saa ikke den Krig! Hvilket Afsind, hvilken Forbrydelse mod Menneskeheden! Naar jeg betænker, at mere end én Million Mennesker i dette Øjeblik samler alle deres Tanker og Kræfter for under allehaande Savn og Strabadser at sønderlemme hverandre, da ser jeg Voltaires Aand for mig i Skyerne og hører ham raabe ud over al Verden, om denne Jord er en Daarekiste eller ej. Ak blot ikke vort Ministeriums Kabinet er saadan Noget! Hvilken Frase vi plejer at skrige ud hjemme: «Lad os blot ikke bilde os ind, vi faar Lov at være neutrale.» Usselhedens og Svaghedens Ord! Man burde sige: «Lad os have den faste Vilje, at vi ikke vil binde os, men ene styres af Tanken paa vor Fordel.» Vi har hjemme gjort Politik til en Instinkt- og Følelses-Sag. Vi havde lige saa godt kunnet opfatte Moderkjærlighed som en Pengespekulation . . . .

London 20de Juli.

. . . . Idag faldt et *Dagblad* mig i Haanden med nogle ækelt affekterede Ord af Bille: «Han har gjort Tigerspringet, de Franskes Cæsar!» Pascal siger etsteds: «Man kan benævne Paris paa to Maader, dels Paris, dels Hovedstaden i Frankrig; jeg foretrækker at sige Paris» . . . .

London 28de Juli.

Meget mumles ogsaa her, rundt om i Blade, om Alliancen mellem Frankrig og Danmark. Jeg for min Part kan trods Alt ikke tro paa en saadan Galskab hos vore Statsmænd. Kommer det imidlertid til Krig ogsaa for os, vender jeg rimeligvis strax tilbage og vil se at være der tidsnok til at komme med. Jeg vil ikke se paa Statuer i Rom, mens man slaas i Danmark . . . .

Det Brev, hvori Lange imødegik min Opfattelse af dansk Neutralitets Nødvendighed, lyder saaledes:

Kjøbenhavn d. 21de Aug. 1870.

Kjære Ven! Det var kjønt af Dig, at Du sendte mig en Hilsen og Lykønskning til mine to smaabitte Drenge; jeg havde i Grunden ikke fortjent det, jeg, som ikke engang har skrevet og takket Dig for de to store Knægte, som Du sendte mig med Vilh. Thomsen. En meget skjøn og for mig virkelig meget værdifuld Gave; en vigtig, ja nødvendig Present, som Vinhandler Wassermanns til Fru Bittermandel. Man kan lære meget ved at sidde i sin Stue og lægge et saadant Fotografi ved Siden af en af de parthenonske Figurer. L. Fenger har nu laant mig gode Fotografier af Skulpturerne fra det 13de Aarhundrede fra Chartres og Rheims, saa at jeg sidder her og kan bukke begge Ender sammen paa Skulpturens Historie *(Menneskets Historie)*. Ja, det vilde være stolt — hvis jeg bare kunde det; men jeg kan det foreløbig ikke bedre

end Franskmændene kunde bukke begge Ender sammen paa Preusserne — Mangel paa Forberedelse! Dog at blive overvældet kan foreløbig jo være en ret god Indledning til at vinde en endelig Sejr. Lad os haabe!

Jeg antager, at Du er ved Genfersøen og skuer dit eget Billed i forklaret Skikkelse i dens filosofiske Vande. Det maa være underligt nok at komme fra Seinens oprørte Bredder til et saa fuldkommen neutralt Vand som Genfersøen, hvor man formodentlig kunde ligge i al Stilhed en hel Dag i en Baad og mede Aborrer eller Karudser. En Æsthetiker maatte kunne faa Lejlighed til at studere Overgangen fra det Tragiske til det Idylliske — det maa for Resten *virkelig* være en mærkelig Overgang.

Jeg er glad ved, at Du er ude af Paris; en Fremmed er dèr for Øjeblikket ikke paa sin Plads. Man kan ikke, man er ikke født til at skulle deltage i denne Kamp som en Franskmand, og sin kontemplative Ro kan man dog ikke bevare, især da Kampen føres mod Preusserne. Fik man en Kugle i Hovedet, var det dog ikke Ens egen, men et Vaadeskud.

Din Moder lod mig læse nogle Breve fra Dig fra London. Den Politik, som Du deri fremsatte, var jeg saa uenig med Dig i, at jeg var ganske fornærmet; det var jo den skjære Pengepuger- og City-Politik. Jeg vil nu ikke polemisere imod den, fordi dit Ophold i Paris formodentlig atter har gjort os enige; men jeg vil ærlig sige som min uforgribelige Mening,

at jeg meget beklager, det ikke i Tide blev til Noget med vor Krigserklæring mod Preussen. Vi har været lige nær ved at erklære Krig, saa nær, at det med Hensyn paa Tilkjendegivelsen af vore Følelser ligeoverfor Preussen er akkurat det Samme, som om vi havde erklæret den. Preussen er jo, takket være deres udviklede Spioneri og vor Regjerings Letsindighed, underrettet om Alt. Lige i det Samme indtræffer Franskmændenes første Nederlag og et Telegram fra Berlin, at vi skulde bare vove osv. *(quos ego)* — og vi stikker Krigserklæringen i Lommen og agerer dydige og fredelige Folk (ɔ: vor Regjering). Resultatet af denne kloge Politik er naturligvis, at vi baade har irriteret Frankrig og Preussen, og da vi er en aaben Lomme, som Alle kan gaa i og bestjæle, saa kan vi jo nok vide, hvilken Skjæbne der venter os. Det er en herlig Grund til at lade være at erklære Krig (og føre Krig), at vore Fjender siger, vi ikke maa; deri kan der dog billigvis intet Overraskende ligge. Og at Krigen begynder med Tab for Frankrig burde aldrig have afholdt os — hvor stod det skrevet, at Frankrig ikke skulde lide Tab, haarde Tab, i Krigen? Enden er vel ikke kommen endnu for Frankrig; Preussen er vel saa stærkt optaget mod Vest, som det nogensinde kan blive, akkurat lige saa stærkt, som hvis det havde været den tabende Part. Og vel at mærke — Lejligheden var der til Oprejsning for os, en Lejlighed, som aldrig mere vender tilbage. At vi i ethvert Fald maatte vove Noget ved en Krig,

det vidste vi jo; man laver ikke Æggekage uden ved at slaa Æg i Stykker. Det havde sikkert ikke været betydningsløst, om vi — selv med en ringe Magt — kunde have ført et vel rettet *Angreb* mod Preussen. Vi kunde, og kan jo i dette Øjeblik, være saa sikre paa, at de kun kan undvære Lidet imod os, som paa Noget i Verden. Nu er det næsten, som om vi ikke skyldte Preussen Noget for sidst. Ya, bare vi havde en lille bitte stor Mand! Men vi har ikke Konturen, ikke Skyggen af en stor Mand. Det er dog ene og alene i Kraft af en stor Mand, at Preussen i dette Øjeblik har et saadant Overtag over Frankrig. Det er forfærdeligt, hvad én stor, sluttet Vilje fra oven kan udrette. En lille rask Dreng med en Kjæp i Haanden kan drive en hel Hjord af stort, stærkt, hornet Kvæg foran sig, hvorhen han vil; men et Kvæg faar aldrig ordentlig Kommando over det øvrige Kvæg. Gud give, at Frankrig i en Fart kunde hitte den store Mand, som naturligvis maa findes i en saa stor Nation, eller at han allerede var fundet!

Men ikke mere Politik! Du kan ikke tro, hvor filosofisk Kjøbenhavn er med at anstille Betragtninger over Aarsagerne til Frankrigs Ulykke. For hver En, som man taler med, faar man de samme dybsindige Betragtninger at høre — ja, Du har jo paa den foregaaende Side en Prøve paa, hvad vi her i Danmark kan præstere. Fisk nu Du noget Bedre i den filosofiske Genfersø!

Vi lever godt herhjemme blandt mine Allernær-

meste. Louise er bleven fuldkommen rask igjen. De to smaa Bitter er ganske smaa bitte, men gjør deres Sager ordentlig i deres Bleer og ser helt eftertænksomme ud over at være komne ind i en saa forkert Verden, som den indeværende . . . . Jeg kan mærke, at jeg savner Dig meget, véd Du hvorpaa? (blandt Andet). Jeg er begyndt paa at skrive — hvad skal jeg kalde det? — «Strøtanker» lyder saa pretentieust, jeg vil hellere sige «smaa Meninger» om «Menneskets fysiske og intellektuelle Natur», og naturligvis især om Kunst, op paa mindre og større Stykker Papir, alt som de falder mig ind, og at lægge dem i en gammel Cigarkasse. Den gamle Cigarkasse forestiller da *in casu* Dig; men endnu har den ikke vist Meget af din Evne til at opløse mine Meninger og gjøre dem flydende; der er i alt Fald ganske tørt i Kassen. Det var ikke helt umuligt, at jeg samlede Noget af det til en lille Afhandling *Om Kunstværdi* eller deslige, naar jeg bare vidste, hvad jeg skulde gjøre med en saadan Afhandling. Jeg vilde næsten have lige saa vanskeligt ved at sende den til Henrik Scharling som til Rudolf Schmidt og *tertium non datur*, med mindre Du vil citere Paril Burmeister med hans «Theori og Praxis». *) Nej, det er ikke indbydende Tider, vi lever i. Hvad skal en stakkels Kavaler under slige Omstændigheder gribe til! Blive taalmodig i sin Cigarkasse.

Jeg glæder mig til at tale med Dig om London.

---

*) Hver af disse Herrer udgav et Tidsskrift.

Ja, er det ikke en helt indholdsrig By? Du Lykkelige, som skal til Italien! Der er Intet som Italien. Skynd Dig at komme til Rom for at Du endnu kan finde Paven og hele det katholske (U)Væsen dernede. Det er saa morsomt, og Intet kan erstatte det — allermindst Nutidens sindrigste Opfindelser . . . . . .

Bianco Lunos Sidealle Nr. 3. 11. November 1870.

Kjæreste Ven! Jeg begynder ikke med at undskylde min lange Tavshed; vi herhjemme, som lever et kontemplativt Liv, har jo Intet at fortælle Jer lykkelige Rejsende. Jeg har havt og har meget travlt; jeg har maaske ikke mere at bestille end mange andre Mennesker; jeg har maaske — jeg haaber det i alt Fald — lige saa megen Arbejdskraft som de Fleste; men naar jeg endnu ikke kan komme ud over, at en Forelæsning eller en Draabe Forfatterskab fødes med mange Veer og stort Besvær, saa er Tankerne og Sindet under mine nuværende Forhold saa stærkt optagne hele Ugen igjennem, at der formelig hører en Viljesakt til for at bryde Hegnet og gjøre en Afstikker pr. Post . . . . . .

. . . . . .

Lad mig huske mig lidt om, hvad jeg har at tage Vare paa. 1) Jeg oversætter Lübke (det gaar just ikke for hurtigt med Udgivelsen). 2) Jeg skriver Konversationslexikon. 3) Jeg holder Forelæsninger to Gange om Ugen, for Øjeblikket over vor egen gamle Arkitektur, som jeg efterhaanden, efter meget

kjedsommeligt Slid, har lært at skjønne og forstaa mig paa. 4) Jeg holder Forelæsninger én Gang om Ugen over Antikerne paa Antiksalen — det er naturligvis mit Yndlingsarbejde. 5) Jeg arbejder paa Slutningen af Høyens Værk over Harsdorff — Tankegangen morer mig just ikke. 6) Jeg har givet Løfte paa to Steder (Studenter- og Industriforeningen) om at holde Foredrag over Thorvaldsen, men indfrier dem maaske ikke begge. I hele September Maaned gik jeg og bestilte ikke andet end at studere Thorvaldsen. Jeg tænkte mig nogenlunde hurtig at kunne skrive en lille Piece *Om Thorvaldsens Geni og Stil* eller deslige, men da hele Sagen efterhaanden udfoldede sig for mig i al sin imponerende Bredde, saa blev jeg staaende, med en Mængde Forarbejder og med 3—4 noget udførte Partier, som alligevel trænger til en yderligere Gjennemarbejdelse. Intet er dog interessantere end at baxes med en saadan stor Individualitet, som man har set udfolde sig.

Jeg har set af dine Breve hvad Du glæder Dig over og hvad Du tænker paa. Du véd, at jeg deler din Beundring for Correggio — dog maaske med et Men ved. Men ham kan Du da ikke gjøre synderlig ved i Rom, hvor man kun har hans Danae (der dog er det ringeste af hans liderlige Billeder) og Aquarellen i Palazzo Doria (der rigtignok er vidunderlig fin og glimrende). Det er dog rædsomt ærgerligt for Dig og har kostet mig megen Ærgrelse, at Vatikanet er lukket — jeg haaber da, at det nu er luk-

ket op igjen. Kan Du ikke gjøre en Afstikker til Neapel, indtil Paven er blevet fornuftigere igjen, det gamle Asen, eller til han er død. Det er dog skrækkeligt at tænke sig, at saadanne Ting som findes derinde skal være afhængige af et halvtosset Menneskes Luner. Men *det* er da saare Meget i Rom. Jeg beklager ogsaa, at Du ikke fik Rom at se som pavelig By; men jeg nægter for Resten ikke, at jeg selv grumme gjerne havde set den som Italiens Hovedstad. Jeg grubler somme Tider over, hvilke Forandringer der vil foregaa med den i Anledning af dens nye Værdighed. Rom med Præget af en *Fremtids*-By er vanskelig at tænke sig, saavelsom Rom uden en rigelig Staffage af Munke og Præster. Den sidste Forandring maa vel allerede kunne mærkes dernede. Ellers er vel Snavset blevet nogenlunde liggende, hvor det laa, da jeg saa det sidst, og Campagnen er vel ikke endnu forvandlet til smilende Maismarker. Hils Torre de' Schiavi, hvor jeg haaber, at Du har været ude, og syng en jublende Hymne af fuldt Bryst — af *mit* med — til Campagnens ensomme og melankolske Majestæt og til de fjerne Bjerge. Jeg har en Slags lidenskabelig Kjærlighed til Rom; jeg bliver halv balstyrig af Længsel, naar jeg tænker paa Alting dernede. Hvad skal det betyde, at Victor Emanuel har taget den? Har han dermed smækket Døren i for Europas æsthetiske Asyl i Aarhundreder; er der ikke længere noget æsthetisk Asyl? Skal vor vanartede Tid straffes med at miste et Sted, hvor Uhret

staar, hvor det har staaet i Aarhundreder? Ja, vi er jo rigtignok paa mange Maader blevne mindede om, at Tiden ikke staar stille. Det skulde være et overordenlig blaseret Menneske, som endnu vilde paastaa, at der ikke sker Noget her i Verden.

Jeg kommer tidt til at tænke paa Dig med Hensyn til Begivenhederne i Frankrig. Ligesom jeg vanskelig kan sætte mig ind i, hvorledes de virkelig udmærkede Franskmænd, som jeg kjender gjennem deres Værker (personlig kjender jeg jo ingen af dem), maa være tilmode i denne Tid — jeg kommer især til at tænke paa Meissonier, som jeg virkelig elsker igjennem hans Kunst — saa kan jeg heller ikke rigtig forstaa din Stilling. Du kjendte jo meget mere til Frankrig og hvad Fransk er end Nogen af os andre; Du havde meget mere gaaet i Skole der; Du havde meget mere Sympathi der. Det maa jo for Dig være som et andet Fædreland. Naar jeg nu mindes, hvilket forskrækkeligt Indtryk en Begivenhed som Metz gjorde paa mig, da jeg læste den, saa forstaar jeg ikke, hvordan Du har været tilmode. Jeg kalder denne Begivenhed Forræderi og vil have Beviser for, at den ikke var det, før jeg troer det. Pokker i Vold med kejserlige Marchaller, Kejserpoder og kejserlige Armeer; især de første; de er kun daarlige Bolværker til Beskyttelse af et ulykkeligt Folk. Jeg er fuldkomment paa Favres og Gambettas Side, og haaber endnu i Smug paa, at Tyskerne tilhobe kan finde deres Grav vest for Rhinen. Jeg glæder mig

over, at der ingen Kommando er i Frankrig, og jeg frygter ethvert Symptom paa Centralisation mere end noget Andet. Tyskerne falder ikke for en Regjering; thi Bismarck tager Alverden ved Næsen. De falder ikke for en Hær; thi det maa indrømmes: Moltke har vist, at en gammel Fælled- og Revue-General i al Hemmelighed kan være en Kjæmpe af Jærn. Men de kan endnu falde for Elementernes Rasen, for Naturens Magter; jeg mener ikke just i Skikkelse af Vinterkulde eller Regn og Sne, men for et Folks Raseri. De *kan* dog til Slutningen ikke Punkt for Punkt holde Frankrig nede; dertil strækker deres Kræfter ikke til. Men der er vist sat et stort og uudsletteligt Punktum for mange Ting i Frankrig og i hele Verden.

A. C. Larsen og Vilh. Thomsen er «Pangermanister» (vel at mærke ogsaa for Danmarks Vedkommende); de er det i fuldt Alvor; den første af Affektation — det er et stærkt Ord, som jeg maaske ikke skulde sige, men det er ikke usandt — og den Anden af megen Sprogvidenskab og Mangel paa Lidenskab. Jeg misunder dem, der naar Søen gaar saa højt, har stærke Maver nok til roligt at se ud i det Aandelige efter nye Tingenes Tilstande. Pas bare paa, at Skibet ikke synker! Men det gjør det ikke, thi A. C. Larsen véd — véd ganske bestemt fra den paalideligste Kilde, som han dog er saa diskret ikke at nævne — at Bismarck *vil* give os Slesvig tilbage og begunstige et Skandinavien. Ha! Ha! Ha! Herhjemme

regjeres vi af Firmaet Christian IX, Hall, J. A. Hansen, saa gaar det vel nok godt. — Bare Du nu maa faa nogen god Rejsetid og ikke altfor snart skal tilbage. Det er nu noget siden jeg har besøgt dine Forældre og den samme Tid siden jeg har hørt Noget om Udsigterne for din Rejses Længde. Vi trænger ellers til Dig for at sætte nogle Tanker i Bevægelse herhjemme. Her er meget søvnigt. Philip Weilbach har afstedkommet en stor Bog *Kunst og Æsthetik. Kritiske og æsthetiske Bidrag.* Hillemænd om den Titel stod paa en Sten, kunde man slaa en engelsk Tyr ihjel dermed. — Hvad der somme Tider harmer mig græsseligt er, hvorlidt vor Generation af Ungersvende i det Hele respekteres herhjemme. Jeg taler ikke om mig selv, da jeg er villig til at indrømme, at jeg i det Hele maaske respekteres mere end jeg til enhver Tid har fortjent, og heller ikke om Dig, som respekteres mest. Men ellers gjælder vi jo *sit venia verbo* for «Børn under 40 Aar», hvem man egentlig ikke kan betro Noget. Naar jeg tænker paa, at f. Ex. Galleriet blev givet til Bestyrelse til en landlig Baron, som kort efter af en Hændelse blev Udenrigsminister — til Sommeren 1870! — saa ærgrer jeg mig.

(Udateret, vistnok 20. Januar 1870.)

Kjæreste Georg! Tilgiv mig — ikke alene paa samme Maade som Paven giver Absolution — men tilgiv mig rigtig indvendig den Fejl, jeg har, ikke at

være bevægelig nok. Det at jeg kan lade en Lyst, en Vilje, som jeg fuldkommen erkjender for at være mit eget Kjød og Blod, staa og banke paa Døren i Maaneder for at blive til Handling, uden at jeg lukker op. Jeg har indtil dette Øjeblik endnu ikke skrevet hverken til min Søster eller til Dig, heller ikke i flere Uger været oppe at besøge din Moder. Jeg haaber dog ikke, at jeg bliver en Tværdriver; jeg har Meget og Forskjelligartet at bestille og med Ting, som optager mit Sind meget stærkt, selv naar jeg ikke ligefrem arbejder; det er mig undertiden, som om jeg levede under Vandet og kun engang imellem dukkede op for at trække frisk Luft. Jeg vil ikke engang sværge paa, at det ikke kunde have varet en Uge endnu inden jeg havde sat Pen til Papir for at skrive til Dig, hvis jeg ikke var bleven rørt ved at modtage dit lange Brev med din Sygdom til Pause. Gud ske Lov at Du er kommen igjennem den som en tapper Mand; jeg har nu oplevet saa meget med Sygdom paa og i Anledning af italienske Rejser, at jeg ordentlig er bleven lidt skræmt for hvad der kan hænde dernede . . . . . Men en Tyfus er en Slags Foryngelsesild, som man ikke er ilde tjent med at have gjennemgaaet. Vær nu bare rimelig og forsigtig, spis og drik rigtig godt, og byd Dig endnu i nogen Tid ikke legemlig eller aandelig Anstrengelse. Bare Du nu kan faa det Hul, som Sygdommen har gjort i dit italienske Ophold, dækket med et længere Ophold. Tag flittig ud i Villa Pamphili . . . . . en

sand Paradisets Have, hvor Foraaret og Anemonerne vel meget snart maa indfinde sig. Faa fat paa noget god og *ren* romersk Vin (Bravo anviser); den hjælper godt . . . . . .

Øjeblikket indbyder just ikke meget til at skrive om Politik, som dine Breve jo for en stor Del handler om. I disse Dage ser det ud, som om Alt var forbi, som om Kejser Wilhelm med hele Hæren af Tinsoldater og med sin onde Aand skulde trække sig som absolut Sejrherre ud af det Hele, og som — o Ynk! — den anden Kejser virkelig skulde komme igjen; det vil sige, at Historien, som for et Par Maaneder virkelig levede i noget Stort, trækker sig tilbage i den gamle Usselhed og spiller Lakaj ved Kejser- og Kongehoffer, og agter at raisonnere over alle Gambettas «ubegribelige Fadaiser» som Lakajerne naturligvis ikke havde begaaet. Nej, det havde de sikkert ikke! Det er næsten ikke til at tænke paa. Hu, ha! Jeg sympathiserer i det Hele ganske med det, som Du skrev i dit forrige Brev. Herhjemme udbringer Biskop Martensen Skaaler for Preussen som Civilisationens Bærer; og der er et Lovforslag for Rigsdagen om at gjøre Geert Winthers (osv.) Personer hellige og ukrænkelige. Men man skal ikke ærgre en Reconvalescent. Dog det Sidste frembyder jo ogsaa en lystig Side.

Du skriver, Brøchner vil vide, at jeg skal være «Professor ved Universitetet». Jeg tror, at Brøchner med Hensyn paa sine Meninger om hvad ske skal er

lidt Larsensk; jeg nævner dem begge to *honoris causa*, naturligvis . . . . . Jeg tror, at Hall har Noget for med at faa mig gageret fra Universitetets Kasse som Docent, eftersom han ikke er utilgjængelig for den Logik, at en Mand ikke i vore Dage kan være Docent i en Videnskab for den Sum 400 Rd. aarlig . . . Det bliver saa formodentlig alligevel til, at den vordende Professor i Æsthetik skal holde Forelæsninger over Kunsthistorie, hvilket jeg beder Dig i Tide at betænke. Forsøm ikke Arkitekturen. — At jeg for Resten er en stor Mand, vil jeg naturligvis ikke nægte. . . . .

Jeg ser, at Paven atter i sin Ufejlbarhed har lukket Vatikanet op, hvortil jeg gratulerer Dig, naar Du kan taale rigtig at færdes derude. Husk paa, at Kulden i Antikmuseet og Maaden, hvorpaa man ser Michelangelo i det sixtinske Kapel, er meget anstrengende og angribende. Ak gid jeg kunde gaa en Tur med Dig derude! Jeg skulde ikke forstyrre Dig, jeg skulde holde mig meget taus, hvis jeg kunde. Er det endnu ikke muligt at komme ind i Palazzo Farnese, hvor da jeg var derude Exkongen af Neapel opholdt sig; han maa dog vel nu være fortrukket for det nye Regimente. Jeg har ikke været der siden 1862, men glædede mig dengang meget over Caracciernes Galleri. Ak gid man kunde tage sit Hus paa Nakken og *bo* i Rom; det vilde dog forslaa Noget; desuden gjøre Afstikkere til Asien, Kon-

stantinopel, Ægypten, Sicilien og Spanien — kort sagt lære Noget. . . . . .

Igaar gjorde jeg paa en Café et Slags Bekjendtskab med en kjær gammel Hader af Dig, Maleren Hr. H., som blev mig forestillet af en fælles Ven . . . Hr. H. greb Lejligheden til at sige mig meget udsøgte Ting og indvie mig i hele sit Liv og Levned med dets glimrende Lys og dybe Skygger og deraf følgende interessante Clair-obscur, alt imedens jeg drak en Kop Kaffe og spiste 3 Stykker Surbrøds-Smørrebrød, altsaa afgav en temmelig prosaisk Tilhører til en saa rystende Skildring. Medens han dvælede ved sin Neddykken i Nydelsernes Malstrøm, der jo havde været hans Livs Ulykke, kom hans Hoved nogle Gange ilfærdigt hen til Vinduet for at han desbedre kunde nyde Skuet af en kvindelig Ryg eller Nakke, og endelig blev Fristelsen ham saa overvældende, at han — gjørende en brat Ende paa Eposset — som en Slags oplysende Kommentar foer ud paa Gaden for at lade sit Toilette virke med dets fulde og samlede Magt. Det var ogsaa dejligt. Meget snurrig Fyr! . . . . . .

Bjørnson har skrevet en *Arnljot Gelline,* som efter Sigende ikke kan læses uden stærk Benyttelse af en Ordbog, der endnu ikke er udgivet. *Kongsemnerne* spilles, som Du vel véd; jeg har endnu ikke set den. Det er maaske din Fortjeneste, at den spilles. Hils Roma! Roma! Roma! Din Ven

Jul. L.

Mit Sygeleje varede et Par Maaneder længere end Lange antog; jeg begav mig først i Midten af Juli paa Tilbagevejen til Danmark og traf Lange i Dresden, hvor jeg gjorde Holdt. Vi tilbragte et Par udmærkede Dage med hinanden. Henrik Ibsen opholdt sig da i Dresden; jeg lærte ham at kjende og i Ibsens Hus tilbragte Julius og jeg i Forening en Aften. Ibsen og Lange fortsatte efter min Bortrejse deres Omgang.

XV

Efter min Tilbagekomst hændte der mig med Julius noget højst Ejendommeligt. Uden nogensomhelst Opfordring eller dertil given Anledning fra min Side sendte han mig i et længere Brev (der strax blev tilintetgjort) en Redegjørelse for en Sag, han fra sine yngre Dage af lidenskabeligt bebrejdede sig selv. I Aarenes Løb var denne Sag svulmet for hans Fantasi, og med sit samvittighedsfulde, ærekjære, fintfølende og grublende Sind havde han ligesom ikke Ro, før han fik en Anden meddelt hvad der trykkede ham. Ingen, hvis Æresfølelse ikke var kilden til det Yderste, vilde have skjænket Sagen Tanker. Nu lagde han den aaben for mig i et Brev, da det var ham vanskeligt at tale om den; brugte mig som den Angrende i den katholske Kirke anvender Skriftefaderen,

og viste mig derved en Tillid, der for mig var en Ære, og som neppe nogen Anden har vist mig.

Af det Brev, jeg modtog efter at have svaret, hidsætter jeg følgende:

Dresden 24. Juli 1870.

Kjæreste Ven! Hjertelig Tak for dit Brev, som var mig en Velgjerning, maaske for hele mit Liv Vel kunde ingen Andens Opfattelse af mine Sager faa nogen *absolut* Gyldighed for mig, eller, om Du vil, Gyldighed i det Absolute; thi dertil véd jeg altfor vel hvad jeg har at rette mig efter; men jeg har i meget lang Tid trængt til en Opfattelse af Sagens Relativitet, netop til en «hedensk» Dom om den, og jeg er Dig inderligt taknemmelig for, at Du ikke faldt bagover paa din Stol, da Du læste mit Brev, som hin Dommer i Israel, men betragter Sagen lettere end jeg gjør det. . . . . Jeg har egentlig megen Livsglæde og Livslyst; jeg har Meget at leve for. Men lad os nu blot ikke snakke om de Ting! Menneskene har jo bedre Ting at tale om, om det end er godt en Gang imellem at være fuldkommen aabenmundet. Jeg indser egentlig ikke, hvorfor jeg skal brænde dit Brev, men jeg kan jo gjerne gjøre det. — Det er sandt, forlov Dig nu blot ikke lige i det Øjeblik, Du er kommet hjem, for saa ser naturligvis enhver Pige saa dejlig ud.

. . . . . Onsdag kom Ibsen og hentede

mig ud paa en Kneipe for at vi skulde sidde og føre «alskens urimelig Tale»; det gjorde vi da i Løbet af adskillige Timer og drak dertil en lidt urimelig Mængde Øl . . . . . Forresten har jeg ikke oplevet Andet end Galleriet. Nu maa jeg snart anskaffe mig min tredie Lommebog, som vel ogsaa snart bliver fuld. — Iaften gaar jeg ud til Ibsen og saa hilser jeg ham fra Dig . . . . . Jeg oplevede ogsaa igaar en vis Kammerjunker *, som jeg kjender fra Florens og som nu er Legationssekretær i Berlin. Da jeg kjender ham som et yderst godmodigt, men ikke skarpsindigt Menneske, blev jeg pludselig urolig over, at hans diplomatiske Samkvem med Bismarck kunde være skadeligt for Danmarks politiske Stilling. Paa mit Spørgsmaal om hans Kjendskab til Bismarck trøster han mig med, at han havde aldrig set ham, skjønt han havde været et Aar ansat i Berlin. B. modtager hverken Ambassadeurer eller Ministre, endsige Sekretærer. Det beroligede mig, paa samme Tid som det indgjød mig ny Beundring for Bismarck . . .

I Søndags Aftes var jeg atter paa Sold med Ibsen. Vi drak begge meget Øl og var meget lystige og gemytlige. Jeg kan godt lide ham. Men man mærker egentlig ikke noget til, at han er saadan en Brand. Han har maaske efterhaanden slukket sig lidt med Øl. Men nu vil jeg ikke være spydig over ham; han er god som han er. —

Det næste, udaterede, Brev, jeg besidder fra Lange,

stammer fra de første Dage af November Maaned 1871. Af dets Indhold ses, at jeg maa have foreslaaet ham en Forandring i de Timer, hvori han paa Universitetet holdt Forelæsninger, for at vi ikke skulde komme til at tale paa samme Tid. Hvorfor jeg ikke selv har kunnet gjøre Forandringen, véd jeg ikke mere, saa lidt som jeg overhovedet mindes noget om Sagen.

Kjæreste Ven! Det er mig ikke muligt, ensidig at tage nogen Beslutning i den omhandlede Casus. Jeg maa som konstitutionel Konge spørge mit Folk (mine Tilhørere), som nu har været mig tro i to Maaneder; det er jo dog muligt, at de nu engang kan have belavet sig paa at høre mig i *de* og ikke i *andre* Timer. Overhovedet forekommer det mig ikke uden videre nødvendigt at undgaa et «Sammenstød»; vi er jo gode Venner, og der er dog heller ingen Grund til at tro, at vore «Patienter» vil bide hinanden i Benene.*) Jeg anser det vel for rimeligt, at nogle af mine Tilhørere vil vandre ud til Dig, men den Ulykke vilde jeg bære med Sindsro. Desuden har jeg allerede glædet mig til at træffe Dig og R. Nielsen i Aftrædelsesværelset om Onsdagen; jeg har altid holdt meget af et «delicat gräl», som Svenskeren kaldte det.

Altsaa: Aftalen er, at Du averterer hvad Du vil avertere, uden Hensyn til mig. Jeg forelægger mine Tilhørere et Lovforslag om Flytning til Mandag og Fredag.

---

*) Lægen og Dyrlægen paa Fritz Jürgensens Tegninger.

Viser der sig Stemning for de Dage, tager jeg dem; er der mere Stemning for at beholde Onsdag og Lørdag, beholder jeg dem. Jeg kan ikke komme til Dig idag før min Forelæsning; jeg har temmelig travlt. —

Slutningen af Aaret 1871, der gik rolig hen for Lange, var stormfuld for mig. De ovenfor berørte første Forelæsninger, jeg holdt, gjorde først heftig Lykke og blev kort derefter lagte lidenskabeligt for Had. Da Digteren Hauch, den daværende Professor i Æsthetik, tilbragte dette Halvaar i Italien og overhovedet neppe mere vilde holde Forelæsninger, havde jeg, dertil opfordret af ham, indgivet en Ansøgning til Universitetet — der aldrig er bleven efterfulgt af nogen senere — om Ansættelse som midlertidig Docent med 400 Rd. (800 Kr.) om Aaret. Ingen betvivlede dengang, at dette vilde blive bevilliget, da en af Universitetslærerne, Professoren i slaviske Sprog, C. W. Smith, en nær Ven af Ploug, der havde indfundet sig paa Forelæsningerne for at kunne afgive Rapport om deres Indhold, nedlagde den Paastand, at jeg som Angriber af Religionen og Hjemmet, som Forsvarer af Selvmords Berettigelse, paa ingen Maade kunde komme i Betragtning. Saaledes modtog jeg end ikke et Svar. — Det var nødvendigt at anføre dette til Forstaaelse af det følgende Brev ved Aarsskiftet, vistnok skrevet 9. Januar 1872.

Kjære Georg! Tak for din lille Billet. Jeg havde jo rigtignok gaaet i Forventning om engang at se Dig

hos mig; men jeg har for Resten godt vidst, at Du havde meget travlt, og har altsaa ikke været «gal paa Dig». I Formiddags læste jeg din Artikel om Stuart Mill; den var smuk og varm.

N. har fortalt mig yderligere om Universitetsvrøvlet, navnlig om C. Smith's Fremgangsmaade. Jeg havde ikke troet, at den Mand vilde lade sig bruge til Spion og «Angiver». Du er berettiget til at være vred paa ham og flere; og dog ønsker jeg Intet indstændigere end at Du vil beholde det Maal for Øje at komme ind i denne gamle, mugne Anstalt. Und ikke dine Fjender den rene Glæde, det vilde være dem, om det blev forpurret, og hold vort kjære Fødeland den Dumhed (fra Frederik VI.s Tid) til Gode, at det gjerne lader sig belære af hvad en ansat Mand siger, og gjerne tager Forargelse af hvad en ikke ansat Mand siger. Det kan vel forbedres.

Vil Du ikke gjøre mig den Tjeneste at sende mig Henrik Ibsens Adresse, hvis Du véd den. Jeg har en latterlig Kommission til ham. Min egen Adresse er Frederiksberg Allee *36*; dette siger jeg fordi dit Brev synes at have været en Dags Tid paa Vandring her i Nabolaget før det fandt mig. Skriv mig ogsaa din egen Adresse.

Gid det nye Aar maa blive godt for Dig. Ønsk din Moder og de Andre et glædeligt Nytaar . . . . .

Kort Tid derefter hændte en lille Begivenhed, der er betegnende for Langes overlegne Ro og Skjælmeri.

Afdøde Professor S. Heegaard havde i den Periode, da han var afgjort Tilhænger af Rasmus Nielsen, hørt til mine Modstandere, og vi havde under den langvarige Nielsenske Fejde polemiseret mod hinanden; Maaden hvorpaa Heegaard i sin Tid brød med Nielsen tiltalte mig heller ikke; jeg havde i en Artikel railleret over den, saa at heller ikke dette Brud bragte os hinanden nærmere. Nogle Aar gik hen; Kamptidens Vrede var forlængst svunden ud af begges Sind, og da jeg en Dag paa Strandvejen foreslog Heegaard at glemme det gamle Uvenskab, greb han til med en Inderlighed og Varme, der rørte mig dybt og gjorde mig godt. I flere Aar saas vi hyppigt og omgikkes paa det aller Venskabeligste. Lange, som vidste dette, siger en Dag i 1871 til Heegaard, der med alle sine udmærkede Egenskaber var en pirrelig og lidt mistænksom Mand: Vil De gjøre mig den Fornøjelse at spise til Middag med mig og Brandes? — Heegaard: Nej Tak, jeg ønsker ikke at træffe ham. — Hvorfor ikke? — Det er kommet mig for Øre, at han skal have sagt noget meget Krænkende om mig? — Lange: Naar? — I 1867. — For fire Aar siden altsaa, da De laa i Polemik med ham? — Javel. — Maa jeg spørge hvad det er, han skal have sagt? — «Den fjollede Idiot». Ja, De troer naturligvis ikke, det er sandt; men jeg har fra god Kilde, at han har sagt det. — Lange: Hvis det havde været «Idiot» alene, eller «fjollet» alene, saa vilde jeg have havt mine Betænkeligheder. Men «fjollet Idiot», det ligner ham

ganske. Jeg frygtede iøvrigt for, at det var noget anderledes Graverende. «Fjollet Idiot», det skal De saamæn ikke tage Dem nær; det siger han hver Dag om sine bedste Venner. Ja, saa kommer De og spiser med ham, ikke sandt? — Jeg maa kun tilføje, at jeg er temmelig sikker paa aldrig at have brugt det incriminerede grimme Udtryk om Heegaard.

Det havde altid været mig en Sorg, at Lange saa ganske manglede Forstaaelse af mit religiøse Standpunkt og om muligt havde endnu ringere Sympathi derfor. Det var og blev en dyb Differens imellem os. Til min store Glæde udjævnedes den i Løbet af Aaret 1871. En Dag under en tilfældig Samtale paa Gaden udtalte Lange ligefrem, at han i sit Sind havde sagt sig fuldstændig løs fra al Kirkelighed. Hvor nær han derved var kommen mig personlig, skal jeg lade usagt; vi talte ikke derom; havde nu aabenbart begge samme Ulyst til at stige ned i Schachterne. Lange var desuden da saa lidt som tidligere tilbøjelig til en polemisk Holdning overfor det Bestaaende, men der var fra det Øjeblik af aldrig mere nogen Uenighed eller Uoverensstemmelse mellem os angaaende de religiøse Spørgsmaal. Snart er det rimeligvis ogsaa sivet ud, hvorledes Lange tænkte; thi i de senere Aar hørte man ham oftere regnet til den fritænkeriske Side. Hans Skrifter aflægger ret hyppigt, om end neppe anderledes end ganske indirekte, Vidnesbyrd om den Grundforandring, der var foregaaet med

hans oprindelige Livsanskuelse. (Se f. Ex. Lægens Repliker i Skuespillet *Den Logerende* S. 188.) Skjønt han havde meget at indvende mod min Bog *Emigrantlitteraturen* som denne saa ud i dens ældste Skikkelse, gjaldt hans Kritik derfor aldeles ikke Indledningsforedraget, som især var Gjenstand for Angreb i Datiden, men Enkeltheder rundt om, der i Regelen fortjente hans skarpe Kritik. Bogen var bleven trykt altfor hurtigt, ud fra den naive Opfattelse, at Spektaklet om hine Forelæsninger vilde lægge sig, naar man saa, hvad der var blevet sagt; men den indeholdt adskillige Unøjagtigheder og udtrykte undertiden en rigtig Tanke paa en altfor uforsigtigt udfordrende Maade.

Lange skrev om denne Bog strax efter dens Udgivelse:

$^{18}/_{2}$ 72.

Kjære Ven! Jeg har læst din Bog igjennem paa den Maade, som Du bad mig om og som jeg ogsaa af mig selv vilde have læst den. Indledningen havde jeg stor Glæde af og betragter den som et af de betydeligste Stykker i nyere dansk Literatur, friskt, originalt og berettiget. Det er en stor Fortjeneste at sige et Folk ubehagelige Sandheder lige op i dets Øjne. Det Meste af det Øvrige, hvis Æmne, sandt at sige, var mig næsten ganske ubekjendt, har jeg ladet mig belære af. Der er Ting deri, som jeg aldeles ikke sympathiserer med, f. Ex. dine Bemærkninger om et Hjem, dets Værd og Betydning. Odysseen handler ikke om Andet, og jeg antager, at Romerne i deres bedste Tid meget godt kjendte Betyd-

ningen af Hjemmet, naar de kjæmpede *pro aris et focis*. Men det kan nu være det Samme; jeg har ikke læst Bogen for at gjenfinde mine egne Anskuelser deri. Den megen Sludder om dine Forelæsninger skriver sig vel nok for en stor Del af Vrangvilje mod Den, som purrer op i en Nations Magelighed; en vis praktisk Anledning kan den maaske have ved selve Fremstillingsmaaden, som forekommer mig — ligesom din Disputats — undertiden at tilstede en øjeblikkelig Uklarhed over, hvorvidt Du taler i direkte eller indirekte Tale. Og en saadan Uklarhed kan jo forvolde større Fejltagelser under en Forelæsning end ved Gjennemlæsningen af en Bog: thi ved Læsningen kan man stadigt korrigere den. Alt dette hastede det nu ikke med at sige, endmindre med at skrive. Men der er Noget ved Bogen, hvorom jeg maa udtrykke mig skriftlig for ikke at forivre mig, og det er en hel Del af din Kunstbetragtning . . . . . .

Vi kan være Dig meget taknemmelige for din Bestræbelse for at fjerne al den Obskurantisme, som klæber ved den nyere Romantik og Middelalderdyrkelse; men skal vi derfor tilbage til c. 1770? Skal alt det Arbejde spildes og haanes, som det 19de Aarhundrede har anvendt paa Middelalderens Kunst; skal den ikke, saa længe som Udviklingens Continuitet bevares, være sikker paa at have faaet *sin* Ret? Ellers forekommer det mig, at vi befinder os i Tilbageskridt, ikke i Fremskridtet. Og hvad berettiger Dig til at brænde Virak for den italienske Gotik, naar den nor-

diske faar en saadan Behandling; den er dog langt mere arkitektonisk gjennemført baade end den og Marcuskirken. Hvilken Respekt skal man faa for din Betragtning af Fiesole, naar Du taler saaledes om de andre Malere fra den gotiske Tid i Italien? Der er jo ikke Sammenhæng skabt deri*).

Hvor staar det skrevet, at en Græker vilde tænke sig Natten som den, hvori der elskes, og den, hvori der myrdes, som skjuler alle Vellyster og alle Forbrydelser etc.? — Videre: Du som før har haanet Bjørnson og Goldschmidt for det Originalt-Forvredne eller det forvredent Originale, anbefaler det nu o. s. v. o. s. v. o. s. v. o. s. v.

Jeg synes, at Du som Forfatter har faaet en større og større Smag for det Brillante. Jeg synes, at der var en Tid, da Du som Forfatter var mindre brillant og mere sand. Nogle af dine tidligere Arbejder, som var friere for maleriske Ornamenter, frembød mere at tænke over, mindre at glo paa.

Du mærker, at jeg vil Dig tillivs, at jeg vil slaas med Dig. Jeg har ikke Uret i det, som jeg siger; men hvorfor sige det? — Fordi jeg ikke vil gaa og tænke Noget ved mig selv, som jeg ikke vilde sige Dig. Du husker, at jeg slet ikke angriber Kjærnen i din Bog, i alt Fald kun berører den — med Hensyn

---

*) Det af Lange her Paaankede er forsvundet allerede af Bogens anden Udgave fra 1877. Hvad han i dette og det følgende Brev forøvrigt angriber, findes endnu i tredie Udgave.

til Betragtningen af Middelalderen. Der er Ting i din Bog, som jeg beundrer — hvor det Brillante virkelig er smukt — og som jeg elsker. Og naar jeg her bebrejder Dig, at Du brillerer med forlorent Stads, saa glemmer jeg ikke, at det, som vilde være en stor Synd, hvis jeg gjorde det, ikke er det af Dig, da Du paa en Maade er saa uskyldig og har saa lidt Selvkritik — en Vare, som det heller ikke er godt at have for meget af.

Had mig nu ikke længere end en halv Time!

Din hengivne

Julius Lange.

15/2 72.

Kjæreste Ven! Jeg er Dig meget mere taknemmelig for dit Brev, end Du var det for mit, og jeg er glad ved, at Du ikke har ladet din Følelse forvirre af Noget, som var og vilde være et Angreb. Det eneste Ord, som har saaret mig fra din Side, er Ordet «uvenskabelig»; det er ikke berettiget. Jeg har selv tidt undret mig over og været kjed af, at der skulde være saa megen Polemik fra min Side eller fra vor (dine Venners) Side imod Dig i vort Venskab, og jeg kan virkelig sige, at den er ikke mig til Glæde. *Mais que voulez vous!* Vi er jo ikke nogle Fredens Mænd, som lever i en Afkrog som Skjelskjør og Lemvig eller spiller vor L'hombre med Sindsro om Aftenen. Vore Samtaler gjælder jo meget tidt — og jeg skal sandelig ikke beklage det — de Ting, som gaar dybest i Indi-

vidualiteten, og som tvinger den til at tage Parti for eller imod. Vi er desuden alle en Smule «offentlige Personligheder», tager i alt Fald offentligt Ordet. Da Du nu ubetinget er den hurtigste og aktiveste af os og tillige har en Tilbøjelighed til det Radikale og Extreme, saa kommer hint Forhold, hvoraf jeg meget villig indrømmer, at Du tidt maa kunne blive træt, jo næsten af sig selv, naar ikke vort Venskab skal synke ned til et rent Vaneforhold, hvad der ikke vilde sømme sig for det. Undertiden er vor Modstand en Slags Nødværge fra vor Side, da din livfulde og heftige Overbevisning i flere Ting kan gjøre Dig — i alt Fald for en Tid — utaalsom mod anderledes Sindede; undertiden udspringer den vel ogsaa af Interesse for Dig og for din Stilling i det lille, sluttede Selskab, som man kalder Danmark. Jeg beder Dig om ikke at kaste Vrag paa den og først og fremmest ikke at tro, den er uvenskabelig. Vi er virkelig dine Venner — jeg tror ogsaa at kunne svare for de Andre. Jeg vilde gratulere os i høj Grad til, om den Betænksomhed, som Du forleden Dag indrømmede at vi havde forud for Dig, maatte komme Dig og din Virksomhed til Gode: den er virkelig godt ment.

Et Par Ord om nogle af Enkelthederne . . . .

Jeg er en Stymper i Middelalderens Historie, men jeg troer endnu ikke paa Rigtigheden af den Skildring af middelalderlige Tilstande, som findes i din Bog. Man kan ved en Sammenpakning af i og for sig rigtige Fakta faa noget ganske Forkert ud. En saa tyk

og ubetinget Sværte passer ikke paa noget Historisk i Verden. Saa overordentlig lidet reguleret som den Tidsalder var: den affødte Gotiken; saa har den jo, som Figura udviser, havt en uhyre Sum af materiel Kraft tilovers. Og man mene nu om den gotiske Kunst, hvad man vil, saa passer din Skildring af dens Tidsalders flæbende Forrykthed virkelig ikke til dens Aand . . . .

Du maa ikke sige, at Du «ikke har sagt Andet, end at Du beundrer de gotiske Bygmestre og de Kjæmpeværker, de udførte». Læs, hvad Du har sagt. Er det Beundringens Tungemaal? Det vilde det endog være for meget at kræve, da vor Beundring jo er og skal være betinget; men det er ikke engang Retfærdighedens.

Jeg gjør ikke Nar af, hvad Du siger om «Natten». Din Hovedthesis, at Thorvaldsen ingenlunde helt er græsk, er jeg fuldkomment enig med Dig i; den kunde nu for Resten lige saa godt vendes til Ros som til Dadel. Det forekommer mig ellers, at Du miskjender Værdien og Betydningen for en Billedhugger af «at være græsk» eller at ville være det. F. Ex. med Hensyn til Reliefstilen vil det omtrent sige det Samme som at være plastisk. Jeg forlanger slet ikke mere Virak for Thorvaldsen end Du har givet ham, omendskjønt jeg maaske er mere gjennemtrængt af Overbevisning om, at han i Sandhed var en stor Kunstner, uagtet den noget overstadige Hæder, han nød i sit Liv, kan gjøre En lidt polemisk stemt. Men

hvorfor netop tage fat paa «Natten», naar man ikke der faar Beviset i Hænde og maaske kan have Vanskelighed ved at skaffe det? Thorvaldsen synes mig dog nok at have et virkeligt Aandsfrændskab med Grækerne, mere end nogen anden moderne Aand, jeg kjender, uagtet hans Hellenisme, som jo for Resten ikke fylder hele hans Kunst, er ensidig og moderne. Han mangler det græske *δεινόν* [det Forfærdende].

Af Bernini kjender jeg næsten kun de romerske Værker. Denne vidunderlig frodige neapolitanske Virtuos synes mig at være lidt tanketom (er det ikke netop hyppigst Tilfældet med det «Forvredne»?), jeg mener tom paa plastiske Tanker. Dog nærer jeg en sand Hengivenhed for hans Triton paa Piazza Barberini.

Med mine Ytringer om det «Originalt-Forvredne» har jeg paa Ære ikke sigtet til Andet end det, at Du betingelsesvis *tog det i Forsvar*, hvilket synes mig meget urigtigt af en Æsthetiker og i Strid med din tidligere Anskuelse . . . .

Men jeg gider ikke fortsætte dette Pindehuggeri længer. Det Ærgerlige ved den Slags Kritik er, at man paa en Maade paatager sig en Forpligtelse, som man ikke kan udføre, til selv aldrig at gjøre fejl her i Livet mere.

Jeg vil bringe Dig et Billede til en Fødselsdagsforæring, som for det Første er godt og for det Andet

er egnet til at overbevise Dig om, at de nordiske Folks Sanser ikke er «sløve».*)

Din Ven.

De talrige Angreb, hvortil den mellem os Venner omstridte Bog gav Anledning, gjorde mig det nødvendigt at udarbejde en Gjendrivelse. Lange billigede Planen og skrev i den Anledning følgende Billet, dateret 3. April 1872:

Kjære Ven! Jo mere jeg tænker derpaa, des vigtigere forekommer det mig, at Du i din Pièce skriver et Svar til Monrad, om hvilket man ikke kan sige, at det er ubetydeligt, eller at det dog ikke er saa betydeligt som hans Artikler. Det vilde sikkert hæve din Anseelse meget, om Du kunde vise Dig ham fuldkomment voxen i Debatten. Derfor kan Du vistnok gjerne gjøre ham en eller anden Indrømmelse. Hvis Du kunde fremtvinge den Situation, at Du fik med ham at gjøre som Modstander herefter, saa var Du sikkert vel tjent dermed. Han er jo selv debatterelysten nok. Jeg mener just ikke, at Du skulde lade en saadan Taktik træde aabenlyst frem; men Sagen vilde vist ikke være saa vanskelig. Han er dog nok med alle sine gode Enkeltheder temmelig hullet. Du maa endelig lade Dig denne Sag ligge paa Hjerte — tag kun en Uges Tid dertil; Du vil vistnok vinde meget

*) Det var en Radering af Rembrandt.

derved. Han indbyder jo netop ved hele sin dialektiske Fægtemaade til tilsvarende dialektiske Modangreb. Husk paa, at han i Henseende til Debat næsten betragtes som den første Kraft i Landet.

Da den i Brevet berørte Pièce var skrevet, blev den strax forelæst Lange, som i det Hele var veltilfreds med den. Dog havde han adskilligt at indvende. Han fandt mig overfor *Dagbladets* Holdning imod mig altfor spag. «Her skulde Du tordne!» udbrød han. Derimod fandt han mit Svar som Helhed altfor afvisende og udæskende. Og medens jeg følte mig ude af Stand til at tjene ham med nogen tilføjet Torden, lod jeg mig af hans indstændige Anmodning om endelig «at gjøre en Indrømmelse» overtale til at udslette adskillige Sider og derfor indsætte andre, hvilke han formelig dikterede mig. Jeg vidste jo, hvor godt han mente mig det; jeg var en saa stor Beundrer af hans Aand og Vid, at jeg betragtede det som en Ære, naar han flettede nogle Sætninger af sine ind i min Prosa, og min Stilling var i ethvert Tilfælde saa ufordelagtig, at den ikke kunde lide noget ved, om jeg stemmede Tonen en Smule ned. En trodsigere Holdning helt igjennem havde ligget bedre for mig og jeg fik da ogsaa «Indrømmelsen» indskrænket til det mindst mulige, det rent formelle; men den var og blev Langes, ikke min. For dem, hvem Sligt kan interessere, meddeles det altsaa, at

Side 25 og 26 samt Side 77 i «Forklaring og Forsvar» som de i den trykte Text lyder, skyldes Julius Lange.

Et skarpt Øje vil let gjenkjende hans Stil i det følgende Stykke med dets Ro, dets Vid og — dets At-Sætninger:

«Man søger at vinde en let Sejr over mig ved at føre alle Nationens gamle og ærværdige Traditioner i Ilden mod mig. At jeg imidlertid har Hjerte for disse Traditioner, det har jeg dog maaske adskillige Gange vist. Jeg troer at have godtgjort, at jeg vel forstaar at vurdere det Udmærkede, som er fremkommet hos os; jeg troer endog at have vist, at jeg kan vurdere det nok saa godt som mine Recensenter kan det. Min Forfattervirksomhed er dog ikke begyndt med min sidste Bog. Men jeg troer paa den anden Side, at der intet Syndigt er i at mene, at der nu er en Pause i vor Literatur, og at vi ikke længere kan leve af de Opkog, som lyriske Poeter og Feuilletonister af en ikke videre høj Rang stadig byder os. *Dagbladet* griber i sin Feuilleton saa hyppigt til Blomstersamlinger af gamle Adresseaviser og lignende literære Antikviteter; det lever saa godt af Fortidens Smaaligheder, at man ikke kan undre sig over, at Fortidens Storhed forekommer det aldeles blændende og fyldestgjørende for et Aartusinde endnu. Men jeg troer dog virkelig ikke at have begaaet nogen Synd mod Fortiden, jeg troer at have truffet Manges stille Tanke, naar jeg spørger: Hvad saa? Jeg anser en vis Utaalmodighed for en Dyd, fordi den er aldeles

nødvendig til at holde Fremgangen i Aande. Jeg paastaar, at Enhver, som tilgavns roser sin egen Nation og fortæller den, at Alt er paa det Bedste i den, gjør den en daarlig Tjeneste, selv om han meler sin egen Kage derved o. s. v.»

Man agte især paa denne Vending: «Det danske Folk har altid havt stor Utilbøjelighed til at komme ud af vante Tilstande, og det elsker i høj Grad sin Magelighed. Det er mageligere at blive i de lune Dyner end at staa op og tage en ren og kold Skjorte paa; det kribler i Kroppen, naar man faar et koldt Styrtebad, men det er renligt og styrkende. Især lød *Dagbladets* Recension som et Svar dybt nede fra Dynerne». Her er det Lange, der taler Ord for Ord.

Han havde, som paavist, ikke lidet at indvende mod Adskilligt i det første af mine Skrifter, der vakte større Opsigt. Men med hvor megen Sympathi han fulgte min Debut som Foredragsholder i hint Efteraar 1871 og hvor helt den gamle dybe Spaltning mellem vore Grundsynsmaader var udjævnet, det lagde han for Dagen i en lille Fortælling, som han dengang skrev og som (anonymt) blev trykt i Illustreret Tidende for 31te December 1871. Paa den sidste Dag af dette Aar, der satte Tidsskjel i min literære Existens, bekræftede han, skjemtende og overlegent som altid, men med broderlig Aand, det gamle Forhold imellem os, der aldrig senere blev anfægtet, end mindre brudt. Fortællingen, der blev fuldstændig overset, lyder:

HVIRVELVINDEN OG KIRKETAARNET.

Kirketaarnet stod oppe paa Bakken for Enden af Landsbyen; Hvirvelvinden susede og fløjtede gjennem dets aabne Lydhuller. Tilsidst syntes Kirketaarnet, at det blev for galt og sagde:

«Naa, naa, saa sagte! Det værker i mit gamle Hoved! Det ender med at Du faar mine Klokker til at ringe, saa Folk troer, at de skal i Kirke. Men det gaar ikke an, for det er Mandag.»

«Det skulde more mig, sagde Hvirvelvinden, «om jeg kunde faa Dig til at gjøre Spilopper paa dine gamle Dage og ringe Folk til Kirke om Mandagen. Frisk heran, lad os forsøge!»

«Er Du gal?» sagde Kirketaarnet. «Saadan en Landstryger, som Du, troer nok, at Du kan tillade Dig hvad det skal være. Du har ikke engang Indfødsret. Men husk paa, at jeg er fast ansat, jeg hører til Folkekirken og beskyttes som saadan af Staten. Jeg er højkirkelig; jeg er et Monument; min Præst er Provst, og min Skolelærer er i Rigsdagen, saa hans Kone maa besørge Ringningen. Det vilde være en net Historie, om jeg for dine Lapseriers Skyld skulde komme i Avisen for Pligtovertrædelse. Jeg har ellers, Gud ske Lov!, kun været der én Gang, og det var, naar jeg selv skal sige det, paa en smigrende Maade, for der var to Personer, som disputerede, om jeg var fra Erik Ejegods eller fra Erik Lams Tid.»

«Aa, hvor Du er kjedelig, din gamle Tverdriver!» sagde Hvirvelvinden. «Jeg er næsten hver evige Dag

i Avisen, enten i Indlandets eller i Udlandets. Snart blæser jeg en gammel Skorsten om og snart puster jeg til en Ildebrand; snart blæser jeg op i Pigernes Skjørter og snart blæser jeg Hatten af Hovedet paa Kongen.»

«Maa jeg bede Dig om at tale med Respekt,» sagde Kirketaarnet.

«Aa, jeg har saamænd ogsaa blæst Kroner af Kongers Hoveder . . . .»

«Nej, nu bliver det virkelig for galt! Skjoldungerne . . . .»

«Ha, ha, ha!» lo Hvirvelvinden. «Stakkels gamle Taarn! Og imedens har du staaet her paa den samme Plet lige fra Erik Ejegods Tid. Jo, det maa være en dejlig Fornøjelse! En elendig stavnsbunden Tilværelse!»

«Hvad kan saadan en vindig Person dømme derom?» sagde Kirketaarnet krænket. «Jeg glæder mig ved i alle mine Dage at have staaet i det smukkeste og fredeligste Forhold til alle mine Kolleger i Omegnen. Der ovre i Vest-Nord-Vest ser jeg i en halv Mils Afstand min yngre Broder, Annextaarnet i Nidløse; i Nord, tre Fjerdingvej borte paa den anden Side Fjorden, Taarnet i Ondløse, og lidt til Siden for det skimter jeg i klart Vejr min højærværdige Foresatte, Taarnet paa Domkirken; i Syd Taarnet i Smørum, og i Øst Taarnet i Grøderup. Jeg mindes saa levende, hvordan jeg for 87 Aar siden maatte laane min Embedsbroder i Grøderup min Sprøjte, da der var Ild i ham. Mens Du har gjort Blæst og Spek-

takel og Skandale, har der aldrig været et ondt Ord imellem os, kan jeg sige Dig.»

«Nej, det vil jeg gjerne tro,» lo Hvirvelvinden. «I har staaet og gloet paa hinanden i mange hundrede Aar, altid fra den samme Kant, altid i den samme Retning; det maa jo være til at blive gal over af Kjedsommelighed. Nej, da kan Du tro, at jeg har gjort Rejser og set alle Ting fra alle Kanter. Jeg oplever Noget; jeg lever med det Land, hvor jeg blæser i. Jeg er glohed i Afrika og iskold ved Nordpolen; jeg fylder mig med Sand i Ørkenen og med Stenkulsrøg i England. I Nat skal jeg ud paa Atlanterhavet og imorgen være i Amerika.»

«Hu, ha!» sagde Kirketaarnet og gøs, saa der faldt Kalk ned af det.

«Ja ikke sandt! Det er et andet Slags Liv; man rører sig dog i Verden, man udretter dog Noget.»

«Udretter Noget! Hvilken forargerlig Snak! Hvad gjør Du Andet end Skade?»

«Kalder Du det Skade,» sagde Hvirvelvinden lidt sagtmodigere, «at jeg blæser alt Det overende, som ikke kan staa paa sine egne Ben? At jeg river de visne Blade af Træerne om Efteraaret? Jeg vil sige Dig, at skjønt det sukker og klager i Skoven, naar jeg farer igjennem den, saa takker den mig dog om Foraaret, for at der er Plads til nyt Løv. Træerne er ikke saa stive som Du. Kalder Du det Skade, at jeg paa mine Rejser tager Blomster, Spirer og Frø med mig fra det ene Land til det andet?»

«Og Snavs,» sagde Kirketaarnet ved sig selv.

«Nej, min gamle Ven,» sagde Hvirvelvinden og blæste atter friskere op, «det er mig, som sørger for Omsætningen; det er mig, som er Fremskridtets Aand. Du er gammel nok, men jeg er dog meget, meget ældre; jeg er lige saa gammel som Verden, og endda er jeg flinkere tilbens og meget rørigere end Du er. Jeg er en Magt, jeg er et Princip,» sagde Hvirvelvinden og lo overmodig.

«*Du* et Princip!» udbrød Kirketaarnet forbitret. «*Du*, som er det Principløseste af Alt i Verden; Du, som mangler enhver Basis i Livet. Provsten siger selv om Dig, at man véd ikke, hvorfra Du kommer, og ikke, hvorhen Du gaar. Nej, jeg er et Princip, er jeg. Jeg er historisk, jeg er bygget paa Kampesten. Du flakker om uden Plan og Med, bare fordi Du ikke er Andet end Vind; jeg staar fast paa min Plads, hvordan saa Vinden blæser, gjør jeg. Du gaar dog kun langs hen ad Jorden, ligesom Dyrene; men jeg hæver mig opad mod det Højere som Menneskene. Man skulde tro, at Du manglede Sans for det Skjønne i at jeg saaledes hæver mig.»

«Ja, ja, Kirketaarn! Nu er jeg kjed af at tale med Dig. Hæv Du Dig kun op mod det Højere, saa meget Du kan, Du kommer dog vist aldrig en Tomme tilvejrs. Tiden gaar umaadeligt hurtig for mig, fordi jeg har saa travlt og idelig er paa Færde. Det vil derfor kun vare en kort Tid for mig, inden jeg skal se Dig falde hen, enten Du saa er et Princip eller ikke.»

«Troer Du det? Det skal vi faa at se.»

«Ja, det skal vi faa at se. Tak mig nu, inden jeg farer bort igjen, for at jeg har ryddet lidt op i Dig og blæst Spindevævene bort fra Krogene i dit gamle Hoved. Farvel, nu gaar jeg tilsøs.»

Og bort foer Hvirvelvinden med en saadan susende Fart, at Kirketaarnet næsten tabte Vejret og havde ondt ved at holde sig oprejst.

«Gud ske Lov, at han er borte,» sagde Taarnet, da det atter var blevet stille. «Det stille Vejr passer dog bedre for den danske Natur. Det er alligevel ganske morsomt at faa en Passiar engang imellem. Man kan dog snakke med ham!»

XVI

Julius Lange døde den 20. August 1896. De offentlige Udtalelser dengang viste, hvor stærkt han i det danske Folk, overhovedet i de nordiske Lande, blev paaskjønnet. Veltalende Artikler værdsatte og lovpriste ham. De ypperste danske Digtere, ældre og yngre, skrev Vers til hans Ære. Et Digt af Schandorph endte med dette smukke og malende Udraab: «Store Hjerte, fuldt af hellig Ild!» Hyppigt vendte det Udtryk tilbage, at han havde mindet om en Oldtidens Græker. I et Digt af Drachmann hed det:

> Et Tænker-Hoved med skarp Profil
> paa den herligste Mands-Gestalt.

Blikket var dybt og i Talens Strøm
et Havbrus af attisk Salt
. . . . . .
I Straaleglans af Hellas' Kultur
som Gudernes hædrede Gjæst,
dèr vandrer nu Julius Lange ind
ved det Menneskeliges Fest.

Endelig skrev Sophus Michaëlis disse Linjer:

Hellener i sit Blik, sin Gang, sin Stemme,
hver Tanke mejslet, hvert et Ord som støbt,
i Kunstens frie Herreborge hjemme,
i Renaissancens Purpurfolder svøbt.

Alle betonede stærkt det Grundmenneskelige, derfor ogsaa det Græske i ham.

For de Yngre stod han især som den aandfulde, rolige, altid naturlige Foredragsholder, og man skildrede ham som saadan, som Læreren og Mesteren. De Ældre fremførte hans Egenskaber og Fortrin som Forfatter, hans store Evner som Kunsthistoriker og Kunstfortolker, tegnede Konturen af hans aandelige Domæne med dens Grænser, efterviste, hvorledes hans fremragende Gaver havde deres Rod i hans stærke, sunde, selvsikre Menneskevæsen, i hans lunerige Temperament og hele storladne Personlighed.

Jeg for min Del maatte dengang tie; hans Død berørte mig altfor nær. Et stort, maaske det bedste, Stykke af min Ungdom sank i Graven med ham. Min Røst blev visselig heller ikke savnet i det Kor af Stemmer, som smukt og højlydt forherligede den Afdøde, endda adskillige af dem, der talte og sang

til hans Ære, havde kjendt forholdsvis lidet til ham.

Havde jeg havt Stemning til at skrive da, saa vilde jeg — overfor den stærke Betoning af det Almenmenneskelige og særlig det Græske ved Lange — have fremhævet den Egenskab, der er mig mest paafaldende hos ham og som neppe tilbørligt blev fremdraget, nemlig hans Væsens ganske overordentlige Danskhed.

Ikke at man i Danmark hyppigt træffer Aander af Julius Langes Art eller Præg; tvertimod. Men det, der udgjorde Hovedtiltrækningen ved hans Væsen som Menneske og Aand, var Noget, der vel kan betegnes som Danskhedens ypperste Blomst, Noget, som det er saare vanskeligt at definere, Noget, der hænger sammen med vort Sprogs og vort Ideals Karakter og der er som et Kraftuddrag af den danske Alvors og det danske Skjælmeris, den danske Vemods og den danske Ironis inderste Ejendommelighed — Noget, som derfor aldrig forekommer udenfor Danmark.

Der findes danske Personligheder af højeste Rang og største Betydning for den nationale Kultur, som ikke forekommer mig særligt danske, Oehlenschläger f. Ex. Men der gives lige ned til den nyere og nyeste Tid Personligheder, hvis Væsen og Stil er det paa den mest særegne Maade. En saadan Personlighed var Johan Thomas Lundbye ved sin linieskjønne og stemningsfulde Gjengivelse af Danmarks Natur; en saadan Personlighed var Michael Wiehe ved sin

sjældne Forening af Ynglingens Ild med Mandens Kraft, og J. P. Jacobsen ved sit Væsens Blanding af stille Humor, kræsent Vid og mægtig Farvepragt; en saadan Personlighed er blandt Nulevende Hørup ved den Stilfærdighed, hvormed hans Væsen finder Udtryk i en Ironi, der er ligesaa tilintetgjørende i sin Sprængkraft som sagtmodig i sin Fremtræden. Og en saadan Personlighed var med sit lyse, olympiske Lune Julius Lange.

Jeg har, mens Lange levede, forsøgt en lille Skildring af ham, som han et Par og tyve Aar gammel var (Æsthetiske Studier, 2den Udgave 1888, Forord). Han gjorde mig den Glæde at være veltilfreds med den. Jeg havde deri skildret hans simple Bolig i Baggaarden ved Nørrevold og bl. A. talt om hans Væsens velgjørende Ro. Han skrev; «Til Trods for min *velgjørende Ro* har dine Ord om vort Ungdoms-Samliv dog bevæget mig. Jeg troede vel aldrig, Du havde glemt det; men jeg troede, det var blevet mere distanceret af stærkere Indtryk fra den store Verden udenfor Nørrevold og Kjøbenhavns andre Volde. Du har jo for Resten bidraget mere end nogen anden til, at de aandelig talt er blevne nedrevne; og derfor finder jeg det des mere trofast mod gammelt Venskab, at Du med Ære mindes det, uagtet det skriver sig fra Tiden *indenfor Voldene*». — Jeg vover da ogsaa at tro, han fra sit Elysium ikke misbilliger den Maade, hvorpaa jeg her udførligere har skildret ham og ladet ham skildre sig selv som ung.

De, der ikke har kjendt Lange personligt, vil efter min Opfattelse ikke kunne finde ham hel og holden i hans Skrifter. Vistnok kunde han i sine Bøger udtale sig baade med Værdighed og med Skjælmeri, ogsaa stadigt med den for ham ejendommelige, tiltalende Jævnhed. Men han formaaede dog ikke at overføre hele sit Væsen med dets Styrke og Ynde paa det Blad Papir, han bestemte for Offentligheden. Naar den Sidste er død af dem, der har kjendt ham, vil en Del af den Trolddom, hvormed han fængslede sine Omgivelser, staa uforklaret. Men selv de, der har kjendt Lange personligt i de senere Aar, vil ikke have noget fyldigt eller fuldstændigt Billede af ham, som han var, naar han var ypperst, ifald de ikke tillige har kjendt ham som ung. Det klædte ham meget godt at blive ældre. Det falder mig ikke ind at negte det. Noget Myndigt og Værdigt i hans Væsen kom med Aarene bedst til sin Ret. Han blev sikker og solid som Taarnet i Skakspillet. Men der er nu engang Intet, der erstatter eller overtræffer den Tid, hvor intet Blad paa Livets Træ endnu er bidt af nogen Om, den første Ungdom med dens Friskhed, Inderlighed, Aabenhed, Varme og Meddelelsestrang.

En halvanden Aar efter Langes Død fremsøgte jeg de Breve af ham, jeg havde bevaret, og fandt et betydeligt Antal. En stor Gruppe af dem (fra Aarene 1861—1872), den som foreligger her, gav, som jeg til min Overraskelse saa, et mærkværdigt levende og

slaaende Billede af ham, som han var i de Aar, da hans Karakter blev dannet og hans Aand fik sin Form. Jeg besluttede at udgive disse Breve med en stor Del Udeladelser.

Hans bedste Bøger, som jo mest er Frugten af hans modnere Manddomsalders Arbejde, er frembragte paa et Udviklingstrin, hvis Højde han dengang langtfra havde naaet. Men de har ikke, kunde og skulde ikke have, det Umiddelbare, Henkastede som hans Ungdoms Breve. De viser ham, som han var, naar han, selvbehersket og vejende hvert af sine Ord, satte sig til Rette for at henvende sig til sit Publikum, et Publikum, der vel ikke var meget stort, men udsøgt. Disse Breve derimod, de maler ham, som han var, naar han naivt gav sig hen; i dem — og jeg skulde tro, i dem alene — er han, hvis Natur var Mundtlighed, tilstede med hele sit mundtlige Væsen; det er reddet over i dem uden at det Ringeste deraf er gaaet til Spilde paa Vejen. Man hører ham i disse Breve samtale, spøge, le, vredes og blive god igjen. Man ser hans Minespil skifte fra Alvor til Bekymring, fra kjærlig Omhu til dygtig Hidsighed eller fra rolig Spøg til Satire, Humor, Begejstring. Udtrykket vexler i hans smukke Ansigt, er snart muntert, snart ildfuldt, snart hyggelig flegmatisk, snart let melankolsk, snart heftig kolerisk. Af og til siger han sin Kontrapart en lille Ubehagelighed, af og til en hjertelig Kompliment, men næsten altid kun for at sukre den bitre Pille, han vil give ham at sluge.

Med andre Ord: Julius Lange lever og aander i disse Breve, livagtigt og nøjagtigt som han stod og gik i sine unge Dage, livlig, idérig, ømtaalig og pirrelig, kjærlig indtil Ømhed, skrupuløs indtil Strenghed, lystig og dyb, frisindet og fordomsfuld, tænksom og vedtægtsbunden, tindrende af den fineste Humor: en blød Sjæl og et mandigt Sind; undertiden urimelig, fordi han er sær, altid skaansom, fordi han er stærk, altid hensyntagende og taktfuld, fordi han er fin, uendeligt simpel, fordi han er overlegen.

Jeg er min afdøde Ven i hans Grav overmaade taknemmelig fordi han har brændt næsten alle Svarene paa de her offenliggjorte Breve; kun nogle faa fra min tidligste Ungdom, som han havde bevaret, blev givne mig tilbage efter hans Død, og nu er ogsaa de tilintetgjorte. Men jeg begaar ingen Indiskretion ved at udgive disse. Hans Væsen var af den Art, at han kun kan vinde og hans Anseelse kun stige ved at han bliver bedre og fuldere kjendt.

Som Bogen er, viser den vel kun Julius Lange i et enkelt Forhold og under en tolv Aar af hans Liv. Men han fremtræder for det Første gjennem dette enkelte Forhold i alle sine Slægtskabs- og Hengivenheds-Forhold og som Sandhedssøger, som Kunstelsker, som Videnskabsdyrker, som aandelig Personlighed overhovedet; for det Andet er Tiaaret fra hans 23de til hans 33te Aar det for hans Udvikling uden Sammenligning betydningsfuldeste i hans Existens.

Man har her samlet hans Ungdoms (undertiden vexlende) Domme over en Del af de mest fremragende Personligheder i dansk og nordisk Kultur. Man finder her uforbeholdent udtalte hans Ungdoms ærlige, stundom noget hildede Anskuelser om det Religiøse og det Sædelige, hans fribaarne, altid vel overvejede Tanker om det Antike og det Moderne, om Syden og Norden, om Kunst og Poesi, om dansk og europæisk Politik. Man ser ham i hans Kamp for at forme sig en Livsbetragtning og ser den grundigt omformes hos ham.

Man møder her den djærve, Poul Møllerske, som den fine, Paludan-Müllerske Side af hans Væsen. Man følger ham paa alle hans Ungdoms Rejser og oplever med ham de første Indtryk, han modtager af Rom, som senere af London og Paris, og er Vidne til hans rastløse Iver for at bearbejde alle modtagne Forestillinger. Man ser ham her forberede og begynde den Virksomhed i Hjemmet som Taler og Skribent, hvorved han opnaaede en saa afgjørende Indflydelse paa sin Samtid og gjorde sig selv og sit Fædreland lige megen Ære. Man finder endelig her de første Spirer til alle hans Bøger.

INDHOLD

Side

En Samtale paa Amagervold, Hellenisme, Uvilje mod nordisk Arkæologi, Underkjenden af den kunstneriske Livsanskuelses Ret 1

Det Berigende i Julius Langes Personlighed 6

Lange som 21-aarig, hans Kres, hans Vid, hans kunstneriske Hang 11

Fællesstudium af Oldtidsliteratur. Opførelsen af «Filoktetes» 20

Langes Grundsyn paa Livet 23

Hans Forhold til Kvinden, til Filosofi, Æsthetik og Politik .. 31

Heibergs «En Sjæl efter Døden» 38

Første Rejse til Italien. Strassburg, Nizza, Rom. Hegel og Bibelen. Faderens Død. «Figentræet». Rafael, Michelangelo, Bernini, Tizian. Den danske Malerkunsts Fremtid. Hjemve og Udve. Sorrent 46

Hjemkomst. Tyfus. Kunstværkets og Beskuerens tre Stadier. Udkast til Afhandlingen «Fotografiens Æsthetik». Digt om Strassburger Münster. Michelangelo. Kritik af Heiberg. Uenighed om det Religiøse 88

Langes Forlovelse og Indkaldelse til Soldat. Ophold i Kastellet. Afgang til Hæren. Feltliv i Jylland og paa Fyen. Politiske Betragtninger. Schillers «Braut» og «Jungfrau». Anerkjendelse af den kunstneriske Livsopfattelses Værd. Sammenligning imellem Euripides's og Goethes Ifigenia, antik og moderne Kunst 102

Afhandlingen om «Nyere dansk Genremaleri». Udvikling af en Livsanskuelse. Bekymringer. Dansk Literatur i November 1866. Bryllupsstemning 132

Side

Indtryk af London, Schweiz, Paris. Canton Appenzell. Anden italienske Rejse. Florens. Afhandlingen om «Franske Kunstnere paa Verdensudstillingen». Rom. Satiriske Blik paa kjøbenhavnske Forhold. Spøg i Anledning af en Dedication. Afhandlingen «Om en Række antike Figurer og Hoveder». Kritik af Ibsens polemiske Dramer 148

Opfattelse af Kvindesagen. Satire over Mill. Uenighed og Sympathi med Vennen 172

Bedømmelse af «Lervognen». Gode Raad med Hensyn til et Ophold i London. Fordybelse i nordisk Arkæologi. Udbruddet af den tysk-franske Krig. Langes politiske Opfattelse af Danmarks Stilling til den. Han ser i Menneskeskikkelsens Historie Menneskets Historie; Grundtanken i hans store Værk. Han lægger Planer til Bøgerne om Kunstværdi og om Thorvaldsen. Hans Sorg over Frankrigs Fald 180

Skriftemaal og Beroligelse. Samliv med Ibsen. Lange giver gode Raad om Maadehold. En humoristisk Ytring af ham. Han opgiver al Kirkelighed, er for Fremtiden en stille Fritænker. Kritik af «Emigrantliteraturen». Medarbejder paa «Forklaring og Forsvar». Fortællingen «Hvirvelvinden og Kirketaarnet» 208

Julius Langes Danskhed. Hans Død og Eftermæle 230

BREVE FRA JULIUS LANGE

UDGIVNE MED INDLEDENDE OPLYSNINGER

AF

HARALD HØFFDING

I.

I Aaret 1876 udkom Langes bekendte Bog *Om Kunstværdi*, som jeg læste med stor Interesse og efter Langes Opfordring anmeldte i Ugeskriftet „Nær og Fjern", efter at vi i flere Samtaler i Løbet af Sommeren havde drøftet dens Indhold. Det nedenstaaende Brev skrev Lange til mig, da Anmeldelsen var kommen. Jeg havde bl. a. indvendt, at han kun lagde Vægten paa Emnets, Indholdets Værdi (for Kunstneren, og gennem dennes Værk for Beskueren) og stillede den kunstneriske Form som noget helt underordnet: han sammenlignede den med Proptrækkeren, der kun gjorde Nytte som Middel til at faa den ædle Vin frem. Jeg mente, at den kunstneriske Form (særligt Harmonien mellem Kunstværkets Dele) ogsaa maatte høre til selve Kunstværdien. Man vil af Brevet se, at Lange kunde optræde som fin Dialektiker. — Det forekommer mig, at Brevet vil have Interesse for andre end mig, da det indeholder en nærmere Udvikling af et enkelt Punkt i Bogen „Om Kunstværdi".

Kære Høffding!

Min ubetingede Taknemmelighed for den Maade, hvorpaa Du offenlig har talt om min Bog. Jeg har endogsaa faaet det Indtryk af Din Anmeldelse, at Du personlig godt kan lide mig, hvilket har et selvstændigt Værd for mig ved Siden af, at Du anerkjender, at Bogen er læseværdig.

Men tillad mig, for at undgaa, hvad Holberg har kaldet „en

brutal Samdrægtighed", hvilket jeg altid har hadet, at bringe lidt Forstyrrelse i „Harmonien" — som Begreb betragtet, ikke Harmonien mellem os to personlig. Du overraskede mig allerede under vor Samtale d. 22. Juli med at kombinere Harmoniformaalet med Selvopholdelsesdriften, hvilket var mig en ny og træffende Betragtning af Sagen. Du siger nu i Din Anmeldelse: „Harmonien indtager en høj Plads blandt Livsværdierne, og derfor hører den med til den ædle Vin, Kunstneren skal skænke for os." Under dette Synspunkt opfattes Harmonien altsaa som Livsværdi, som Indhold, og jeg indrømmer meget villig, at Harmonien kan opfattes saaledes, og at det Livsindhold, som flere udmærkede Kunstværker repræsenterer, kan defineres som Harmoni (f. Eks. Thorvaldsens første Gratiegruppe). Men efter Din Opfattelse hører Harmonien som Indhold, som „mere end Form" med til alle Kunstværker, til selve Begrebet af Kunstværdi. Jeg kan dog ikke se andet end at Du herved opstiller en Dualisme i det Indhold, som et Kunstværk maa repræsentere. Harmonien bliver saaledes hverken Nøglen til Vinkjælderen, eller Bægeret, men noget, der heldes i Vinen, som mildner den eller spæder den. Men i det Øjeblik, man opstiller en saadan Tvehed i Indholdet selv, en Forskel mellem Indholdets „Hvad" og det „noget, som hører med", saa forekommer det mig, at man svækker det første — og maaske det Andet med, at man faar et Minus ind i Værdien, som umulig kan anbefales. Jeg nægter ikke, at Du kan føre mange glorværdige Eksempler af Verdens dramatiske og episke Poesi i Marken til Støtte for Din Betragtning, men jeg benægter, at den Blødhed om Hjertet, som har bragt mangen stor Digter til at tilvejebringe en løjet Forsoning i femte Akt af Stykket, har været til Gavn for hele Stykkets Virkning og Alvor; jeg tror, at Tilbøjeligheden til at gøre alting klappet og klart inden Enden, som endog gjør Slutningen af Odysseen saa udvortes arrangeret og mat, er noget, som Fremtidens Poesi maa vænne sig af med. Hvor der staar en Kamp mellem de bitre Sandheder og de søde Løgne, skal Kunsten tage Parti for de første og ikke hælde noget sødt ovenpaa det bitre, hvilket giver en vammel Smag.

Du karakterisérer den Modsætning, jeg opstiller mellem Form og Indhold, som „skarp". Ja, kan den være skarp nok for en Logiker? Er nogen Mediation af Begreberne Form og Indhold berettiget? Er der ikke i den Formel „Form og Indhold" noget af en systematisk Vane, som kan medføre, at man opfatter Formen

ikke som en Overflade, men som Skrællen af et Æble, som man jo kan afskrælle og lægge ved Siden af det afskrællede Æble, saaledes at man har to Ting, der begge ere materielle? Skal man ikke distingvere lige saa skarpt mellem Form og Indhold, som Matematikeren distingverer mellem Flade og Volumen, mellem hvilke to Slags Størrelser der ikke finder nogen Addition eller Subtraktion Sted?

„Kunstnerens Selvopholdelsesdrift finder ikke Hvile i den blotte Form; den Higen efter Fred og Frihed, som fører til Kunstværkets Frembringelse, og som er Harmoniens Kilde, maa dog være rettet mod et væsenligt Indhold. Harmonien staar som et Gode, Kunstneren tragter efter" o. s. v.[1]) Du maa selv som Logiker bedre end jeg kunne dømme om, hvorvidt man er berettiget til at opfatte Harmonien, naar dens Nødvendighed som Middel fuldkommen kan deduceres, tillige som nødvendig som Formaal. Har den Betydning som Kræfternes organiske Samordning til en fælles Virkning, hvorledes kan den da have nogen selvstændig Betydning uden at modvirke eller svække sin egen Bestemmelse af en aktiv Samvirken af Kræfterne, uden at svække det rammende Slag, som er Værkets Enderesultat? — Men selv ikke psykologisk kan jeg indse, at Du har Ret — endskjønt det egenlig er paa dette Punkt, at Din Tanke først overraskede og tiltalte mig. Den Higen efter Fred og Frihed, som Du omtaler, og som skal gaa ud paa et „væsenligt Indhold", maa i ethvert Fald kaldes Religion; Harmonien bliver dog paa denne Maade Skelettet af en Gud eller Grundplanen af et Himmerig, Programmet til et „tusindaarigt Rige". Men — Værdien af disse Begreber ganske

[1]) De her citerede Bemærkninger i min Anmeldelse sigtede til, at Lange i sin Bog havde begrundet Nødvendigheden af Enhed i Kunstværket og af Harmoni mellem dets Dele ikke blot ved, at Værket skal give os Emnet „uden Spilde og Tab", men ogsaa ved, at Kunstneren selv vil „frelse sin Sjæl", d. v. s. frigøre sig fra det mangfoldige og tilfældige, der i det virkelige Liv klæber ved det værdifulde. Jeg sluttede heraf, at Kunstværkets Form maa være medbestemmende for Kunstværdien, ikke være et blot Middel, men noget, der i og for sig har Værdi baade for Beskuer og Kunstner. — Man vil let se, at Lange i sin Antikritik polemiserer mod „Harmonien" i en anden Betydning end den, i hvilken jeg havde taget den. Jeg tænkte paa den Overensstemmelse mellem Værkets Dele, der ikke kan undværes, selv hvor det gælder at fremstille Disharmoni og Ulykke; Lange polemiserer mod Harmoni i Betydning af Afrunding, fredelig Afglatten, lykkeligt Udfald. *H. H.*

ufortalt — saa tror jeg ikke, at de have Betydning som ledende Magter for Kunstprodukter. Kunstdriften er en Drift til at gøre sig fri for noget, som foreløbig binder, hæmmer, optager Kunstner-Menneskets aktive Kraft; Kunstværket er et „Excrementum" (i Lighed med Muslingens Perle, og naturligvis ikke i Ordets ildelugtende Betydning); den „Fred og Frihed", hvorefter Kunstneren higer, er Fred for noget, Frihed for noget; og „det væsenlige Indhold", hvorefter hans Stræben er rettet, er ham selv; han søger at tilvejebringe status qvo ante i sin Sjæl, men kommer — sig selv uafvidende — i høj Grad beriget ud af den hele Krise. Og hvad Beskueren — ɔ: den naive Beskuer — angaar, saa er hans Udbytte ikke Harmonien; at erkjende og forstaa den er Analytikerens Sag, som efterspører Virkningens Midler. Naar Du siger, at Personligheden er Harmoni o. s. v., saa kan jeg efter mit Humør ikke tiltræde dette. Personligheden er et Væsen, hvis aktive Kraft er engageret snart hist, snart her, og som har et helt System af Opgaver for sig, som successivt skulle løses. Harmonien er Betingelse for hans Virksomhed, hvorved det da bliver fuldstændigt rigtigt, at hvor Betingelsen (Harmonien) svigter, der indtræder Ulykke og Opløsning. Maskinen er, hvad Maskinen udretter, men den kan ikke udrette noget, uden at dens Hjul ere i indbyrdes Orden. En Maskine, som er i den fortræffeligste Orden, men som ikke har Ild under Kedlen og derfor staar unyttig hen, er et Nul, og den mest fuldendt harmoniske Personlighed er et Nul, naar han ikke har Ild under Kedlen og ikke arbejder paa bestemte Opgaver (hvilket Arbejde, som ensidigt, altid er en Forstyrrelse af Harmonien).

Det forekommer mig saaledes, at Din Betragtning mere angaar Etiken end Æstetiken eller rettere Kunsten. Etiken har ad Refleksionens Vej at gjøre sig Virksomhedens Grundbetingelse (Kræfternes Samarbejde og harmoniske Indhold) bevidst og pligtmæssig at varetage den. Etiken skal vise, at Kræfternes Harmoni ikke alene er conditio sine qva non for det enkelte Subjekts Virksomhed, men ogsaa for Samfundet og skal derfor indprente Agtelsen for og Interessen for Harmoni som en Samfundspligt. Men Kunsten er naivere, mere ubevidst og mere genial. Den realiserer Harmonien som Midlet for denne, og for denne, og for denne specielle Opgave bestandig i forskellige Skikkelser, og uden at den ene Harmoni egenlig kommer den anden ved — eftersom Opgaven, Formaalet, bestandig er nyt og forskelligt. Opgaven er den at reagere, at

gøre Jeget gældende lige over for de Indtryk, som truer med at tage det fangent, hvilken Opgave mere tilhører det ubevidste end det bevidste Sjæleliv.

Kære Høffding! Tag nu ikke denne velmente, men maaske meget naive Stump „Filosofi" ilde op. Den har ikke sit Udspring af Rethaveri, men af noget, som forekommer mig selv som Overbevisning. Jeg respekterer ganske Dit store Forspring i abstrakt Tænkning, men da jeg paa min Maade ogsaa er den frie Tænknings Mand, saa tager Du sikkert ikke ligefrem Diskussion ilde op.

Lev vel! Og endnu engang hjertelig Tak!

Din

D. 5. August 1876. JUL. LANGE.

II

Desværre erindrer jeg ikke bestemt Anledningen til det nu følgende Brev fra Lange. Den udeladte Begyndelse af det indeholder nogle Oplysninger angaaende en Afhandling af mig, der skulde optages i det Letterstedtske Tidsskrift. Mundtligt eller skriftligt har jeg anket over, at Lange ikke opfattede eller anerkendte Lessings „Laokoon" ret. I sit Svar kommer Lange saa til at give Grundtrækkene af sin Opfattelse af Billedkunst og Digtekunst, der udførligt vil blive tilgængelig i hans efterladte Skrifter. Hvad han i Efterskriften siger om Kants „Imperativ", tror jeg, er fuldstændigt træffende.

Kære Ven!

— — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Tak for Din Kritik af min Bemærkning. Jeg har altid været genegen til at „gøre Bemærkninger" og trænger meget til Kritik. Dog har jeg egenlig ikke — i alt Fald ikke i mit stille Sind — gjort Lessing nogen Uret; jeg har ikke opfattet hans Mening anderledes, end som Du citerer og præciserer. Jeg har overhovedet ikke ment, at L. har taget fejl eller opfattet Sagen skævt. Jeg har blot ment, at hans Tranchering af Sagen har en foreløbig Betydning — hvad der jo rent formelt taget ogsaa næsten er en Trivialitet at bemærke. I mit Studium af den kunstneriske Fremstilling af Mennesket tager jeg selv den Lessingske Distinktion til Udgangspunkt. Jeg siger blot, at nu — for os Senere — er Opgaven den: historisk og psykologisk at forfølge, hvorledes Men-

neskeheden gennem Kunsten har fremstillet det øjeblikkelige Menneske (hvilket er en hel særegen Kunsthistorie), og hvorledes Menneskeheden gennem Ordet har fremstillet Mennesket i det kontinuerlige Liv (hvilket er et særegent literaturhistorisk Studium). Det forekommer mig, at i Forhold til dette forgrenede Dobbeltstudium, for hvilket der ligger et saa uhyre stort psykologisk og historisk Materiale, er Lessings Tanke alligevel foreløbig og formel, omendskjønt den har den uhyre Fortjeneste at være den ene rigtige Introduktion i Studiet. Nutids- og Fremtidsdyrkningens største Opgave, at skildre Karakterens sande Kontinuitet gennem nok saa mange og nok saa store Brydninger — har Lessing egenlig leveret noget Realitets-Bidrag til den? Har L. ikke paa sin Tids Vis villet levere en Regel for Digtere og Kunstnere, for at de ikke skulde bære sig avet ad ved at forvilde sig over paa hinandens Omraade? Det kan være, at hans Tanke har havt sin Betydning som Regel, jævnfør hvad Goethe fortæller om den Virkning, som „Laokoon" gjorde. Som Regel er Tanken vel nu til Dags gaaet os over in succum et sangvinem; for en virkelig indholdsrig Poesi eller Kunst er en saadan Regel som et Stød, der har en øjeblikkelig Virkning, men derefter glemmes. L. har udtalt, hvad Poesi og Kunst, hvor de arbejde sundt, af sig selv maa gøre. Jeg tror, at hans Tanke har en langt større Betydning for Videnskabens Udvikling, naar man lægger dens Konsekvenser an paa det historisk givne Stof. Da stiller det sig for mig saaledes, at Menneskeheden allerede for lang Tid siden har opnaaet, hvad den overhovedet kan opnaa, i den kunstneriske Fremstilling af Mennesket i Øjeblikket, medens den endnu har et uendeligt Arbejde tilbage for at lære virkelig at forstaa Menneskelivets Kontinuitet, det, som kun Ordet kan fremstille. Medens vi, hvad Billedkunsten angaar, bestandig skuer tilbage til de gyldne Tider (Antikens og den moderne Humanismes) og — efter min Mening — tage den Sandhed til Indtægt, at disse Kunstens gyldne Tider aldrig kommer mere igen, skuer vi fremad med Hensyn til det, som Ordet Kunst kan præstere, og anerkende ingenlunde, at det, som Fortidens store Digtere have givet os, er uovertræffeligt, netop hvad Kontinuiteten i Karakterskildringen angaar, men føle, at de tværtimod allesammen i denne Henseende vare rent naive og mythologiske, til Trods for alle deres geniale Glimt og deres dejlige maleriske Glans og plastiske Kraft. Jeg har engang udført denne Tanke paa en Forelæsning og har lagt den til Grund

for et komparativt Studium af Kunstens Fremstillinger af Menneskeskikkelsen, som volder mig den største Glæde ved sit rige Indhold og den største Sorg ved det Misforhold, hvori dets Rigdom og Fylde staar til min Tids og mit Livs Korthed. „Kunsten er lang" (ɔ: Kunsten har ført et langt Liv) „og Livet er kort".

Din hengivne

$^{29}/_{10}$ 78. JUL. LANGE.

Danner saa alligevel ikke Kants Tanke et Analogon? Jeg vilde gærne være rigtig forstaaet af Dig i den Sag og gærne selv forstaa Sagen rigtig. Er Kants Imperativ ikke en Leveregel af samme Art som Lessings Kunstregel? Er der ikke den forbistrede Omstændighed ved begge de to Regler, at man for reelt at gennemføre dem — Lessings i Poesien, Kants i Livet — skal være fuldendt Psykolog?

III

Det nu følgende Brev fremkaldtes ved nogle Bemærkninger, jeg havde gjort i Anledning af et hidtil utrykt Kapitel af Langes Værk om Fremstillingen af Menneskeskikkelsen, som han havde bedet mig læse igennem. Man vil af Langes Brev se, i hvilken Retning disse Bemærkninger gik; de har udtalt den samme Opfattelse af den kunstneriske Fantasis Natur, som jeg har fremstillet i min Psykologi (V B, 12).

24. Januar 1887.

Kære Høffding!

Megen Tak for Dine Bemærkninger til mit Kapitel.

Dit Krav til, at Kunsten skal give „virkelige, individuelle Skikkelser", forekom mig unægtelig i Begyndelsen „ultrarealistisk", og jeg ved ikke, om det egenlig kan fralægge sig Beskyldningen. Det forekommer mig interessant som en kæk Ensidighed. Jeg vil slet ikke nægte, at Fremtiden maaske vil give Dig Ret; men foreløbig henhører det under „Fremtidsmusiken". Du vil indrømme, at mit Standpunkt maa være noget forskelligt. Mit Kapitel henhører til Kunsthistoriens Propædeutik; det har in mente hele Mangfoldigheden af de faktisk foreliggende — altsaa af Fortiden producerede — Fænomener, og søger at fastslaa det rette Synspunkt for den videnskabelige Betragtning af dem. Derfor maa jeg

nødvendigvis tage lige saa meget Hensyn til den generaliserende, idealistiske Opfattelse af Menneskeskikkelsen som til den individualiserende og realistiske.

Fra Fortidens Historie kunde der maaske forøvrig virkelig fremdrages Forhold, som pegede i den Retning, Du antyder. I Retning af Generalisering synes allerede den græske Kunst i visse Gudebilleder (f. Eks. den Ludovisiske Hera) at have sagt le dernier mot, medens Individualiseringen, i alt Fald som Udtryk for en dybere psykologisk Opfattelse mere tilhører nyere Tider. Det forekommer mig rimeligt nok, at Fremtiden ikke vil give sig meget af med Generalisering, eller i alt Fald, hvis den skal bruge den, vil benytte Fortidens. Men jeg tilstaar, at det strider imod mine egne æstetiske Erfaringer, saa vel som mod almindelige Anskuelser, at det Individuelle skulde uden videre kaldes det bedste (det, hvor Forestillingsevnen havde naaet Højdepunktet af sin Funktion). Jeg er nu en uforbederlig Beundrer af Antiken og især Parthenonsfrisen, og paa den kan man dog vanskelig anbringe Begrebet Individualitet.

Den Galtonske Theori om Tilvejebringelsen af Gennemsnitsforestillinger havde jeg svær Lyst til engang at gøre Bekendtskab med. Men som umiddelbar Forberedelse til en Rejse i Grækenland vilde den vel heller ikke være anvendelig, til Trods for Gennemsnitsmenneskets Betydning for Grækerne.

Endnu engang Tak!

Din hengivne

JUL. LANGE.

IV

Indledningsordene til det følgende Brev er Svaret paa et Brev, i hvilket jeg havde anbefalet en ung Slesviger, der ikke var Student, til at blive Deltager i et af Langes snevrere Kursus. — Nogen Tid i Forvejen havde jeg sendt Lange et Eksemplar af min Ven Knud Ipsens efterladte Skrift om Diderot, hvis Udgivelse jeg havde besørget. — Slutningen af Brevet, der handler om et Universitetsanliggende, er udeladt.

11—9—91.

Kære Høffding!

Din unge slesvigske Ven har jeg naturligvis paa Din Anbefaling gerne givet Adgang til mit Kursus. Ogsaa hans Ansigt var en god Anbefaling, for ej at tale om hans Hjemstavn.

Jeg havde tænkt mig at opsætte min Tak for Din venlige Tilsendelse af Knud Ipsens Diderot, til jeg engang saa Dig personlig. Men for at det ikke skal trække for længe ud, saa aflægger jeg den herved. Jeg har læst Bogen med megen Interesse og godt Udbytte. Den er jo bygget paa en omfattende og grundig Læsning og vidner om et langt mere udviklet literært Talent — et sjeldent udviklet Talent — end jeg havde forudsat hos Forfatteren. Bogen forekommer mig at være alt for færdig; men saaledes er det jo ikke sjeldent netop med unge begavede Forfattere. Hvis Forf. havde oplevet at forsvare den som Disputats, saa havde jeg vistnok opponeret mod et Par Punkter af Kapitlet om Kunstkritiken. Hvad der egenlig ligger i det Omsving i D.s Kunstanskuelser, som han omtaler saa udførlig, har han maaske ikke forstaaet ganske historisk rigtig.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Venligst Hilsen!

Din hengivne

Jul. Lange.

V

Det sidste Brev er Svar paa et Brev, jeg skrev til Lange efter Læsningen af første Del af hans Værk om Fremstillingen af Menneskeskikkelsen. Jeg havde bl. a. omtalt, at jeg ofte paa mine Forelæsninger over Psykologi hentede Eksempler fra hans Bøger og anbefalede mine Tilhørere at læse disse.

S. Annæplads 2a, 22. Dec. 1892.

Kære Høffding!

Du har gjort mig en alvorlig Glæde ved Dit Brev om min Bog. Jeg har fra Fagfolk i Udlandet faaet smukke Breve om den (deriblandt f. Eks. et fra Ægyptologen Ermann i Berlin); men de handlede jo væsenlig om, hvorledes Bogen forholdt sig til Faget. Jeg sætter nok saa megen Pris paa, hvad Du fremhæver, Forstaaelsen af det menneskelige, og det er i Sandhed ogsaa mit Maal, naar jeg arbejder. Jeg glæder mig ogsaa over — og jeg takker Dig for, at Du anbefaler mine Skrifter til den danske Ungdom. En rigtig rettroende Akademiker faar man aldrig ud af mig; og jeg tror, at vi i denne Henseende ere Medkættere. Viden-

skaben kommer mere og mere til at trænge til en mægtig Udvidelse af sin Papirkurv til at optage den ørkesløse Lærdom og alle de Diskussioner, som har deres Rod i den — for saa vidt som dette kan kaldes at have en Rod. Denne Ytring maa ikke forstaas som Hovmod; men jeg kan ikke nægte, at jeg tidt føler en dyb Utilfredshed med en stor Hoben Diskussionsæmner, om saa end Diskussionen er nok saa lærd og subtil. Og derfor stræber jeg at knytte mine Studier saa tæt som muligt til den menneskelige Interesse.

Du taler om min „Nedstemthed" i Forsommeren. I det hele er jeg ikke personlig nedstemt — det ligger ikke til min Natur; og jeg har Gudskelov bestandig meget at være glad over. Men jeg maa indrømme, at jeg med Hensyn til Forholdene her i Landet — de offenlige, politiske og aandelige Forhold — er mere og mere malkontent. Der sidder jo vistnok en hel Del Dygtighed omkring i Krogene — men det, som breder sig og taler det store Ord!!

Det sidste, jeg læste af Dig, var Din Artikel om Hedenske Sandhedssøgere[1]), som jeg lærte meget af og var meget glad over. Det glædede mig ikke mindst, at Du tog Kristendommen — ɔ: som historisk Livsmagt og Plejemoder for Menneskeheden — saa bestemt i Forsvar i Sammenligning med Stoicismen.

Og dermed et hjerteligt à revoir og de bedste Ønsker for Jul og Nytaar fra

Din hengivne

Jul. Lange.

Jeg haaber da, at vi faar den unge Dr. Jespersen til Professor efter Stephens! Hans Afhandling om Sprogets Oprindelse læste jeg med ualmindelig Interesse.

---

[1]) Tilskueren 1892. *H. H.*

MARIA MAGDALENA

MARIA MAGDALENA — JESUS — ENEBOEREN

I

Udkanten af Magdala, ved Genezarets Sø. JESUS sidder paa en Sten faa Skridt fra Søen, med Ryggen mod Byen. Han har skjult sit Ansigt i sine Hænder. MARIA kommer fra det yderste Hus og gaar ned over Vejen. Standser ved at se JESUS. Gaar nærmere. Standser igen og bliver tvivlraadig staaende.

MARIA. Sørger du — over det — endnu?

JESUS farer sammen; bliver siddende.

MARIA gaar helt hen til ham og siger stille. Sørger du — endnu — over det?

JESUS ser op. Maria ...!

MARIA. Sørger du ... Nej, gem dine Øjne igen. Nu ser du paa mig ligesom den Gang.

JESUS. Er det dig — Maria!

MARIA. Gem dine Øjne igen. Se — Du bliver ved at stirre paa mig. Dine Øjne er ikke som de andres. Gem dem, hører du!

JESUS lægger Hænderne for sit Ansigt. Du siger sandt, Maria, — mine Øjne er ikke som de andres. Thi mine Øjne elsker dig.

MARIA. Din Kærlighed er heller ikke som de andres.

JESUS. De andres — siger du. Hvorledes er da de andres Kærlighed?

MARIA tier.

JESUS. Vil du ikke sige det, Maria, at jeg kan lære at elske som de andre.

MARIA. Hvad vil du mig? hvorfor sidder du her?

JESUS. Fordi min Kærlighed er ikke som de andres.

MARIA. Naar er du kommen?

Jesus. Jeg har ventet paa dig fra i gaar.

Maria. Her?

Jesus. Jeg saa dig i Nat. To Mænd fulgte dig. De lo. Du lo ogsaa, Maria. — Saa kendte jeg dig.

Maria tier.

Jesus. De forlod dig ikke ved din Dør.

Maria tier.

Jesus. De tog ikke Afsked med dig ved din Tærskel og gik bort.

Maria tier.

Jesus. De gik med dig ind i dit Hus. Begge to.

Maria tier.

Jesus. De lo derinde. Du lo ogsaa, Maria. — Saa satte jeg mig her. Begge tier en Stund.

Jesus. Jeg kan se dig, Maria, skønt mine Øjne er lukkede.

Maria. Hvorfor søger du mig bestandig? hvorfor lader du mig ikke i Fred?

Jesus. Jeg kan se dig, Maria, skønt mine Øjne er lukkede og mine Hænder gør Mørket stort. — Fremmede Mænds Latter hænger i dit Haar. Fremmede Mænds Ord ligger i dit Øre. Fremmede Mænds Smil skinner i dit Øje ser pludseligt op. Fremmede Mænds Kys ... tier og skjuler igen sit Ansigt.

Maria efter et Øjeblik. Saadan har du ikke talt — til mig før.

Jesus. Det var ikke mig, det var min Sorg, som talte.

Maria. Naar du taler saadan, er du som — de andre.

Jesus. De andre — elsker de andre dig, Maria?

Maria. Hvad mener du med det: at elske? Hvorfor plager du mig, naar jeg ikke kan forstaa dig? Gaa — gaa! — Altid kommer du, og dine Øjne er som den Gang. Gaa, siger jeg, saa gaa og lad mig være, som jeg er, og bliv fra mig, naar du ikke kan elske mig som den, jeg er.

Jesus. Jeg elsker dig, Maria, som den, du er. — Og jeg elsker dig for det, som du kan blive.

Maria. Mændene spotter mig for din Skyld. Naar de er berusede om Natten, taler de — — —

Jesus pludseligt, gribende hendes Haand. Om mig? slipper og dækker paany sit Ansigt til. — Hvad siger de saa — Maria?

Maria. Tømmersvenden — siger de — venter paa dig. Tømmersvenden har mistet sin Forstand for din Skyld. En Nat, da jeg dansede for dem — — —

Jesus. Danser du — for dem!

MARIA. — — — sprang en imod mig og kaldte mig — Skøge og slog mig og raabte, at jeg tænkte paa den gale Tømmersvend, imens jeg dansede og — —. Hvorfor bøjer du dig sammen — er du syg — hvad er det?

JESUS. Maria — kan du se Byrden paa min Skulder?

MARIA. Hvad er det? hvad mener du?

JESUS. Byrden paa min Skulder. — Hvor den er stor og tung og grænseløs! Hvem har lagt den paa mig, hvorfor skal jeg bære den — Maria — —?

MARIA angst. Jeg — ved ikke, hvad det er, du — siger!

JESUS. Byrden paa min Skulder! — Nej, du ved ikke, hvorom jeg taler. — Var det Skøge, de kaldte dig?

MARIA tier.

JESUS. Var det den gale Tømmersvend, de kaldte mig? — Nej, du har Ret, du ved ikke, hvorom jeg taler. Stilhed.

JESUS. Maria — kan du se i Luften, hvad Farve Lyset har, hvorledes det ser ud?

MARIA angst. Det — skinner stærkt — med hvid Glans!

JESUS. Jeg synes, at den hvide Farve er forsvundet fra Jorden.

MARIA pludseligt. Du skulde gaa hjem. Du er træt — du trænger til Hvile — hører du: gaa hjem!

JESUS. Jeg synes, den hvide Farve har forladt Menneskene. Ogsaa dig, Maria! — En Gang var den her endnu, og den var hvid. Saa fandt Menneskene paa at kaste Smuds over den. — Ogsaa du, Maria! — Var det Skøge, de sagde til dig? — Ogsaa du?

MARIA tier.

JESUS. Menneskenes Hænder er fulde af Smuds. Menneskenes Munde er urene. Menneskenes Øjne er besmittede! — Hvorfor svarer du mig ikke? Kaldte de dig Skøge og bespottede dig for min Skyld? — — Menneskenes Hjerter er umenneskelige! — Hvorfor lader du mig tale? Ved du ikke, hvor det smerter mig? — Du siger, at min Kærlighed er ikke som de andres! Nej, thi jeg elsker den hvide Farve i dig. — Skøge, siger du. Alle Mennesker er besmittede. Ogsaa du — Maria! Fremmede Mænds Latter hænger i dit Haar — fremmede Mænds Ord ligger i dit Øre — fremmede Mænds Kys — — —

MARIA pludseligt. Tag dine Hænder bort og se paa mig! Se paa mig!

JESUS tager sine Hænder bort og ser op.

MARIA stirrende, i dyb Bevægelse. Dine Øjne — er saa — ubesmittede!

II

Lang Tid efter. Ørknen. Ved Solnedgang. ENEBOEREN sidder paa en Klippeblok, JESUS staar nær; begge vendte mod Solfaldet.

JESUS. — — — Og jeg saa, hun elskede mig ikke, og at ingen elskede hende, men forførte hende og handlede ilde med hende. Og en Byrde lagdes over mine Skuldre og nedbøjede mig, thi jeg saa, at Menneskene handler ilde med hinanden, og hos nogle saa jeg deres Sjæle vandre over mange Veje for at søge Kærligheden, men hos andre, at de ikke vilde den og ikke agtede den værd at lede efter, men hos alle var det som et Skrig og et jaget Dyrs Aande. Thi se, Træerne har samlet sig i Skove og Dyrene i Hjorder og Himlens Fugle flyver skarevis i Luften, — men Menneskene vide ikke, hvor de trænger til hinanden. Stilhed.

ENEBOEREN. Du har sagt Sandhed. — Hvem er du, at du kan sige Sandhed?

JESUS. Menneskenes Ondskab er en Ild under mit Hjerte, og min Sjæl vaander sig derved.

ENEBOEREN. Du siger, at Menneskene trænger til hinanden. — Hvorfor er du gaaet bort og ud i Ørknen?

JESUS. Jeg havde en Byrde at bære paa, og jeg var træt. Jeg sagde: Gaa ud i Ørknens Sand, hvor ingen færdes, og øv dig i at bære den, til du er stærk. Pludselig Hvor længe har du levet her i Ensomheden?

ENEBOEREN. Fyrretyve Aar! Fyrretyve Aar af mit Liv har jeg levet i Ensomheden!

JESUS. Fyrretyve Aar, siger du! — Du har været tredive Aar, da du drog op fra Menneskene! — Fyrretyve Aar! — Ogsaa jeg er tredive! Efter en Stund. Hvem er du?

ENEBOEREN. En — som har lidt. Og en, som ikke dør, før han har set Messias.

JESUS. Messias! Hvorfor taler du om ham — og gaar ikke til ham? Ved du da ikke, at der er kommen en, som lærer, og som de holder for Messias? Rejs dig op og gaa. Dine Ben kunde falde sammen, inden du faar set ham. Mørket kunde tage Bolig i dine Øjne, saa du ikke kendte Vejen! Rejs dig op og gaa, naar det er ham, du venter efter!

ENEBOEREN. Den, du taler om, er ikke den Messias, der skal komme. — Jeg har hørt ham. Han giver Sten for Brød. Hans Ord er piskende Svøber og uden Lægedom. Men Menneskene

trænger ikke ene til Svøbers Ild, men til Naade. Han kender ikke til Naade; han er ikke den Messias.

JESUS. Hvorfor lægger du dig ikke til at dø? — Han kommer ikke, den Messias, som din Sjæl tørster efter. — Læg dig til at dø! Bøjer sig pludseligt ned til ham — efter et Øjeblik. Jeg vil ikke slaa dig. — Nej, se op, bliv kun ved at leve.

ENEBOEREN lofter sit Hoved og ser.

JESUS. Ja — jeg siger dig, bliv du kun ved at leve! — Stilhed. —

ENEBOEREN. Esaias har set ham! Han kommer fra Østen som Solen, og en ny Dag skal oprinde over Jorden. Hans Ord skal udgaa af hans Mund som Floder og som vældige Have. Ja, som Vindene skal hans Røst være, og han skal sige — han skal — sige: Og I vide ikke, hvor I trænger til hinanden!

JESUS. Hvem? Hvem skal sige disse Ord, — siger du?

ENEBOEREN. Han skal elske sine Fjender og velsigne dem, som spotter ham, og han skal elske den mest, som lider mest. Da skal ingen gaa til Ørknen for at skjule sig, men alle skal blive sammen for at hjælpe hverandre. — Han skal sige — — —

JESUS. Hvem? Hvem skal sige dette, — siger du?

ENEBOEREN. Han skal ikke kunne elske en, fordi han elsker alle.

JESUS. Hvem? Hvem er det, du taler om.

ENEBOEREN. Messias. — Messias er det, som jeg taler om. Stilhed. Jeg har mødt en Karavane langvejs fra. Den kom fra et Land, hvor der er megen Rigdom og kostbare Skatte. Mændene hvilte sig, og jeg gik til dem og talte med dem. Deres Gud er ikke vor Gud, men en, jeg ikke kender. Han levede i Munterhed blandt Menneskene, til han var tredive Aar gammel; da gik han ud i Ørknen med en Byrde paa sin Skulder. Men da han vendte tilbage, talte Gud af hans Mund.

JESUS smertefuldt. Hvorfor frister du mig? Det er ikke mig.

ENEBOEREN forfærdet. Dig! Dig, som — — —

JESUS som før. Jeg er Tømmermandens Søn fra Nazaret. Lad mig i Fred. Hvad jeg sagde til dig før, kom over mig, saaledes at jeg ikke kunde tie. De spottede hende for min Skyld og kaldte hende Skøge. Hun har ofte grædt, men hun forstod mig ikke. Menneskenes Ondskab — Menneskenes Ondskab! Jeg er Tømmermandens Søn fra Nazaret, og vi har leget sammen! — Hvorfor frister du mig? Frist mig ikke, — det er ikke ret at friste Mennesker, og det er mig, de kaldte for den gale Tømmersvend, hvorved hun græd! — Det er ikke mig, det er ikke mig, —

lad mig i Fred! — Men det siger jeg til dig her i Ensomheden: Lykkelig den Mand, som Menneskene jager ud paa Ørknens Stier! Gaar.

ENEBOEREN angst. Gaar du! Gaar du fra mig, nu da det er Nat? Hvad er det, du tager med dig — Lyset! — gaa ikke!

JESUS vender sig mod ham. Det er ikke mig. Hvorfor vil du friste mig! Jeg er Tømmermandens Søn fra Nazaret, som elsker Skøgen Maria i Magdala.

ENEBOEREN. Jeg ved ikke, hvem du er. Du er vel den, du siger — gaa ikke fra mig!

JESUS gaar hen hos ham, bøjer sit Hoved tæt til hans. Men atter siger jeg dig: Ve den Mand, som blev sit Liv derude og vendte ikke tilbage med sin Sjæl blandt Menneskene! Gaar.

III

Nogle Uger senere. En anden Egn i Ørknen. ENEBOEREN paa et Leje af Kviste. MARIA kommer vandrende besværligt op, standser ved at se Eneboeren og bliver bleg, gaar nærmere, standser igen og venter, han skal bemærke hende, — endelig gaar hun helt hen til ham. ENEBOEREN synes ikke at vide af hende. Efter en Stund siger

MARIA. Er du altid ene — her?

ENEBOEREN. Hvem er du?

MARIA. Er du altid — alene her?

ENEBOEREN haardt. Jeg er ikke ene her.

MARIA. Der er altsaa en, som kommer til dig og besøger dig og giver dig Hjælp.

ENEBOEREN. Nej, der er en, som altid er hos mig.

MARIA pludseligt. Hvem er han?

ENEBOEREN. Hvem taler du om?

MARIA. Den, som altid er hos dig?

ENEBOEREN. Han, som ogsaa er hos Ormen og hos Havet, han er ogsaa altid hos mig.

MARIA. Jeg forstaar dig ikke. — Men han, som ogsaa er gaaet ud i Ørknen, kommer han aldrig til dig?

ENEBOEREN. Der kom en Dag en bleg Mand til mig og — — —

MARIA pludseligt. Var det Jesus?

ENEBOEREN opmærksomt. Hvem — siger du?

MARIA. Jesus af Nazaret?

ENEBOEREN. Han talte Sandhed, og han var meget bleg. Han

DET NORDISKE FORLAG

JUL. LANGE:

Billedkunst. Skildringer og Studier fra Hjemmet og Udlandet. *Med Afbildninger i Træsnit.* 8 Kr. 75 Øre, smukt indb. 11 Kr. 50 Øre.

Nutids-Kunst. Skildringer [illegible]
5 Kr. 50 Øre.

Strejftog i Verdensudstillingen i Wien 1873.
1 Kr. 75 Øre.

Om en Række antikke Figurer og Hoveder. 75 Øre.

Vor Kunst og Udlandets. Et Foredrag. [illegible] Øre.

Kunstakademiets Afstøbningssamling:
Renaissance-Skulptur. 50 Øre. *Antik Skulptur.* 1 Kr.

Baetien Lepage og andre Afhandlinger. 2 Kr. 50 Øre.

Til Foraaret udkommer
Jul. Langes efterladte Arbejder
paa *Det nordiske Forlag.*